

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

DE LA CONȘTIINȚA UNITĂȚII DE NEAM LA CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ
NICOLAE STOICESCU

REALITĂȚILE ETNICO-POLITICE DE LA DUNĂREA DE JOS ÎN
SECOLELE XI-XII ÎN CRONICA LUI MIHAIL SIRIANUL (II).

VICTOR SPINEI

CONDIȚIA POLITICĂ A ȚĂRĂNIMII ÎN EPOCA UNIRII, CONTRIBUȚIA
EI LA CREAREA ROMÂNIEI MODERNE (1856-1866) (II).

GRIGORE CHIRIȚĂ

ASPECTE ALE LUPTEI POLITICE PENTRU UNIRE, CANDIDATURA LUI
GRIGORIE M. STURDZA LA DOMNIA MOLDOVEI (1859).

BARBU BERCEANU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

C. DOBROGEANU GHIERA - PROEMINENT GÎNDITOR SOCIALIST AL
POPORULUI NOSTRU.

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

2

TOMUL 37

1984

FEBRUARIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADANILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚA, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țara abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM. Departamentul Export-Import presă P. O. Box 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :

B-dul Aviatorilor, nr. 1

71247 — București, tel. 50—72—41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 2

Februarie 1984

S U M A R

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

NICOLAE STOICESCU, De la conștiința unității de neam la conștiința națională	107
VICTOR SPINEI, Realitățile etnico-politice de la Dunărea de Jos în secolele XI—XII în cronica lui Mihail Sirianul (II)	126
GRIGORE CHIRIȚĂ, Condiția politică a țărănimii în epoca Unirii. Contribuția ei la crearea României moderne (1856—1866), (II).	149
BARBU BERCEANU, Aspecte ale luptei politice pentru Unire. Candidatura lui Grigorie M. Sturdza la domnia Moldovei (1859)	167

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

C. Dobrogeanu-Gherea — procminent gânditor socialist al poporului nostru (Gh. I. Ioniță)	185
--	-----

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Sesiunea științifică pe tema „Făurirea statului național unitar român — moment crucial în lupta maselor populare pentru libertate și progres”; Simpozionul științific „Unirea — coloană înfrântă a istoriei românilor”; Sesiunea științifică anuală „Pontica 1983” (Constantin Șerban); A XV-a sesiune anuală de comunicări a Complexului Muzcal Golești (Marian Stroia); Simpozionul omagial „Continuitate, unitate și independență în istoria poporului român” de la Alba Iulia; Simpozionul de la Salonic (George Trohani)	190
---	-----

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

IOAN CĂPREANU, Mișcarea muncitorească în luptele politice din România între anii 1900—1914, Edit. Junimea, Iași, 1983, 280 p. (Aurel Cernea)	196
DAVID BRITTON FUNDERBURK, Politica Marii Britanii față de România (1938—1940). Studiu asupra strategiei economice și politice, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 221 p. (Eliza Campus)	198
MEHMET ALI EKREM, Civilizația turcă, Edit. Sport—Turism, București, 1981, 247 p. + il. (Nagy Dan Plenaru)	202
GIANLUIGI ROSSI, L’Africa italiana verso l’indipendenza (1941—1949), Giuffrè Editore, Roma, 1980, XVI + 626 p. (Gh. I. Florescu)	204

„Revista de istorie”, Tom. 37, nr. 2 p. 105—206, 1984

REVISTA DE ISTORIE

TOME 37, N° 2

Fevrier 1984

S O M M A I R E

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

NICOLAE STOICESCU, De la conscience de l'unité ethnique à la conscience nationale	107
VICTOR SPINEI, Les réalités ethnico-politiques au Bas-Danube au cours des XI ^e —XII ^e siècles dans la chronique de Michel le Syrien (II)	126
GRIGORE CHIRIȚĂ, La condition politique de la paysannerie à l'époque de l'Union. Son apport à la création de la Roumanie moderne (1856—1866) (II)	149
BARBU BERCEANU, Aspects de la lutte politique pour l'Union. La candidature de Grigorie M. Sturdza au trône de Moldavie (1859)	167

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

C. Dobrogeanu-Gherea — penseur socialiste marquant de notre peuple (<i>Gh. I. Ioniță</i>)	185
---	-----

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientifique sur le thème „L'édification de l'Etat national unitaire roumain — moment crucial dans la lutte des masses populaires pour la liberté et le progrès”; Le symposium scientifique „L'Union—colonne infinie de l'histoire des Roumains”; La session scientifique annuelle „Pontica 1983” (<i>Constantin Șerban</i>); La XV ^e session annuelle de communications du Musée de Golești (<i>Marian Stroia</i>); Le symposium Continuité, unité et indépendance dans l'histoire du peuple roumain” d'Alba Iulia; Le symposium de Salonique (<i>George Trohani</i>)	190
--	-----

LE LIVRE ROUMAIN ET ETRANGER D'HISTOIRE

IOAN CĂPREANU, <i>Mișcarea muncitorească în luptele politice din România între anii 1900—1914</i> (Le mouvement ouvrier dans les luttes politiques de Roumanie pendant l'intervalle 1900—1914), Editions Junimea, Iași, 1983, 280 p. (<i>Aurel Cernea</i>)	196
DAVID BRITTON FUNDERBURK, <i>Politica Marii Britanii față de România (1938—1940). Studiu asupra strategiei economice și politice</i> (La politique de la Grande-Bretagne face à la Roumanie (1938—1940). Etude sur la stratégie économique et politique), Editions scientifiques et encyclopédiques, București, 1983, 221 p. (<i>Eliza Campus</i>)	198
MEHMET ALI EKREM, <i>Civilizația turcă</i> (La civilisation turque), Editions Sport-Turisme, București, 1981, 247 p. + il. (<i>Nagy Dan Pienaru</i>)	202
GIANLUIGI ROSSI, <i>L'Africa italiana verso l'indipendenza (1941—1919)</i> , Giuffrè Editore, Roma, 1980, XVI + 626 p. (<i>Gh. I. Florescu</i>)	204

„Revista de istorie”, Tom 37, nr. 2, p. 105—206, 1984

DE LA CONȘTIINȚA UNITĂȚII DE NEAM LA CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ *

DE

NICOLAE STOICESCU

Unitatea românilor în veacurile trecute constituie — așa cum spune G. Brătianu acum patru decenii — „*problema centrală a istoriei naționale*”; în plus, ea a devenit în ultimele decenii deosebit de actuală, deoarece unii istorici străini susțin că ar exista și o conștiință separată de neam a moldovenilor.

Deși cercetată de istorici români de renume, începînd cu N. Iorga¹, D. Onciul², G. Brătianu³, I. Lupaș⁴, Ștefan Pascu⁵ etc., problema merită a fi reluată pentru a se sublinia rolul sec. XVIII în generalizarea ideii unității de neam și ca epocă de tranziție spre conștiința națională⁶. După

* Comunicare ținută la Academia R. S. România la 26 II 1983.

¹ N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, Vălenii de Munte, 1915; idem, *Note despre unirea românească* („Rev. istorică”, 1920, p. 1 — 11); idem, *Conștiința națională românească de la Mihai Viteazul pînă astăzi* („Neamul românesc”, 1920, nr. 163—181); idem, *Solidaritatea românească la începutul sec. XIX* („Cuget românesc”, 1922, p. 97—113).

² D. Onciul, *Ideia latinității și a unității naționale* („Rev. istorică”, 1919, p. 141—162). Reprodusă în *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoteanu, II, Buc., 1968, p. 261—284.

³ G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Buc., 1943.

⁴ I. Lupaș, *Istoria Unirii românilor*, Buc., 1937.

⁵ Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968; Vezi și Ștefan Pascu, A. Petric, *Ideea de unitate național-statală în conștiința poporului român* („Analele Institutului de studii istorice și social-politice”, 1973, nr. 6, p. 3—23); Cornelia Bodca, *L'idée d'unité et de continuité dans la conscience du peuple roumain* („Revue roumaine d'histoire”, 1968, nr. 6, p. 853—876); M. Dan, P. Teodor. A. Răduțiu, *Ideea de unitate a poporului român oglindită în istoriografie* („Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, 1968, p. 25—57); A. Răduțiu, P. Teodor, *Ideea de unitate politică la români*, Buc., 1968.

⁶ Despre această problemă vezi: Al. Dușu, *Les racines de la conscience nationale chez les Roumains*, în *Le développement de la conscience nationale en Europe Orientale*, Paris, 1969; V. Cîndea, *Les Lumières et la naissance de la conscience nationale chez les Roumains*, în *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-est européen*, Buc., 1970; Ilie Grămadă, *De la conștiința de neam la conștiința națională — trăsătură distinctivă a istoriei românilor* („Mitrop. Moldovei”, 1978, nr. 5—8, p. 501—520); Eugen Stănescu, *Considerații privind formarea conștiinței naționale la români* („Era socialistă”, 1976, nr. 1, p. 36—41).

Despre existența conștiinței politice a unității naționale începînd din a doua jumătate a sec. XVIII vezi *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines, 1769—1830*, Buc., 1970. Pentru situația din țările apusene (Franța, Germania) vezi Karl Ferdinand Werner, *Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale* („Revue historique”, 1970, oct. dec., p. 285—304). Pentru situația din Bulgaria, unde se admite existența unei conștiințe naționale încă din sec. XV—XVIII, vezi Bistra Cvetkova, *Problems of the bulgarian nationality and the national consciousness in the XV—XVIII C.*, în *Etudes historiques*, VI, 1973, p. 57—80. Vezi și mai jos nota 90.

„Revista de Istorie”, Tom. 37, Nr. 2, p. 107—125, 1984

opinia noastră, nu s-a insistat încă îndeajuns asupra progreselor realizate de unitatea de neam în sec. XVIII, cei mai mulți dintre cercetători oprindu-se la cronicari, D. Cantemir și Școala ardeleană. După cum vom arăta în cele ce urmează, în sec. XVIII, îndeosebi în a doua jumătate, se produc o serie de procese care vor consolida unitatea românească pe toate planurile.

Întrucît este vorba de sec. XVIII, va trebui să pornim de la ultimul mare umanist român, D. Cantemir, care a exprimat cu claritate ideea de unitate a poporului român chiar în titlul operei sale de bază *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în care arată că Țara Românească (în sensul de Dacia, România) „s-au împărțit în Moldova, (Țara) Munte-nească și Ardealul”, dovedind concepția sa despre o țară românească unitară, un teritoriu comun al neamului românesc ce cuprindea toate Țările Române ⁷.

Așa cum se știe, ideile lui D. Cantemir au fost preluate apoi de Școala ardeleană, care le-a transformat într-o puternică armă de emancipare politică și națională a românilor din Transilvania ⁸. Preluarea acestor idei de la principele moldovean a contribuit ea însăși la unitatea culturală și ideologică a oamenilor de cultură.

După cum s-a arătat, începînd cu Inochentie Micu, ideea romanității românilor (care include și pe cea a vechimii, stăruinței și unității neamului) se transformă dintr-o stare latentă a conștiinței colective într-o idee-forță politică, mînuită și activizată de înșiși românii, după ce, cu veacuri înainte, străinii își dăduseră seama de importanța ideii romanității ca forță politică ⁹. Vlădica Inochentie a cerut ca românii să fie acceptați ca a patra națiune din Transilvania, folosind termenul de națiune cu sensul său medieval de *natio*, nu cu cel modern ¹⁰.

⁷ Ștefan Ștefănescu, *Originea, continuitatea și unitatea poporului român în concepția lui Dimitrie Cantemir* („Studii”, 1973, nr. 5, p. 915–922); I. Mîtreă, *Dimitrie Cantemir despre romanitatea, continuitatea și unitatea poporului român* („Studii și cercetări științifice”, Bacău, 1974, p. 20 și urm.); Eugen Stănescu, *Dimitrie Cantemir și ideea de unitate în societatea românească a vremii* („Anale de istorie”, 1973, nr. 3 p. 57–69).

⁸ G. Pascu, *Cantemir și ardelenii* („Rev. critică”, 1927, nr. 1, p. 21–26); V. Netea, *D. Cantemir precursor al Școlii Ardelene*, în vol. *Pe drumul unității naționale*, Cluj, 1975, p. 9–16; A. Răduțiu, P. Teodor, *op. cit.*, p. 63–76.

Despre ideile corifeilor Școlii ardelenice cu privire la unitatea românilor vezi: M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 37–41; Pompiliu Teodor, *Despre „Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri” a lui Samuil Micu Clain* („Studii”, 1960, nr. 2, p. 197–205); idem, *Ideologia revoluției din 1848 și opera istorică a lui Samuil Micu* („Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, 1965, fasc. 2, p. 56–62); Șt. Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 59–61 etc.

⁹ A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, Buc., 1972, p. 239.

Vezi și Ștefan Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 49, unde se spune că I. Micu a fost „primul care a înțeles mișcarea națională românească unitară, i-a pregătit un program și s-a străduit să concretizeze viziunea naționalității române, a formulat politica națională românească” (în Transilvania, adăugăm noi).

¹⁰ Despre importanța luptei dusă de Inochentie Micu vezi David Prodan, *La lutte de Inochentie Micu pour le relèvement politique des Roumains de Transylvanie* („Revue roumaine d'histoire”, 1965, nr. 3, p. 477–496).

Despre rolul conștiinței originii latine a poporului român în revendicarea egalității românilor cu celalalte „națiuni” privilegiate din Transilvania vezi E. Behring, *Die Anfänge patriotischer Dichtung in Rumänien von 1780–1830* („Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx Universität Leipzig Gesellschafts- und Sprach wissenschaftliche Reihe”, 15, 1966, nr. 3, p. 507–512).

Corifeii Școlii ardelenne au susținut cu tărie unitatea poporului român, despărțit în mai multe formațiuni politice. De pildă, în *Povățuire către economie de cîmp* (1806), G. Șincai arată că „această carte se întoarce în limba românească pentru folosul tuturor românilor care sînt despărțiți și lășiți . . . , cît nici o țară sau două, ei mai multe au, le oblăduesc (stăpînesc în toată maiestatea), precum este Moldova și Țara Românească, au le locuiesc de sine . . . sau împreună cu alte neamuri, precum sînt Ardealul, Banatul, Maramureșul”. Șincai mărturisește, totdeauna, și comunitatea de origine a tuturor românilor : „oricum s-au numit sau se numesc ei acum, (românii) tot de o viță și porodiță sînt, adecă romani de sînge, precum firea și virtutea îi mărturisește”.

Cît privește pe Samuil Micu, acesta este primul istoric român care realizează o istorie a daco-romanilor din cele trei Țări Române în lucrarea sa *Brevise historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romano seu ut quidem barbaro vocabulo appellat Valachorum, ab initio usque ad seculum XVIII*. Celelalte opere ale lui Micu mărturisesc chiar prin titlul lor unitatea poporului român : *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri*, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* sau *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*. În *Istoria cu întrebări și răspunsuri*, Micu afirmă cu claritate unitatea românilor : „pămintul în care locuiesc astăzi românii este Țara Românească, Țara Moldovei și în Țara Ardealului cu mulți mai mulți sînt românii de cît toate alte neamuri”.

Petru Maior va vorbi la rîndu-i despre „nemărginita mulțime a românilor cîtă este . . . în Banat, în Maramureș, în Ardeal, în Țara Muntească, în Moldova”¹¹.

Pentru a ne da seama de influența lucrării lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, tipărită la Buda, 1812, vom aminti cuvintele lui Mihail Kogălniceanu care susținea că „a deșteptat duhul național, mort de mai mult de un veac ; lui îi sîntem datori cu o mare parte a impulsului patriotic ce de atunci s-a pornit în tustrele provincii ale vechii Dacii”¹².

După D. Cantemir și Școala ardeleană, *ideea unității de neam devine o idee generală*. Așa cum remarcă N. Iorga, „cînd într-un popor apare un singur om cu o idee este mare meritul omului aceluia, nepotrivit cu timpul său, dar cînd nu numai un singur om ci mai mulți răsar cu aceiași

¹¹ Citatc după A. Răduțiu — P. Teodor, *op. cit.*, p. 69—71.

¹² M. Kogălniceanu, *Cuvințare la deschiderea cursului de istorie națională*, în *Opere complete*, ed. A. Oțetea, Buc., 1916, p. 646. Recunoscînd, la rîndul său, meritele corifeilor Școlii ardelenne, N. Bălcescu scria în *Mișcarea românilor din Ardeal* : „Știm toți cînc fură cei dintii apostoli ai românismului. Cînc nu cunoaște numele glorioase ale lui Iorgovici, Șincai, Cichindeal, Klein, Lazăr, Petru Maior, care prin școli, prin cultivarea limbii și a istoriei, puseră stîlpii de temelie ai naționalității române și propagară ideea unității sale?” (A. Răduțiu — P. Teodor, *op. cit.*, p. 73—74).

După cum arăta, D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Buc., 1967, p. 470; „latinitatea, romanitatea, vechimea, prioritatea, continuitatea, dezvelite de cronicari, de studii istorico-filologice, propagate pe întreaga aric a poporului român, vor juca un rol imens în trezirea întregului popor român la o înaltă conștiință de sine, vor fi un stimul moral capital în prefacerea lui din popor în națiune . . . Istoria, limba, cultura comună anticipau asupra viitoarei unități naționale”.

idee, această înseamnă că ideea este a poporului întreg și lucrul are o valoare și mai mare”¹³.

În această vreme, nu numai cărturarii și cronicarii erau conștienți de ideea unității neamului românesc, dar și oameni cu o cultură mai modestă ca preotul Sava Popovici din Râșinari, care arată la 1792 că „neamul nostru românesc” este „o rămășiță a romanilor în pământul acesta rămasă”¹⁴, sau autorul „plingerii” mănăstirii Silvașului, care știa că „uniația” nu urmărea altceva decât „să răsnească” (= despartă) pe românii din Transilvania” de frații lor din Țara Românească și Țara Moldovească”¹⁵.

La 13 aprilie 1788 — în timpul războiului ruso-turc — Nicolae vodă Mavrogheni, domnul Țării Românești, anunța pe locuitorii din sudul Moldovei, care rămăseseră fără domn, că-i va ocroti de primejdii, pe motivul că „sinteti de același neam cu noi”¹⁶. Se înțelege că Nicolae Vodă, care era grec de origine, aflase despre unitatea de neam dintre munteni și moldoveni de la locuitorii din Țara Românească, supușii săi din acea vreme.

La întărirea conștiinței unității de neam în sec. XVIII au contribuit în mod deosebit *circulația cărților*¹⁷, *a cărturarilor*, *a copiştilor* și *a dascălilor itineranți* care au trecut frecvent dintr-o parte în alta a Carpaților în această vreme¹⁸. Numeroșii copişti de manuscrise, care cercetau satele transilvănene, unde locuiau frații lor, întăreau în sufletele acestora convingerea că dincolo de munții Carpați trăia același popor român, care vorbea aceeași limbă și avea aceeași credință.

Cît privește circulația cărților religioase, ea a fost mult mai intensă în sec. XVIII decît în sec. XVII. Astfel, în jud. Sibiu s-au găsit circa 300 de cărți religioase venite din Țara Românească și Moldova în sec. XVIII, față de numai 20 din sec. XVII¹⁹, iar în jud. Arad 735 de cărți

¹³ N. Iorga, *Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, Buc., 1929, p. 103. Aceeași idee în studiul *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea* („Cuget românesc”, 1922, p. 100). Vezi și M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 40, unde se spune: „Cu Samuil Micu și Gheorghe Șincai noua ideologie națională, potențată de valorile iluminate, tinde să pătrundă tot mai adînc în masele largi ale poporului”; operele lor „crează la începutul veacului (XIX) un climat propice pentru dezvoltarea unei culturi românești unitare”.

¹⁴ I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, I, p. 84, 87.

¹⁵ *Ibidem*, p. XVI.

¹⁶ V. A. Urcchia, *Istoria românilor*, III, p. 168-169. În aceeași vreme, un hrisov muntean din 1793 utilizează expresia „pămîntean de la Moldova” și „pămîntean de aici”, dovedind că toți locuitorii din cele două țări erau „pămînteni”, adică români (*ibidem*, VI, p. 452-453).

¹⁷ Vezi indeoschi Octavian Șchiau, *Cărturari și căuți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978.

¹⁸ Vezi pe larg despre această problemă Mugur Andronic, *Învățămintul medieval — factor de unitate a poporului român* („Revista de istorie”, 1980, nr. 12, p. 2303-2314). La 1838 se afirma că „ardelenii care vin aici ca profesori și ca negustori sint cei mai vajnici propagatori ai ideii unității naționale. Ardealul, strimtorat în dezvoltarea sa națională, vine în întîmpinarea românilor care au o situație ceva mai bună. Ardelenii, persecutați de unguri și austrieci, vin în Țara Românească, unde înfrîurirea lor e foarte mare, grație culturii lor mai alese și spiritului lor mai activ” („Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, 1924-1925, p. 70).

¹⁹ Nichifor Todor, *Circulația vechilor cărți bisericești în jud. Sibiu și contribuția lor la întărirea unității de credință și de neam (1643-1918)* („Mitropolia Ardealului”, 1977, nr. 7-9, p. 655-676).

din sec. XVIII, față de numai 69 din sec. XVII²⁰. Prezintă rezultatele cercetărilor făcute de predecesorii săi, Octavian Șchiau arată că toți aceștia au constatat că în Transilvania predomină cărțile venite în sec. XVIII de peste munți, îndeosebi de la Rîmnice și București²¹.

De aceea, pe bună dreptate putea să susțină N. Iorga „dacă prefăcerea de dogmă din Ardeal (= Unirea cu Roma — N.S.) rupse legăturile ierarhice, cu atâtea silinți dobindite, cartea bisericească, menită să străbată orice graniță politică, ducând identitatea de credință și de datină, pe lângă identitatea de grai și grafie, dădea neamului nostru de pretutindeni, în altă formă religioasă, unitatea firească și legitimă de care el avea nevoie”²².

Să nu uităm că unele din aceste cărți, îndeosebi predosloviile lor, răspindeau și pe această cale ideea originii comune și a unității românilor din cele trei țări. După cum scria episcopul Chesarie al Rîmniceului în prefața la *Mineiul* pe ianuarie 1779: „linia neamului românesc” se trage „din slăvitul neam al romanilor”²³. Pe lângă răspîndirea acestor idei, cărțile religioase — îndeosebi cele tipărite în Țara Românească, care au

²⁰ Elena Rodica Colta, *Circulația tipăriturilor vechi românești în sec. XVIII în comitatele Arad și Zarand („Ziridava”, 1978, p. 679—690).*

O situație asemănătoare în Banat, unde s-au descoperit 218 cărți religioase tipărite la Rîmnice în sec. XVIII, față de numai 26 din sec. XVII (V. Molin, *Artă de răspîndire a cărților de la Rîmnice în Banat în sec. XVIII* în „Mitropolia Olteniei”, 1964, nr. 11—12, p. 859—869).

După calculele făcute de I. Cristache-Panait, *Circulația cărților bisericești* („Glasul bisericii”, 1972, p. 732), cercetările parțiale întreprinse în județele Alba, Cluj, Covasna, Brașov, Sibiu, Ilundoaara și Sălaj au pus în lumină încă 653 tipărituri românești din sec. XVIII existente în satele transilvănene, iar muzeele din Transilvania păstrează 521 cărți tipărite dincoace de munți, deci un total de 1174 cărți nou descoperite.

După opinia aceleiași cercetătoare, cărțile din sec. XVIII descoperite în Transilvania s-ar repartiza astfel:

- 807 tipărite la Rîmnice;
- 773 tipărite la București;
- 80 tipărite la Tirgoviște, plus
- 69 citate de N. Iorga fără precizarea centrului tipografie (*ibidem*, p. 740—741).

Am avea deci un total de peste 1700 de cărți din sec. XVIII, din care aproape jumătate revin tipăriței de la Rîmnice (Datele acestea se modifică mereu, pe măsura descoperirii de noi cărți).

²¹ Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 66.

²² N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. II, ed. II-a, p. 115. Vezi și Gh. Papp, *Cartea românească medievală în slujba unității naționale* („Probleme de bibliologie”, 3, 1970, p. 49).

²³ BRV, II, p. 234. Vezi și Constantin Stănuț, *Din predosloviile cărților noastre bisericești — Predoslovie Mineiului pe ianuarie a episcopului Chesarie al Rîmniceului* („Bis. ort. română”, 1980, nr. 1 2, p. 167—172), care citează articolul lui Al. Hanță, *Tendințe unioniste în gândirea literară românească premaiorească* („Gazeta literară”, 13 iunie 1968), unde se subliniază rolul acestor predoslovii în afirmarea comunității spirituale a românilor de pretutindeni. Vezi și Mircea Basarab, *Prefețele Mineiilor de la Rîmnice (1776—1780) și problema originii latine a poporului și a limbii române* („Mitrop. Olteniei”, 1967, nr. 9—10, p. 763—768); N. Șerbănescu, *Promovarea ideii despre unitatea neamului românesc în predosloviile cărților bisericești* (*ibidem*, 1968, nr. 11—12, p. 918—928); Ioan Ioanicescu, *Promovarea ideii de unitate a poporului român în predosloviile cărților tipărite la Rîmniceul Vlciilor* (*ibidem*, 1979, nr. 7—9, p. 535—540); Corneliu Tamaș, *Mărturii documentare vechi privind originea, continuitatea și unitatea românilor în hotarele străbune* (*ibidem*, 1979, nr. 4—6, p. 370—374), care citează predosloviea lui Inochentie la Moliștelnicul din 1730 „în limba patriei noastre românești”.

După cum s-a arătat, prefața Mineiului pe ianuarie l-a inspirat pe Sava Popovici din Rășinari în predica sa despre continuitatea și unitatea românilor, iar mincele „de toate lunile” l-au ajutat pe Paul Iorgovici la alcătuirea lucrării *Observații de limbă românească* (I. Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 727).

fost foarte căutate atît în Transilvania, cît și în Moldova — au contribuit în mod deosebit la *unificarea limbii*.

Un moment important în procesul de unificare a limbii literare românești a fost mijlocul sec. XVIII, cînd „diferențele de ordin regional din textele religioase tipărite în cele trei țări românești au fost abolite, prin acceptarea normei literare muntene în cărțile moldovenești și ardelenești”²⁴.

Nu putem să nu amintim aici de un important aspect al unității culturale românești din sec. XVIII, și anume *alcătuirea cronicilor paralele ale Moldovei și Țării Românești*, unele dintre ele realizate din porunca domnilor care au ocupat tronurile celor două Țări Române. Acest fenomen dovedește că „istoria și cultura locuitorilor din cele două țări aveau o singură dimensiune, teritoriul acestora fiind privit ca o singură țară, aparținînd aceluiași popor”. Dintre aceste cronică cea mai semnificativă este aceea alcătuită de moldoveanul Vasile Buhăescu, scrisă pe două coloane paralele, pe una Moldova, pe cealaltă Țara Românească²⁵.

Ideea unității de neam a moldovenilor cu muntenii rezultă și din compilația de cronică, alcătuită pe la 1740 pentru Constantin vodă Mavrocordat, în care o domnie din Țara Românească alternează cu alta din Moldova. Compilația poartă titlul: „*Letopisețul Țării Românești și a Țării Moldovei, de viața a prealumiinaților domni ce-au stăpînit întru aceste doao țări și ce s-au lucrat în zilele lor și a părților streine care se megieșesc cu aceste țări*”²⁶. Deci, pe de o parte, cele două Țări Române împreună, pe de alta „părțile streine”.

Tinînd seama de aceste fapte, ni se pare stranie afirmația unor istorici străini care susțin că cronicarii moldoveni din sec. XVIII aveau conștiința unei comunități etnice deosebită de munteni²⁷.

Este adevărat că Ion Neculce — ultimul mare cronicar moldovean — nu afirmă ca predecesorii săi Grigore Ureche, Miron Costin și Dimitrie Cantemir unitatea românilor, deși el o înțelege ca un lucru firesc. Ca și Miron Costin, el nu spune țării surori de la sud de Milcov Țara Românească, ci „Țara Muntenească”²⁸, știînd că și Moldova este tot o țară românească. Tot astfel, Neculce deplînge neînțelegerile dintre domnii și boierii celor două țări care făceau mult rău acestora.

Oricît ar părea de curios, *un rol important în întărirea unității de neam în sec. XVIII în Țara Românească și Moldova l-au avut domniile fanariote*. În epoca fanariotă, cînd domnii sînt mutați adeseori dintr-o țară în alta (C. Mavrocordat a domnit, de pildă, de 4 ori în Moldova și de 6 ori în Țara Românească) se ajunge la *unificarea organizării social-*

²⁴ I. Gheție, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750* („Limba română”, 1971, nr. 2, p. 113—124); Alexandru Roman, *Contribuții la problema unificării limbii române literare (În legătură cu edițiile românești din secolul al XVIII-lea ale Psaltirii)* (ibidem, 1974, nr. 1, p. 24); Magdalena Georgescu, *Contribuții la problema unificării limbii literare. Despre edițiile succesive ale Molitvenicului din secolul al XVIII-lea* (ibidem, 1975, nr. 4, p. 323—331).

²⁵ C. Șerban, *Unitatea culturală a românilor în secolul al XVIII-lea oglindită în scrierile istorice („Danubius”, VIII—IX, 1979, p. 178—179).*

²⁶ Acad. R. S. România, ms. rom. 2591.

²⁷ *Formarea națiunii burgheze moldovenești*, 1979, p. 160.

²⁸ Vezi cronicăa lui I. Neculce, ed. G. Ștrempel, Buc., 1983, indice Țara Muntenească.

politice a celor două țări. Un rol de seamă în acest proces l-au avut reformele sociale, politice și fiscale ale unor domni fanarioți, reforme care au avut același conținut în ambele țări²⁹.

După cum remarcă N. Iorga, „mutându-se dintr-o țară în alta, simțindu-se în Iași ca și în București, făcând în domniile lor de atâtea ori această schimbare, ... ducând boierii din Moldova în Muntenia și din Muntenia în Moldova, ei (=fanarioții) au realizat o adevărată unire”³⁰.

Domnii care au condus pe rînd cele două țări au creat și o nouă stemă a lor, care prezenta reunite capul de bour al Moldovei și acvila Țării Românești. Stemele unite ale celor două țări — utilizate în mod curent de domnii din sec. XVIII — au prefigurat unirea politică de mai târziu³¹.

Stema unită a celor două țări a fost utilizată și de unele puteri străine în sec. XVIII, de pildă de ruși, care au bătut la 1772, în timpul ocupației Principatelor, o monedă cu stema unită a Moldovei și Țării Românești, recunoscînd astfel unitatea acestora³².

De aceea, nu este o întîmplare că în această epocă în care dispar deosebirile de organizare social-politică dintre cele două țări și cînd ideea unității de neam făcuse mari progrese se alcătuiesc și primele proiecte de unire a lor într-un singur stat, problema la care vom reveni mai departe.

Fanarioții au contribuit deci la unificarea organizării social-politice a celor două țări extracarpătice, ca și la dispariția tradiției dinastice, foarte puternică în secolele XV—XVII³³, una din piedicile împotriva unirii.

Conștiința unității de neam și unitatea acestuia au fost întărite în sec. XVIII și prin mișcările demografice interromânești, foarte puternice în această vreme, îndeosebi din Transilvania spre țările române extracarpătice³⁴. Ele erau cauzate de starea grea a iobăgimii transilvănene, ca și de persecuția națională și confesională la care erau supuși

²⁹ Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat's Reforms in Moldavia and Wallachia*, in *Enlightenment and Romanian Society*, Buc., 1980, p. 68—77.

³⁰ N. Iorga, *Unirea românească*, Buc., 1934, p. 11.

O opinie asemănătoare și-a exprimat G. Brătianu, „le régime phanariote dans les Principautés a certainement contribué au développement de l'unité politique roumaine...; l'une après l'autre, les raisons d'être du dualisme politique moldave et valaque disparaissaient, pour faire place à autant de motifs qui devaient plaider la cause de l'unité” (G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, p. 179—181).

³¹ „Studii și cerc. de numismatică”, II, 1958, p. 371—376); Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire* („Rev. arhivelor”, XI, 1968, nr. 2, p. 11—68); C. Moisil, *Primele peceți cu stemele unite ale Moldovei și Țării Românești* („Buletinul Soc. Numismatice române”, XVIII, 1923, nr. 46, p. 60—63) etc.

³² G. Brătianu, *op. cit.*, p. 181.

³³ După cum remarcă pe bună dreptate N. Bejenaru, *Ideea unității statale în trecutul Moldovei*, Iași, 1943, p. 7 (extras din „Luminătorul”, 1943), mutările domnilor dintr-o țară în alta au slăbit tradiția dinastică; domnii, care luau cu ei și pe boieri, „pierd simțămîntul de solidaritate numai cu țara de origine și se consideră ca făcînd parte dintr-o familie mai mare, aceea a românismului”.

³⁴ David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul XVIII. Studiu critic*, Sibiu, 1944; Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII—XX*, Buc., 1971. Vezi și Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980, p. 140, care arată că „mișcarea românilor” a reprezentat o cale pentru întărirea legăturilor multilaterale dintre diferitele teritorii românești, pentru dezvoltarea conștiinței și a mișcării naționale, pentru realizarea unității de acțiune politică.

românii în această vreme; ele erau, în același timp, încurajate și ușurate de situația mult mai bună a țărănimii române de la sud și est de Carpați, ca și de conștiința clară pe care o aveau așa-zisii „ungureni” că se mută la frații lor de același neam, limbă și religie, unde erau liberi să-și profeseze credința. Așa se explică faptul că, în cererea adresată împărătesei Maria Tereza la 1759, românii arătau că, dacă nu încetează persecuțiile religioase la care erau supuși, se vor refugia peste munți, „unde vom putea să ne ținem legea (=credința) și să avem pământ ca să trăim”³⁵.

La aceasta trebuie să adăugăm și conștiința unității lor de neam care-i făcea să se simtă bine între frații de aceeași origine. Foarte grăitoare în acest sens sînt constatările autorităților habsburgice din Banat, care—îngrijorate de amploarea deosebită a emigrărilor spre Țara Românească în 1777 — arătau că una din cauze este „*iubirea pentru patria lor*” (der Liebe zu seinem Vaterland), care era Țara Românească³⁶.

După cum remarcă generalul Preiss în 1775, țărani din Transilvania priveau peste munți de cînd „Constantin Mavrocordat a desființat solemn șerbia în Țara Românească și Moldova”³⁷, ceea ce în Transilvania se va produce de abia spre sfîrșitul sec. XVIII.

Datorită acestor cauze, imigrarea românilor din Transilvania la est și sud de Carpați a fost deosebit de intensă în sec. XVIII, astfel încît, la 1773, locuitorii de dincoace de munți puteau să afirme că „*toată Transilvania vine la noi*”³⁸.

Păstorii transilvăneni care treceau Carpații³⁹ creau legături permanente între marginile domeniului carpatic și centrul care era Transilvania și coroana carpatică; odată cu ei, duceau în celelalte regiuni românești experiență de viață, obiceiuri, noutăți de limbă, aducînd spre centru alte asemenea lucruri noi. În Transilvania se întrepătrundeau astfel aspecte de viață aduse din cele trei regiuni de margine ale domeniului carpatic, unde ajungeau ciobanii transilvăneni⁴⁰.

³⁵ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, II, p. 297. În cererea pentru episcop ortodox din 1758, românii amenințau că vor părăsi țara „să ne ducem unde ne vom putea ține legea” (I. Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria saletelor transilvane*, Sibiu, 1944, p. 85), iar la 1763, într-o petiție adresată episcopului Dionisie Novacovici, locuitorii din ținutul Bistrița declarau: „dacă tu, prea sfințite părinte, nu te vei îndura de noi și nu ne vei da ajutor și mîngiere, nu ne mai întorcem acasă, unde ne așteaptă închisoarea și pedepsele, ci pribegim în alte țări, unde putem să rămînem liniștiți, căci sîntem tare hotărîți a pieri mai bucuros decît să primim unirea”.

³⁶ „Țara Birsai”, 1937, p. 391—392.

³⁷ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, Buc., 1979, p. 75.

³⁸ C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 67.

³⁹ Cit privește păstorii transilvăneni stabiliți în Dobrogea, vom da cuvîntul lui N. Dumăre, care arăta „prin practicarea acestor tipuri de păstoriț (pendulare simplă sau dublă — N. S.), a căror desfășurare se corelează strîns cu calendarul agricol obștesc, gospodăriile mocanilor s-au integrat în structura internă a așezărilor dobrogene, întotdeauna alături de cealaltă populație românească din regiune, incorporînd printre mijloacele ocupaționale agricultura, culturile agricole specializate, meșteșugurile, instalațiile populare de prelucrare etc.” (*Comunicări etnoculturale carpato-dobrogene*, în „Apulum”, XVI, 1978, p. 511).

La 1870 Nifon Bălășescu afirma că ciobanii din Transilvania „sînt foarte mulți (în Dobrogea), sate întregi, veniți și așezați aici cu oile și alte vite ale lor” („Biserica și școala”, I, 1877, p. 370).

⁴⁰ Gr. Posca, *Considerații privind rolul depresiunilor carpatice și colinare și al rețelei de văi în viața și permanența poporului român* („Studii și cerc. de geografie”, 1977, p. 13—14).

S-a ajuns astfel la o mai bună cunoaștere a realităților românești de pe cele două versante ale Carpaților. După cum remarca N. Iorga, realizarea unirii nu ar fi fost posibilă „dacă nu ar fi fost în conștiința acestui popor întreg că nu-i nici o deosebire între un ținut românesc și alt ținut românesc, că toată românimea trăiește ca un singur popor într-o singură țară... *Unirea poporului românesc înseamnă întoarcerea poporului românesc la forma aceasta, una singură, care a fost la început*”⁴¹ (sub. ns.)

O problemă care ar merita atenția noastră este *legătura dintre unitatea de credință a românilor* („unitatea ortodoxă”, cum o numesc unii istorici) și *conștiința unității de neam* sau modul cum prima ajută sau nu la dezvoltarea celei de-a doua, pe care a precedat-o. După opinia lui N. Iorga, „conștiința creștină ortodoxă a împiedecat producerea unei conștiințe naționale osebite, pronunțate”⁴².

Considerăm că N. Iorga nu are dreptate, și aceasta deoarece *conștiința unității de credință nu contrazice, ci suplinește și întărește conștiința unității de neam*; să ne gândim doar la afirmația boierilor munteni că sint „*de o limbă și de o lege*” cu moldovenii — afirmație în care limba și credința sau „legea” erau considerate elementele de bază ale unității de neam — sau la cuvintele lui Varlaam din 1645, când se adresează „cătră creștinii din Ardealu... cu noi de un neam români,... ce sin-teți cu noi într-o credință”⁴³.

Nu trebuie să uităm nici faptul — pus în lumină de P.P. Panaitescu — că introducerea limbii române în biserică a format „o concepție după care ar ființa o *biserică românească*, unită prin limba liturgică, formind o unitate spirituală distinctă în sinul bisericii ortodoxe, trecind peste granițele monarhiilor feudale”⁴⁴. Așa se și explică faptul că adevorii religiei ortodoxe i se mai spunea și românească. De pildă, la 1681, Șerban vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești, intervine pentru restabilirea unității de cult după datinile din vechime pentru „*religia ortodoxă ce se zice românească*” din Transilvania (*Religionem orthodoxam, vulgo valachicam*)⁴⁵, întrunind astfel conștiința originii comune a românilor cu conștiința unității de credință, unul din principalele elemente ale unității de neam⁴⁶.

Este adevărat că uneori, în relațiile locuitorilor din Țara Românească cu cei din Transilvania, se face apel numai la unitatea de credință, dar aceasta nu a împiedicat cu nimic existența paralelă a conștiinței unității de neam. Am cita cazul lui Mogoș spătarul Țării Românești, trimis pe la <c. 1534> să prade împreună cu turcii în Transilvania, de unde s-a „învirtejit” fără să producă vreun rău, considerînd — spune

⁴¹ N. Iorga, *Unirea românească*, Buc., 1934, p. 5.

⁴² N. Iorga, *Dezvoltarea unității politice a românilor*, Buc., 1916, p. 26. Despre relația între religie și națiune vezi Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976.

⁴³ *Bibliografia românească veche*, I, p. 150—151.

⁴⁴ P. P. Panaitescu, *Unificarea politică a țărilor române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, Buc., 1959, p. 77.

⁴⁵ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 271.

⁴⁶ Vezi pe larg N. Stoicescu, „*Sintem de o limbă și de o lege*”. *Unitatea de credință a românilor, factor important în asigurarea unității lor de neam în veacurile trecute* („*Mitropolia Ardealului*”, 1982, nr. 7—9, p. 480—498).

spătarul locuitorilor — „că sînteți și voi creștini cum și noi sîntem”⁴⁷, aceasta, se înțelege, în opoziție cu turcii, considerați păgîni.

*Conștiința unității de credință se poate manifesta și în afara conștiinței unității de neam și independent de aceasta*⁴⁸. De pildă, la 27 februarie 1733, Constantin vodă Mavrocordat, domnul Țării Românești, grec de origine, cere românilor din Scheii Brașovului să rămînă „stătători întru pravoslavnică credință” și să lupte pentru „dogmele pravoslaviei”⁴⁹. La Constantin Mavrocordat, ortodox și el, acționa numai conștiința unității de credință, independent de conștiința unității de neam, foarte puternică în epoca sa.

În sfîrșit, mai semnalăm faptul că disputele confesionale de mai tîrziu dintre ortodocși și uniți nu-i împiedicau pe românii de pe cele două versante ale Carpaților să știe că fac parte din același neam. De pildă, în răspunsul la cartea lui Petru Pavel Aron, *Floarea adevărului*, din 1750, răspuns alcătuit în Țara Românească, se arată că ar fi fost admise mai ușor birfelile la adresa bisericii ortodoxe dacă ele ar fi venit din partea unora „din neam străin ori vrăjmaș”..., ci iată că ne ocărăsc pe noi românii noștri, cei dintr-o casă cu noi”⁵⁰.

Am insistat asupra acestui aspect pentru a dovedi cu *nu se poate vorbi de trecerea de la o „conștiință ortodoxă” la conștiința națională* la sfîrșitul sec. XVIII, așa cum susținea cu ani în urmă Al. Duțu⁵¹, aceasta

⁴⁷ N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. III-a, p. 23.

⁴⁸ De pildă, în *Psaltirea*, tipărită în limba slăvonă în 1637—1638 și împărțită în dar popoarelor de la sudul Dunării de Matei Basarab, domnul se adresează „drept credinciosului și evlaviosului neam al patriei noastre și altor neamuri cu noi de o credință și avînd același vestit dialect slavonesc ca limbă (de cult — N. S.) și cu deosebire bulgarilor, sirbilor, ungro-vlahilor și moldovenilor și celorlalți” (*Bibliografia românească veche*, I, p. 105). Este vorba deci de neamul românesc — pe de o parte — și de neamurile înrudite prin credință și prin limba de cult — pe de alta.

În aceeași vreme, însă, tipăriturile lui Varlaam sau Simion Ștefan se adresau întregului popor românesc „la toată semenția românească, pretutindenea ce se află pravoslavnici într-această limbă”.

⁴⁹ Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei*, I, Brașov, 1901, p. 157.

⁵⁰ T. Bodogae, *Despre cunoștințele teologice ale preoților de acum 200 de ani. Semnificația unui manuscris*, Sibiu, 1944, p. LXIX.

La 1786—1787, Nichita Horvat, canonic din Oradea, în lucrarea *Poslanie sau dreapta oglindă a păcii, dragostii și uniunii*, făcea o caldă pledoarie pentru împăcarea uniților cu neuniții, deoarece erau toți din „neamul românesc” (N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 16).

În același timp, românii din Transilvania înțelegeau cu claritate că trecerea la unirea cu Roma și despărțirea lor de biserica ortodoxă a fraților pe peste Carpați nu urmărea altceva decît să-i despartă de aceștia, după cum se exprima autorul „plîngerii” mănăstirii Silvașului (Pisloș) din Transilvania; acesta era conștient că unitatea credinței era „o pravoslavie adevărată întru aceste trii țări și o credință dreaptă întru sînta Troiță” (N. Iorga, *Istoria literaturii românești din sec. XVIII*, II, p. 158—160; Liviu Burlec, *Contribuții la studiul cronicii „Plîngerea mării Silvașului”*, în „Anuarul Inst. de istorie”, Iași, 15, 1979, p. 326).

⁵¹ Al. Duțu, *Miscarea iluministă moldoveană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea („Studii”*, 1966, nr. 5, p. 920). Vezi și idem, *Conștiință națională și mentalitate fărîncească*, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 274, unde se afirmă că în sec. XVIII, în Transilvania, confesiunea se confunda cu o conștiință națională incipientă.

Mai amintim și opinia lui D. Murărașu, *Istoria literaturii române*, ed. II-a, București, 1941, care distinge trei epoci:

- Epoca unității de neam prin ortodoxie;
- Epoca unității de neam prin limbă și
- Epoca unității de neam prin conștiință (deși cele trei coordonate ale unității se dezvoltă paralel).

deoarece ultima s-a dezvoltat din conștiința unității de neam, fără o etapă separată a „conștiinței ortodoxe”, care a însoțit și a întărit tot timpul conștiința unității de neam.

Pe de altă parte, trebuie relevat faptul că persecuția confesională la care au fost supuși românii ortodocși din Transilvania în sec. XVIII a dus la *întărirea conștiinței unității lor de neam cu frații de la sud și est de Carpați*, unde găseau refugiu și adăpost. După cum observa Al. Duțu, există o legătură strinsă între rezistența românilor din Transilvania și conștiința că dincolo de munți locuiesc oameni de aceeași limbă și lege⁵².

În același timp, pe alt plan, unirea cu Roma a fost un factor important în dezvoltarea ideii de unitate națională prin Școala ardeleană, creată ca urmare a unirii cu Roma. *Unirea cu Roma și reacția ce i-a urmat au contribuit deci la întărirea conștiinței unității de neam și naționale*.

În secolul al XVIII-lea și la începutul sec. XIX nu numai românii dar și străinii care au venit în contact cu poporul nostru știau că aceștia alcătuiau un singur neam sau o singură națiune, și aceasta o aflaseră desigur de la români. Dintre numeroasele mărturii de acest fel evocăm aici doar câteva. Astfel, la 1714, într-un *Nomenclator*, alcătuit de învățatul sas George Soterius, se spune la rubrica *Wallachen*: „ei sînt acele populații europene care stăpinesc nu numai Țara Românească și Moldova, ci care se întîlnesc și în mai toate localitățile din Transilvania, unde alcătuiesc chiar și comunitățile satești în întregime, ba se întind chiar și dincolo de Dunăre pînă în Grecia și Dalmația... Grecii îi numesc *Vlahis*, de unde a derivat latinescul *Blachi* sau *Valachi* și sâșescul *Bloch*. Ei înșiși se numesc *Rumuin* sau *Romani*, de unde opinia că s-ar trage de la *romani*”⁵³.

Un alt sas, Martin Schmeitzel, ajuns profesor la Universitatea din Halle, a contribuit în mod deosebit la răspîndirea teoriei originii romane a românilor și a unității lor de neam; una din lecțiile sale se intitulează *De Valachorum Natione*⁵⁴.

Amintim, în sfîrșit, opinia cronicarului sas Johann Filstich, care spunea: „*moldovenii nu se deosebesc de munteni decît prin nume, întrucît sînt de aceeași origine, avînd aceeași limbă, religie și port*”⁵⁵.

Mai tirziu, Lionardo Panzini, profesorul de limbă italiană al fiilor lui Alexandru vodă Ipsilanti în anii 1776—1778, perioadă în care a cunoscut Țara Românească, susținea că, în timpul războiului ruso-turc din 1768—1774, numeroase familii au fost silite să părăsească această țară și să se stabilească temporar în Transilvania și în Banat. „Întrucît vechii băștinași ai acestor ținuturi, care sînt tot de origine românească, au aceeași limbă, aceleași obiceiuri și același port, numărul lor a fost sporit cu aceia

⁵² Vezi și G. Brătianu, *Les origines et la formation de l'unité roumaine*, Buc., 1943, p. 195, unde se afirmă: „la reaction orthodoxe avait donc pour premier effet de fortifier le sentiment de l'unité roumaine” și se citează versurile: „unirea (cu Roma) nu va servi la nimic căci ne-a separat de frații noștri din Valahia și Moldova”.

⁵³ A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 225.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 228 și idem, *Dacoromano-Saxonica*, p. 131—133. Amintim aici și opiniile lui Andrei Huszti (mort în 1755), care susține unitatea românilor prin colonizarea romană a celor trei Dacii (Transilvania, Țara Românească și Moldova) și prin limba română, apropiată de cea latină. Numele întregului popor este „rumuny, adică din Roma sau romanus” (A. Armbruster, *Romanitatea*, p. 232).

⁵⁵ *Încercare de istorie românească. Tentamen Historiae Vallachicae*, Buc., 1980, p. 41.

care s-au refugiat acolo, (venind) din Țara Românească și din Moldova, care cuprinde și ea descendenți din același neam⁵⁶.

În secolul al XVIII-lea începe să se utilizeze noțiunea de patrie pentru întreg teritoriul locuit de români care vorbeau aceeași limbă; unitatea de neam este asociată astfel cu unitatea teritorială și de limbă. De pildă, *Antologhionul* de Rîmnic din 1737 este considerat „hrană sufletească... la toată patria și la tot neamul ce vorbește limba noastră”⁵⁷. Cu același sens este utilizat, la 1796, termenul de patrie și de traducătorul *Gramaticii italiene*, care spune: „cel ce nu are iubire și dragoste adîncă către patria sa, pentru țară și pămîntul și limba în care s-a născut, păcatu este ca și cel ce trece cîntea părinților săi”⁵⁸.

La sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX „neam românesc” devine o noțiune foarte răspîndită, incluzînd ambele principate; acest termen se utilizează paralel cu cel de „națiunea românescă”, de influență franceză. În această epocă se ajunge la unificarea termenilor de moldovean și munten în acela de român (valahii din Transilvania au fost numiți totdeauna români spre a se deosebi de celelalte „națiuni”)⁵⁹, la transformarea treptată a termenului de neam în națiune și a celor de Moldova și Țara Românească în România⁶⁰.

Pentru a ilustra afirmațiile de mai sus, vom cita cîteva exemple: la 28 martie 1810, Ledoux, agentul Franței la București, arăta că Moldova și Țara Românească alcătuiesc „une seule nation. Même dialecte, mêmes mœurs, même religion, mêmes ressources, tout est commun pour ceux deux provinces, elles ne different entr’elles que par la force de la population”⁶¹. Cam în aceeași vreme, un alt francez, Reinhard, după ce vorbește de munteni și moldoveni, afirmă: „le nom generique de la nation est celui de Wallachiens”⁶². La începutul secolului trecut, deci, românii erau considerați de străini „o singură națiune”.

⁵⁶ Nino Cortese, *La Valachia durante il principato di Alessandro Ipsilanti (1774-182)* („L’Europa Orientale”, II, 1922, nr. 3, p. 167-168). Vezi și Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călătorii străini (secolele XV-XVIII)*, Buc., 1973, p. 122.

⁵⁷ *Antologhionul* citat, f. 1.

⁵⁸ Ștefan Berechet, *Documente slave de prin arhivele ruse*, Buc., 1920, p. 5.

⁵⁹ Vezi David Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Buc., 1967, p. 75-84 (cap. *Geneza noțiunii de „națiune română” în Transilvania*).

⁶⁰ *Ideile politice și luminismul în Principatele Române*, p. 172.

⁶¹ T. Holban, *Documente române din arhivele franceze (1801-1812)*, 1939, p. 57.

⁶² Maria Holban, *Texte d’un rapport inédit du ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie* („Revue historique du Sud-est Européen”, 1935, p. 25).

O atenție specială ar merita răscoala lui Horea. Se știe că multe stampe și ziare apuse ne au atribuit lui Horea cuvintele „mor pentru națiune” (se înțelege pentru românii din Transilvania) (D. Prodan, *op. cit.*, p. 277). Cît privește zvonurile despre ajutorul așteptat de răsculați de la români din țările extracarpătice, după unele opinii, acestea ar fi expresia unei conștiințe naționale vii a poporului român (Ștefan Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 53). Avem impresia că este vorba mai de grabă de o solidaritate românească. Vezi și D. Prodan *Răscoala lui Horea*, II, p. 712.

Cînd vorbim despre răscoala lui Horea, nu trebuie să uităm că informațiile despre eventuala solidarizare a locuitorilor din Moldova și Țara Românească cu răsculații provin din mediile străine, ostile răsculaților, așa cum este și Benkő Karoly, care afirma mai tîrziu că „românii din Zarand au plănuit să stîrpească pe toți nobilii și să unească Transilvania cu Țara Românească”. Aceste opinii reprezintă mai mult teama acestor cercuri de posibilitatea unei solidarizări a românilor din țările extracarpătice cu frații lor din Transilvania decît expresia unei conștiințe națio-

Există și alte probe în acest sens. La 5 mai 1823, „Journal de Debats” a tipărit un studiu în care se evoca formarea poporului român, originea sa latină și luptele pentru apărarea independenței, înfățișând pe munteni, moldoveni și ardeleni ca alcătuind o singură națiune⁶³, iar în lucrarea *Episode de la question d'Orient, Russie, Valachie, Moldavie*, Paris, 1842, se spune că Principatele Române „au o existență politică proprie, sint suverane și se bucură de dreptul ginților; națiunea română, deși fărâmițată și împărțită între diversele împărății, formează o masă omogenă, într-un ținut omogen”⁶⁴.

Nu numai străinii, dar și unii români știau că poporul român alcătuiește o singură națiune la începutul sec. XIX. Astfel, după Ion Budai-Deleanu: națiunea română este unitară; ea „stăpînește în Țara Românească și în Moldova, iar în Transilvania, Banat și Maramureș „cea mai mare parte lăcuiește”; după opinia sa, „neamul românesc... face (formează) în Dacia o nație de frunte”⁶⁵.

Existînd o singură națiune, era firesc că aceasta să trăiască într-un singur stat. După același Budai-Deleanu, venise vremea să se alcătuiască o „singură domnie” (=țară), care să cuprindă toate teritoriile locuite de poporul român într-o „Dacie Mare”⁶⁶. Această țară mare urma să fie alcătuită de „România”, adică de Țara Românească și Moldova unite.

Din această vreme, românii din Transilvania încep să privească spre țările surori extracarpătice cu speranța unirii într-un singur stat.

nale „despre caracterul unitar al pămîntului locuit de români”, cum crede I. Ranca, *Contribuții la studiul formării conștiinței naționale a românilor din Transilvania — Momentul răscoalei lui Horea („Apulum”, XIV, 1976, p. 265).*

⁶³ Vasile Haneș, *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, I, Buc., 1926, p. 88

⁶⁴ Gh. Platon, *Franța și Principatele dunărene în epoca de constituire a națiunii, de făurire a statului național unitar („Cercetări istorice”, 1978—1979, p. 403)*

Pentru situația de după 1821, cînd opinia publică europeană se interesa de soarta Țărilor Române, ai căror locuitori erau înfățișați ca fiind o singură națiune, vezi L. Boicu, *Ideii și atitudinile europene față de emanciparea națională a românilor (1821—1830)*, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 610—616. Vezi, de asemenea, idem, *Geneza „Chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași 1975, cap. I—IV.

⁶⁵ Al. Ciorănescu, *Opera istorică a lui I. Budai-Deleanu („Cerc. literare”, 1936, p. 102—128).*

Menționăm că la 1799 Pavel Iorgovici tipărea gramatica sa, intitulată *Observații de limbă românească*, spre „folosul nației”, în „sensul cel nou” al termenului, după cum observa N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, p. 102. Textul în BRV, II, p. 413—416. La 1804. G. Șincai anunța că în doi ani va da la iveală *Analele întregii nații valahice* (*ibidem*, p. 451—452).

Ideii asemănătoare cu ale lui Budai-Deleanu la Dimitrie Țichindeal, care spunea: „românii, mlădițe nobile ale vechilor romani..., sint o mărită nație daco-românească în Banat, în Țara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Țara Ungurească” (P. Radu, D. Onciulescu, *Contribuții la istoria dezvoltării învățămîntului din Banat*, Timișoara, 1976, p. 233).

Despre ideile lui Veniamin Costachi, care considera limba românească drept „limba nației noastre” și își mărturisea „iubirea și dragostea” pentru „neamul românesc” în întregimea sa, vezi Antonie Plămădeală, *Clerici ortodocși citori de limbă și cultură românească*, p. 31. Unitatea neamului românesc este afirmată cu putere în prefața la *Viețile sfinților*, tipărită la Neamț în 1809—1815, unde se spune că opera mitropolitului Veniamin se adresa „la tot neamul românesc, nu numai la cest din patrie (= Moldova), ci și la cel de preste munți și la cel din Valahia” (BRV, II, p. 507 și urm.).

⁶⁶ *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. III-a, Buc., 1963, p. 295; Ștefan Pascu, *op. cit.* p. 60.

Adresându-se lui Petru Maior, din București, în dec. 1810, Moise Nicoară spunea : „e scrisă într-o țară la care cu atîta mai ales ni se cuvine a privi, cu cît de asta doară se ține onoarea noastră, mai virtos fiindcă din toate părțile care le locuie nația noastră, numai asta a ținut numele acesta urechilor noastre așa dulce, ochilor așa înălțat, așa strălucit, altor ginte vrednic de ... invidie, adevă Romană, și fiindcă aici se află mijlocirile mai puternice, carele întrebuițindu-le, astăzi, mine, multe folositoare urmări cu laudă ar putea fericii romulenii surpați”⁶⁷.

Trebuie subliniat faptul că generalizarea numelui de român a fost ușurată de desființarea rumâniei prin reforma socială a lui Constantin Mavrocordat din 1749; *dispărînd sensul social al termenului, numele de român și-a păstrat doar sensul național, desemnînd poporul ce locuia în Țările Române. Prin extinderea termenului etnic asupra teritoriului, s-a ajuns la România, noțiune ce întruchipa unitatea geografică*⁶⁸.

Cu privire la generalizarea numelui de român pentru întreg poporul, vom cita două mărturii : una aparține unui străin și alta boierilor moldoveni. La 1829 Gustav Adolf Ramsay, un ofițer finlandez, ajuns în Moldova, arata : „moldovenii sînt mîndri de originea lor romană. Limba lor se aseamănă mult cu latina... *N-ai voie să-i zici moldoveanului că este moldovean, ci trebuie să-l chemi „frate român (frater Rumân). Aceasta dovedește cît prețuiesc bășinașii nobila lor origine. Alt nume de cît cel de român îi jignește în mîndria lor națională*”⁶⁹.

Informația ofițerului finlandez reflectă o stare de spirit existentă la începutul sec. XIX, despre care vorbesc și boierii moldoveni în cunoscutul memoriu adresat lui Napoleon la 1807, unde se arată că moldovenii „ne peuvent point souffrir le nom... de Vlachi ou Vlaques, qu'on leur donne, mais ils veulent être appelés absolument Roumouni, c'est à dire Roumains, comme ils se disent entre eux”⁷⁰. Rezultă clar din aceste mărturii că — aidoma lui Miron Costin — *moldovenii din secolele XVIII—XIX se considerau români*.

Revelator în acest sens este un manuscris din 1796, al cărui alcătuitor își spune Vasile „românul sau moldoveanul”. Comentînd însem-

⁶⁷ Cornelia Bodea, *Moise Nicoară*, p. 145.

Despre rolul lui Carcalechi, editorul revistei „Biblioteca românească” (1821—1834), care afirma că în Țara Românească și Moldova „este puterea românilor”, vezi I. Pervain, *Ideea de unitate națională în periodicele transilvane (1795—1848)* („Tribuna”, 1976, nr. 23, p. 7). La 1821 Dănilă Altmășan din Zrapiți (Zarand) aștepta să se statornicească și „legea națiunii române” (Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 62).

⁶⁸ Despre utilizarea acestui termen, care exprima conștiința de neam sub forma conștiinței unității teritoriale, vezi Eugen Stănescu, *Geneză noțiunii de „România”*. *Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc. 1968, p. 237—254.

Pînă nu demult se știa că primul învățat care a folosit termenul România a fost Daniel Philippide la începutul sec. XIX. De curînd s-a arătat că noțiunea a fost utilizată încă de la 1764 de cronicarul sas Martin Felmer. Vezi Adolf Armbruster, *Sinn und Bedeutung des Begriffs „România” im rumänischen Mittelalter* („Dacoromania”, I, 1973, p. 124—131).

⁶⁹ R.V. Bossy, *Mărturii finlandeze despre România*, Buc. 1937, p. 27. Mai amintim că, la 1790, francezul Langeron afirma că locuitorii Moldovei și Țării Românești erau mîndri că se trag din romani, al căror nume îl poartă (*les Valaques prétendent descendre des Romains et qu'ils en prennent le nom avec complaisance*) (Hurmuzaki, I/3, p. 71, 79).

⁷⁰ „Studii”, 1965, nr. 2, p. 412.

narea, N. Iorga arăta că ea constituie o „prețioasă dovadă că pe atunci era conștiința de românitatea primordială și capitală a moldovenilor”⁷¹.

Un rol de seamă în răspîndirea acestor idei l-au avut oamenii cu o cultură mai bogată; Bois le Comte, diplomatul francez care a cunoscut bine Țările Române în primele decenii ale sec. XIX, a înregistrat mărturia unui boier moldovean care spunea: „învățăm din ce în ce mai mult poporul să se considere ca aparținînd aceleiași familii, deprinzîndu-l a substitui numelui de moldovean, pe care și-l dă, pe acela de român, care e numele generic al întregii rase daco-romanice”⁷².

Aceasta arată cît de justă este constatarea acad. D. Prodan, după care *lupta de emancipare se dădea pe două planuri: unul al intelectualității, pornind de sus, de la național, celălalt al țărănimii, pornind de jos, de la social*⁷³.

O problemă la care ar mai trebui să medităm este aceea a *legăturii dintre conștiința unității de neam, devenită națională la începutul sec. XIX și necesitatea — pe această bază — a constituirii statului național unitar*. N. Iorga a subliniat cu multă înțelegere diferența dintre sec. XVIII și sec. XIX, secolul națiunilor: „Înainte de acest secol, înainte de era națiunilor care trăiesc ca națiuni pe un teritoriu național și în toată întinderea acestui teritoriu național, nu-i venise în minte cuiva să ceară cu toată hotărîrea ca dreptul unei națiuni de a trăi în libertate totală, deplin unită, ca dreptul acesta să fie recunoscut. Dacă ar fi cerut cineva aceasta în sec. XVIII... n-ar fi fost înțeles”⁷⁴.

Tot N. Iorga a observat că acest proces nu este specific românesc; el se întîlnește și în istoria altor țări, de pildă în Germania, unde existau numeroase state (Prusia, Bavaria, Saxonia etc.), dar nu se întîlnește pînă în sec. XIX „o tendință de a se uni”⁷⁵.

Pentru Țările Române nu trebuie să uităm situația lor specială: dominația otomană asupra Țării Românești și Moldovei, stăpînirea străină în Dobrogea, Transilvania, Banat, Bucovina (din 1775) și partea de răsărit a Moldovei (din 1812). Stăpînirea și dominația străină constituie obstacole în calea realizării unității politice.

Existența conștiinței unității de neam în sec. XVIII și apoi naționale în primele decenii ale sec. XIX se manifestă cu claritate în numeroasele proiecte și propuneri de unire a Țării Românești și Moldovei, unire bazată pe originea, limba, credința, instituțiile etc. comune celor două țări (Transilvania fiind în această vreme sub stăpînire austriacă, unirea ei cu celelalte două Țări Române nu ar fi fost posibilă).

⁷¹ „Revista istorică”, 1915, p. 57—58.

⁷² N. Iorga, *Dezvoltarea idcii unității politice a românilor*, p. 48.

⁷³ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, II, Buc., 1979, p. 711.

⁷⁴ N. Iorga, *Unitatea românească*, Buc. 1934, p. 13

⁷⁵ Idem, *Dezvoltarea idcii unității politice a românilor*, p. 21.

Vezi și Ștefan Kiciniewicz, *Le développement de la conscience nationale polonaise au XIX-e siècle* („Acta Poloniae Historica”, 19, 1968, p. 38), care arată că, la popoarele împărțite în mai multe state (italienii, germanii), conștiința națională se manifestă prin tendința lor de a se uni într-un singur stat.

Prima cerere de unire a celor două țări a fost făcută la 1772 de un grup de boieri munteni⁷⁶. A urmat apoi o altă, formulată de Ioan Cantacuzino în 1790⁷⁷.

Nu trebuie să uităm că, în această vreme, existau și unele proiecte străine privitoare la unirea Țărilor Române, la crearea unui regat al Daciei, proiecte cunoscute cel puțin boierilor. Se știe astfel că, la 15 dec. 1788, principele Potemkin (candidatul împărătesei Ecaterina la tronul proiectatului regat al Daciei) a comunicat boierilor moldoveni că, la încheierea păcii, cele două țări vor fi unite⁷⁸.

La 1807, în memoriul amintit, adresat lui Napoleon, boierii moldoveni cereau unirea Moldovei cu Țara Românească, fie sub numele de Dacia, fie sub acela de Valahia Mare, aceasta ținând seama de faptul că populația lor alcătuia o singură națiune, avînd aceeași origine, limbă, credință, aceleași instituții și același viitor⁷⁹.

În același an, Constantin vodă Ipsilanti, favoritul Rusiei, unde s-a și retras, alcătuia planul unui regat al Daciei, condus de familia sa, considerînd că „sub o autoritate nobilă, echilibrată și paternă, moldovenii și valahii vor forma o națiune foarte respectată”⁸⁰. De altfel, în aceeași epocă (dec. 1806—aug. 1807). C. Ipsilanti se intitula „domnul Moldovei și Valahiei” sau „domn amîndouă țărilor Moldovei și Valahiei”⁸¹.

Va trebui să mai amintim că, în aceeași vreme, căpitanul de grăniceri Jumanca din Caransebeș, ajuns prizonier la francezi, a alcătuit un plan de unire a Banatului și Transilvaniei cu „România” (=Țara Românească) și Moldova; deși aprobat de Napoleon, planul lui Jumanca nu a avut urmări⁸².

Cererile de unire a celor două țări surori s-au repetat în 1829, una dintre ele aparținînd unor locuitori din Moldova, iar cealaltă unora din

⁷⁶ *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines, 1769—1830. Repertoire et textes inédites*, Buc. 1970, p. 37—38.

⁷⁷ *Ibidem*, p. XIX.

⁷⁸ Hurmuzaki, XIX/1, p. 570; I.I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele de diplomație europene* (AARMSI, s. III, t. XXI, 1939, p. 350).

Încă din 1782 Ecaterina a II-a a cerut lui Iosif al II-lea crearea acestui stat tampon între Austria, Turcia și Rusia; ca spunea: „acest stat, cunoscut odinioară sub numele de Dacia, ar putea fi alcătuit din provinciile Moldovei, Valahiei și Basarabiei, sub un suveran de religie creștină” (D.A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, I, Buc., 1900, p. 388).

În noiembrie 1807, ambasadorul prusian la Constantinopol scria despre zvonul după care „la Transylvanie allait être cédée par la maison d'Autriche et jointe à la Moldavie et à la Valachie, sous le nom de royaume des Daces, pour appartenir au Grand Duc Constantin de Russie” (N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 433). În 1808, von Schladen, ambasadorul prusian la Petersburg, anunța planul unirii Moldovei cu Țara Românească sub un arhiduce străin care urma să se căsătorească cu marea ducesă Ecaterina, sora țarului Alexandru (D. Onciul, în „Revista istorică”, 1919, p. 153). Se știe, de asemenea, că, la 1812, țarul Alexandru a cerut lui Napoleon anexarea întregului teritoriu de la Nistru pînă la Dunăre, recunoscînd unitatea poporului ce-l locuia (N. Iorga, *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea*, în „Cuget românesc”, 1922, nr. 8—9, p. 102).

⁷⁹ Emil Virtosu, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807* („Studii”, 1965, nr. 2, p. 415—419).

⁸⁰ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, IX, p. 6—7; P.P. Panaitescu, *Correspondența lui C. Ipsilanti cu guvernul rusesc*, Buc., 1933, p. 72—86.

⁸¹ V.A. Urechia, *op. cit.*, p. 101, 131, 139.

⁸² Șt. Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 60.

Muntenia⁸³, ceea ce arăta că dorința era comună. După cum remarcă același N. Iorga, „cînd vorbeai de națiune, de neam, imediat în mintea munteanului, moldoveanului, ardelenului se iveau ce poate fi mai natural, adică dorința ca toate elementele de același sînge, vorbind aceeași limbă, să se găsească în aceeași țară”⁸⁴.

Nu este deci o întîmplare că în această vreme se tipărește chiar un „manual de patriotism”, în care patrioții erau învățați să-și cinstească patria și să lupte pentru slobozenie⁸⁵.

O ultimă propunere mai puțin cunoscută pe care o amintim aici datează din 1833 și a fost adresată revoluționarilor poloni de un român numit Ghica. El propune ca românii să-i ajute pe poloni la recucerirea independenței; pentru a-i putea ajuta într-un mod eficient „il faut plus qu'une Valachie, il faut la Transylvanie, la Moldavie, la Bessarabie, la Boukovine; il faut en un mot ces cinq provinces, à la fois, qui toutes ont même langue, même religion, mêmes mœurs, qui jadis ne faisaient qu'un et qu'on pourra électriser et conduire contre l'ennemi en leur rappelant leur commun passé et en leur faisant esperer un même avenir, une même grande patrie”; această „patrie mare” urma să reconstituie „l'ancienne et vieille Dacie”⁸⁶. Este unul din cele mai frumoase proiecte de unire care precede pe cele ale revoluționarilor din 1848.

În sfîrșit, secția V-a din *Regulamentul Organic al Țării Românești* — intitulată foarte sugestiv *Începuturi de o unire mai de aproape între amîndouă prințipurile* — prevedea: „începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel de limbă a sălășluitoților într-aceste două Principaturi, precum și cele deopotrivă trebuințe, sînt indistule elementuri de o mai aproape a lor unire, care pînă acum s-au fost poprit și s-au zăbovit”⁸⁷. Dacă ținem seama de faptul că *Regulamentul Organic* a fost elaborat sub supravegherea reprezentanților Rusiei țariste, înțelegem că aceștia împărtășeau părerea românilor că ei alcătuiau o singură națiune⁸⁸, nu două popoare diferite, cum afirmă unii istorici străini din vremea noastră. De aceea, N. Iorga susținea, pe bună dreptate, că *Regulamentul Organic*,

⁸³ Hurmuzaki, X, p. 647—649, XXI, p. 146.

⁸⁴ N. Iorga, *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea* („Cuget românesc”, 1922, nr. 8—9, p. 99). Vezi și Eftimie Murgu, *Scrieri*, Buc., 1969, p. 242.

⁸⁵ Nestor Camariano, *Despre un manual de patriotisme publicat la Iași în 1839*, Buc., 1943 (extras din „Revista istorică română”, 1943, p. 117—126).

⁸⁶ Gh. Duzinchevici, *Documente din arhivele polone relative la istoria românilor (secolele XVI—XIX)* („Bul. Comisiei istorice”, XIV, 1935, p. 40—41).

⁸⁷ *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, Buc., 1944, p. 130—131. Un text asemănător și în *Regulamentul pentru Moldova* (*ibidem*, p. 341). Vezi și Gîndirea social-politică despre unire, Buc., 1966, p. 24 și I.D. Suciu, *O mărturie maghiară din 1830 despre necesitatea unității românilor* („Studii”, 22, 1969, nr. 5, p. 975—976).

La 1838 polonul Woronicz — care a vizitat Țara Românească și Moldova — remarcă „ideea unirii tuturor populațiilor române sub același sceptru ocupă toate capetele” sau „ideea unirii tuturor populațiilor române se anunță ca dominantă” („Anuarul Inst. de istorie națională”, Cluj, 1924—1925, p. 69.).

⁸⁸ Pavel Kiseleff — de pildă — la 16 februarie 1831 s-a adresat reprezentanților divanurilor Moldovei și Țării Românești, reușiți la București, cu cuvintele: „urmași ai unui popor viteaz”, recunoscînd el însuși unitatea de neam a românilor (C. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, p. 295).

combătut de revoluționari la 1848, „cuprinde în el însăși baza viitoarei uniri a românilor”⁸⁹.

Din datele enumerate în această comunicare autorul speră că a rezultat clar ceea ce și-a propus să demonstreze: *importanța deosebită a sec. XVIII în consolidarea unității românești pe toate planurile: politic, cultural, religios, al limbii, ca și în generalizarea — pe această bază — a conștiinței unității de neam, devenită conștiință națională la începutul sec. XIX*⁹⁰.

În acest proces complex un rol de seamă a revenit Transilvaniei unde a început lupta de emancipare națională, marcată de Inochentie Micu, Școala ardeleană, răscoala condusă de Horea și *Supplex libellus Valachorum*. Înțelegând că nu vor putea să biruiască singuri, românii din Transilvania au început să spere în frații lor de peste Carpați, cu care formau o singură națiune și împreună cu care vor alcătui mai târziu, cînd împrejurările istorice vor permite, statul național român.

DE LA CONSCIENCE DE L'UNITÉ ETHNIQUE À LA CONSCIENCE NATIONALE

RÉSUMÉ

L'auteur souligne l'importance particulière du XVIII^e siècle pour le processus de renforcement de l'unité roumaine sur tous les plans: politique, culturel, religieux, linguistique, processus facilité par les puissants mouvements démographiques de l'époque. Sur cette base a lieu la généralisation de la conscience de l'unité ethnique, ainsi que la généralisation du nom de Roumain et de peuple roumain pour tous les habitants des pays roumains: ce processus a été facilité par la suppression de „rumânie” = servage (1749) après quoi le terme „rumân” a perdu non sens social, conservant uniquement celui national. Parallèlement à la généralisation du nom de Roumain en tant que reconnaissance de l'unité

⁸⁹ N. Iorga, *Solidaritatea românească la începutul sec. XIX*, p. 110. Același istoric a subliniat faptul (consemnat de Bois-Le Comte) că, la 1832, au venit de la Petersburg instrucțiuni formale pentru a se introduce în *Regulamentul Organic* ideea unirii. „Boierul moldovean Costin Catargiu fusese însărcinat să dea chiar formula unirii, pe care atît Kiseleff, cit și comisarul special, Minciaky, se grăbiră a o primi” (*Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, p. 43).

⁹⁰ Întrucît „conștiința națională... apare numai odată cu apariția națiunilor” (Ana Gavrilă, *Conceptul de conștiință națională*, în „Revista de filozofie”, 1968, nr. 9, p. 1068), vom accepta ca dată a apariției acesteia începutul sec. XIX, cînd exista conceptul de națiune română.

Tot la începutul sec. XIX începe să se folosească și termenul de „limbă națională”, apărut desigur după pătrunderea cuvîntului națiune; vezi Aurel Nicolescu, *Despre primele atestări ale termenului limbă națională*, în vol. *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Buc., 1958, p. 627—631.

După cum arăta Laszlo Sziklay, „ce que l'histoire de la politique et des civilisations nomme en général „national” s'est formé dans toute l'Europe progressivement, mais inégalement, à partir du déclin du Moyen Age et des dates différentes dans les diverses régions de notre continent”. Cit privește conștiința națională modernă a popoarelor din Europa de est, aceasta s-a născut — ca și la români — în a doua jumătate a sec. XVIII și la începutul sec. XIX. (*La formation de la conscience nationale moderne dans les littératures de l'Est de l'Europe Centrale*, în vol. *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*, Budapesta, 1971, p. 55, 56).

géographique du peuple commence à être utilisé le terme la Roumani (Felmer, 1764).

Dans la seconde moitié du XVIII^e siècle se déroule en Transylvaine une puissante lutte d'émancipation nationale et dans les pays roumains d'au-delà des Carpates on élabore les premiers projets d'union de ceux-ci en un seul Etat (à partir de 1772). La lutte se déroulait maintenant sur deux plans qui se fonderont en un seul ultérieurement, lorsque les Transylvains militeront pour l'union avec les deux autres pays, dénommés par extensions la Roumanie.

A l'époque où l'on utilise le terme nation pour désigner tout le peuple roumain (P. Iorgovici, 1799, G. Șincai, 1804, les boyards moldaves, 1807, I. Budai-Deleanu, 1810), à la fin du XVIII^e siècle et au début du XIX^e a lieu la transformation progressive de la conscience de l'unité ethnique en conscience nationale. Toujours au début du XIX^e siècle on utilise aussi le terme langue nationale, pour la langue roumaine parlée par toute la nation et les Roumains de Transylvanie commencent à espérer dans l'union à la Roumanie.

L'auteur souligne le fait que la conscience nationale apparaît avant 1821 (date acceptée par N. Iorga et par d'autres historiens) et ne se rattache pas nécessairement au développement des rapports capitalistes (comme le soutenait P.P. Panaitescu).

REALITĂȚILE ETNICO-POLITICE DE LA DUNĂREA DE JOS ÎN SECOLELE XI—XII ÎN CRONICA LUI MIHAIL SIRIANUL (II)

DE

VICTOR SPINEI

Revenind la pasajul din textul original al cronicii lui Mihail Sirianul unde se face bilanțul domniei lui Alexios I, remarcăm că din text ar rezulta că cele patru populații pe care le-a înfruntat împăratul ar fi fost adversarii cei mai periculoși ai Bizanțului. Din expunerea autorului sirian reiese că ele nu numai că ocupaseră mai multe orașe grecești, dar și că amenințau însăși existența Imperiului. Aprecierile sale nu sînt întru totul exacte, întrucît din rîndul marilor inamici ai Imperiului sînt excluși atît turcii selgiucizi, de care am mai amintit, cît și pecenegii. Selgiucizii reușiseră să-și extindă controlul aproape în toate fostele provincii bizantine din Asia Mică, periclitînd securitatea capitalei. Numai cu mari eforturi și dispunînd și de ajutorul participanților la prima Cruciadă, Alexios a reușit să recucerească o fișie lată de-a lungul litoralului anatolian⁵⁸. Potrivit expresiei unui mare bizantinolog, pînă la victoria de la Lebunion de la 29 aprilie 1091, pericolul peceneg atîrna „asupra Imperiului ca sabia lui Damocles”, turanicii înlăturînd administrația centrală din Paristrion și jefuind în voie celelalte provincii balcanice⁵⁹. Ignorarea selgiucizilor și pecenegilor în pasajul aflat în discuție nu era, prin urmare, cituși de puțin justificată, datorîndu-se lacunelor de informare ale cronicarului.

În ceea ce privește menționarea francilor, cumanilor și sirbilor între principalii dușmani ai Bizanțului, ea este pe deplin îndreptățită, informațiile izvoarelor grecești asupra epocii lui Alexios asupra domniei lui Alexios I este fără îndoială faimoasa *Alexiada* (Ἀλεξιάς), datorită fiicei bazileului, Anna Comnena⁶⁰. Numeroase referiri la conflictele Bizan-

⁵⁸ F. Chalandon, *Les Comnène, I, Essai sur le règne d'Alexis 1^{er} Comnène (1081—1118)*, Paris, 1900, p. 95 și urm.; M. Beck, *Alexios Komnenos zwischen Normannen und Türken*, în *Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses München 1958*, München, 1960, p. 43—47.

⁵⁹ G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 296 Cf. și V.G. Vasilievski, *Византизм и печенеги (1046—1094)*, în *Труды*, I, Sanktpeterburg, 1908, p. 38 și urm.; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 112 și urm.

⁶⁰ Anne Comnène, *Alexiade*, ed. B. Leib, Paris, I, 1937; II, 1943; III, 1945.

țului cu cele trei populații găsim, de asemenea, la Ioannes Zonaras⁶¹, Michael Glykas⁶² și la alți autori greci și occidentali⁶³.

Prin denumirea generică de *franci*, atît în literatura istorică medievală orientală, cît și în cea bizantină, erau desemnate toate popoarele din Europa Apuseană. În cazul care ne reține atenția, Mihail Sirianul avea în vedere, desigur, pe normanzii din sudul Italiei, ale căror expediții în Balcani au provocat mari neajunsuri Imperiului. Prima debarcare normandă pe țărmul răsăritean al Adriaticii, sub conducerea lui Robert Guiscard, ducele Apuliei și Calabriei, și a fiului său Bohemond, a avut loc la numai cîteva luni după ce Alexios I preluase cîrma Imperiului⁶⁴. În urma unui asediu înverșunat, invadatorii au reușit să captureze Dyrrhachion (Durazzo), iar ulterior și alte cetăți. Armata imperială a suferit o severă înfrîngere, în-suși Alexios fiind pe cale să-și piardă viața sau să cadă prizonier. Ambiția lui Robert Guiscard depășea cadrul unei simple năvăliri de pradă; el visa nici mai mult, nici mai puțin, decît să se instaureze pe tronul bazileilor. Numai moartea sa, survenită în 1085, i-a curmat visele îndrăznețe și a determinat pe normanzi să se retragă în Italia Meridională. Nu mai puțin ambițios s-a dovedit Bohemond de Tarent, care — prin refuzul de a ceda Antiohia autorităților bizantine, conform înțelegerii prealabile — a provocat cea dintîi mare ruptură între Constantinopol și conducătorii primei Cruciade⁶⁵. Lăsînd comitatul anatolian în mîinile nepotului său Tancred, Bohemond s-a reîntors pe domeniile sale italiene, de unde în 1107 a întreprins o altă expediție asupra Bizanțului, de data aceasta cu mult mai puțin succes decît cea condusă de tatăl său cu un sfert de veac înainte⁶⁶.

În celelalte două pasaje ale cronicii lui Mihail Sirianul referitoare la domnia lui Alexios Comnenos, unde sînt menționați francii, autorul nu avea în vedere numai pe normanzi, ci pe toți ceilalți participanți la prima Cruciadă și îndeosebi armata de sub comanda lui Godefroy de Bouillon, care, în drum spre Locurile Sfinte, a cutezat să atace Constantinopolul ca urmare a unei neînțelegeri temporare cu bizantinii⁶⁷. Pretextul asedierii capitalei — pretinsa opoziție a bazileului la înaintarea cruciaților spre Orient — invocat de autorul sirian este însă neîntemeiat, acuzația împotriva lui Alexios fiind probabil răspîdită de cruciați

⁶¹ Joannes Zonaras, *Annales*, în *Patrologia Graecae*, CXXXV, ed. J.-P. Migne, Paris, 11, 1887, col. 291—326.

⁶² Michaelis Glycas, *Annales*, ed. Im. Bekker, Bonn, 1836, p. 618—625.

⁶³ În legătură cu domnia lui Alexios I și în special cu politica sa externă, cf. îndeosebi F. Chalandon, *Les Comnène*, I; F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565—1453*, II, München—Berlin, 1925; A.A. Vasiliev, *op. cit.*, II, p. 7—49; Ch. Diehl, L. Oeconomos, R. Guiland, R. Grousset, *op. cit.*, p. 1—37; F.I. Uspenskii, *История Византийской империи*, III, Moscova—Leningrad, 1948, p. 78—177; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 293—310; H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, 1966, p. 175 și urm.; A.P. Každan, în *История Византии*, red. S.D. Skazkin, 2, Moscova, 1967, p. 312—318; G. Buckler, *Anna Comnena. A Study*, Oxford, 1968. Asupra istoriografiei epocii Comnenilor, cf. A.P. Každan, *Загадка Комнинов (Опыт историографии)*, în „Византийский временник”, XXV, 1961, p. 53—98.

⁶⁴ Anne Comnène, *ed. cit.*, I, p. 37—57.

⁶⁵ *Ibidem*, I, p. 143—168; III, p. 39—41, 50—53; Zonaras, col. 311—312; Glycas, p. 622—623.

⁶⁶ Anne Comnène, *ed. cit.*, III, p. 53—66, 77—85 și 91—136.

⁶⁷ *Ibidem*, II, p. 220—226.

cind raporturile cu bizantinii se deterioraseră irevocabil. Dimpotrivă, imediat după ce s-a asigurat de depunerea jurământului de vasalitate de către șefii Cruciadei, împăratul făcuse tot posibilul să le pună la dispoziție mijloace spre a-i trece Bosforul, pentru ca mirajul „reginei cetăților” să nu-i ispitească să-și schimbe itinerarul, cum se va întâmpla cu participanții la Cruciada a IV-a.

Cumanii cauzaseră, de asemenea, tulburări în provinciile balcanice ale Imperiului prin invazii repetate. O anumită vreme acțiunile lor s-au împletit cu acelea ale pecenegilor, dar ulterior între cele două uniuni tribale nomade disensiunile s-au adâncit, astfel că în momentul confruntării decisive de la Lebunion cumanii au trecut în tabăra bizantină⁶⁸. Chiar dacă Alexios I nu a mai comis greșeala lui Constantin IX de a admite ca turanicii să se stabilească în teritoriile Imperiului, acestea n-au fost scutite de jafurile lor. Cele mai ample invazii cumane de la sudul Dunării au avut loc în 1094 și 1114. În prima din aceste expediții ei au însoțit un pretins fiu al lui Roman IV Diogenes, pretendent la tron. Anna Comnena ne relatează că tatăl său și-a asumat personal comanda trupelor bizantine, care se pare că nu erau prea numeroase de vreme ce au fost menținute mai mult timp pe poziții defensive, întâi de-a lungul trecătorilor Munților Balcani, iar apoi la Anchialos și Adrianopole. De-abia după capturarea, printr-o ingenioasă stratagemă, a aspirantului la domnie, fapt care desigur s-a repercutat asupra psihologiei părților angajate în conflict, armatele imperiale au preluat inițiativa ostilităților respingându-i pe cumani și eliberând cetățile ocupate de ei⁶⁹. Invazia din anul 1114 nu a avut altă menire decît să prade posesiunile bizantine. Faptul că însuși împăratul s-a pus în fruntea armatei pornite să dea riposta cuvenită năvălitorilor vorbește de la sine despre forța lor. Totuși, hoardele cumane nu se simțeau capabile să înfrunte oștile imperiale, astfel că s-au retras la nordul Dunării, unde au fost urmărite fără succes însă, timp de trei zile⁷⁰. Spre deosebire de expediția din 1094, întreprinsă prin Paristrion, destul de aproape de linia litoralului pontic, atacul efectuat cu două decenii mai târziu a fost purtat prin partea centrală a Peninsulei Balcanice, din moment ce, în urmărirea lor, Alexios ajunsese la Vidin.

O eventuală confuzie a lui Mihail Sirianul între cumani și pecenegi pare destul de puțin probabilă, întrucît el oferă dovada că deținea informații asupra ambelor neamuri turanice, amintindu-i pe cumani încă de două ori (III, 155, 206–207), iar pe pecenegi o singură dată (III, 165).

În ceea ce privește conflictele Constantinopolului cu principii din Serbia, ele se declanșaseră ca rezultat la tendințele acestora din urmă de a se sustrage vasalității bizantine. Prilejul potrivit pentru asemenea acțiuni se ivise o dată cu războaiele civile din Imperiu din anii ce au pre-

⁶⁸ *Ibidem*, II, p. 139–142.

⁶⁹ *Ibidem*, II, p. 190–204; Zonaras, *ed. cit.*, col. 305–306; Glycas, *ed. cit.*, p. 621; *Fontes graeci historiae Bulgaricae*, X, ed. M. Vojnov, V. Tăpkova-Zaimova, L. Jončev (*Fontes historiae Bulgaricae*, XXII), Sofia, 1980, p. 97–98. Cf. și M. Mathieu, *Les faux Diogènes*, în „Byzantion”, XXII, 1952, p. 133–148; P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube au XI^e et XII^e siècles*, București, 1978, p. 41–58.

⁷⁰ Anne Comnène, *ed. cit.*, III, p. 177–178 și 182–183.

cedat urcarea pe tron a lui Alexios Comnenos și cu insuccesele acestuia în prima fază a luptelor cu Robert Guiscard și cu pecenegii. Tendințe antibizantine s-a manifestat atît în Zeta, unde stăpînea Constantin Bodin (1081 — cca. 1101), cit și în Rascia, care avea ca jupan pe Vukan (cca. 1083 — cca. 1114)⁷¹.

Datele evocate pe scurt în rindurile anterioare scot în evidență rolul deosebit de important pe care l-au avut normanzii, cumanii și sirbii în cadrul relațiilor politico-militare ale Imperiului în ultimele două decenii ale secolului al XI-lea și în prima parte a secolului următor, confirmînd cu prisosință informațiile lui Mihail Sirianul. Nu mai puțin exacte sînt aprecierile sale despre dificultățile generale prin care trecea „Imperiul grecilor” în perioada aflată în discuție (III, 179), aprecieri adevărate de întreg textul *Alexiadei* și rezumate pe cit de succint, pe atît de sugestiv de inzeestrata sa autoare: „Grijile cădeau asupra lui (Alexios — n.n.) unele după altele ca fulgii de zăpadă”⁷². La fel de îndreptățite sînt aprecierile patriarhului Mihail cu privire la înțelepciunea și vitejia lui Alexios Comnenos (III, 204). În îndelungata sa domnie acesta s-a dovedit nu numai un strateg excelent și un militar întreprinzător, ci și un diplomat lucid, de remarcabil rafinament. Atunci cînd statul său traversa momente dificile el a reușit cu abilitatea să atragă alte popoare împotriva adversarilor: contra normanzilor a obținut sprijinul Venetiei, împotriva emirului Tzachas din Smirna a ridicat pe alți emiri turci, pecenegilor le-a opus pe cumani, pe cruciați i-a folosit contra turcilor selegiucizi, iar pe aceștia din urmă, la rîndul lor, împotriva unor principii cruciați⁷³.

Avem deci toate motivele să considerăm că izvorul folosit de Mihail Sirianul pentru paragraful unde se face un bilanț al domniei lui Alexios I Comnenos era bine informat și demn de toată încrederea. Prin prisma acestei constatări, va trebui să acceptăm că și vlahii au creat mari dificultăți administrației bizantine într-un anumit moment din perioada 1081 — 1118.

Stabilirea circumstanțelor politice în care vlahii amintiți de Mihail Sirianul au fost implicați în acțiuni antibizantine și delimitarea lor temporală și spațială prezintă serioase impedimente dat fiind caracterul lacunar al mărturiilor istorice referitoare la populația neolatină din ultimele decenii ale secolului al XI-lea și din prima parte a secolului următor.

Discursul elogiativ adresat lui Alexios I de către Manuel Straboromanos, un înalt funcționar contemporan cu împăratul Comnen, enumerînd principalii dușmani îngenunchiați prin strădaniile suveranului său, nu înserează printre aceștia și pe vlahi⁷⁴.

În schimb, în paginile *Alexiadei* vlahii din Peninsula Balcanică sînt amintiți de patru ori cu obișnuitul lor nume.

Prima mențiune apare în descrierea itinerarului parcurs în 1083 de bazileu de la Constantinopol spre Larissa, unde avea de înfruntat

⁷¹ F. Chalandon, *Les Comnène*, I, p. 140 și urm.; C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, Gotha, 1911, p. 237 și urm.; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 296 — 297; A.B. Urbansky, *Byzantium and the Danube frontier*, New York, 1968, p. 27 și urm.

⁷² Anne Comnène, *ed. cit.*, III, p. 154.

⁷³ G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 302.

⁷⁴ *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, *Scriptores byzantini saec. XI — XIV*, ed. Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 170 — 173.

pe normanzi, împrejurare cu care se vorbește despre un sat de vlahi numit Ezevan⁷⁵. Încercările de localizare exactă a acestui sat din Thesalia nu au dus spre un consens general al opiniilor⁷⁶.

Un alt prilej cu care sînt amintiți vlalii este oferit de relatarea eforturilor făcute de împărat pentru întărirea capacității de rezistență a oștilor sale în momentele extrem de critice de la începutul anului 1091, cînd enirul Tzachas prăda cu flota în Marea Egee și Marea de Marmara, iar pecenegii se aveau pînă aproape de porțile capitalei. Pe lingă emisarii trimiși la principii apusen pentru a-i pune la dispoziție mercenarii, Alexios a însărcinat pe unul din generali săi investiți cu cea mai mare încredere, Nikephoros Melissenos, să facă inolări masive în ținuturile din Tracia necontrolate de pecenegi. Autoritățile bizantine aveau în vedere pe bulgari și pe vlahi, despre care precizează că duceau o viață nomadă⁷⁷, prin această specificare indicîndu-se faptul că ei practicau păstoritul de transhumanță. Judecînd după zona unde acționa Nikephoros Melissenos, vlalii ce urmau să fie recrutați locuiau nu departe de orașul Aenos, sitat în apropierea punctului de vărsare a fluviului Marița în Egee. Numărul lor destul de mare din ținuturile Traciei, ce constituieră principalul teatru de operațiuni al ultimei părți a războiului cu pecenegii — asupra căruia găsim ecouri tocmai în nordica Islandă în *Saga regelui Olaf cel Sfînt* și în *Heimskringla* (=Cercul lumii) lui Snorri Sturluson (1178—1241)⁷⁸ — explică de ce în legende vikinge inserate în cele două lucrări islandeze se arată că expediția lui Alexios I (*Kirjalax*) contra „păgînilor” ce invadaseră Imperiul bizantin (*Griklandi*) ar fi fost întreprinsă în *Blökumannaland*, adică în „Țara vlahilor”⁷⁹.

Ultimele două menționări ale vlahilor în opera Annei Comnena sînt prilejuate de paragrafele în care se evocă războiul din 1094 purtat împotriva cumanilor și a pretinsului fiu al lui Roman IV Diogenes. Afliindu-se în apropiere de Anchialos, lingă așa-numitul „Lac Sfînt”, unde făcea pregătiri pentru înfruntarea ce se anunța iminentă, Alexios a primit într-o noapte înștiințarea de la un fruntaș al vlahilor, Pudilors (Pudilă, Bădilă?), că triburile cumane au traversat Dunărea⁸⁰. Căpetenia vla-

⁷⁵ Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 24.

⁷⁶ M. Gyóni, *Egy vlách falu neve Anna Komnene Alexiasában*, în „Egyetemes Philologiai Közlöny” — „Archivum Philologicum”, 7, 1948, p. 22—30; G.G. Litavrin, *Византизм и славянские истоки*, X—XIII вв., în *Юго-Восточная Европа в преддверии века*, I, Chișinău, 1972, p. 108, nota 2.

⁷⁷ Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 135. Pentru analiza detaliată a acestui fragment, cf. M. Gyóni, *Le nom de Βλάχοι dans l'Alexiade d'Anne Comnène*, în „Byzantinische Zeitschrift”, 44, 1951, 1—2, p. 241—252.

⁷⁸ *Saga Ólafs konungs hins helga*, 2, în *Fornmanna Sögur*, V, Kaupmannahofn, 1830, p. 136—137; Snorri Sturluson, *Heimskringla*, ed. B. Adalbjarnarson, III, Reykjavík, 1951, p. 371—372.

⁷⁹ V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice*, II, în „Studii și cercetări de istorie veche”, 24, 1973, 2, p. 271—272.

⁸⁰ Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 193. Una din afirmațiile autoarei făcute în fragmentul rezumat în rîndurile anterioare — cea privind trecerea Dunării de către cumani în momentul cînd împăratul se găsea în imediata vecinătate a orașului Anchialos — vine în contradicție cu o altă relatare din cronică, din care aflăm de ocuparea Paristrionului de cumani și de impostorul ce-și atribuia o viață imperială încă pe cînd Alexios se afla la Constantinopol (*Ibidem*, p. 192). Avem de-a face în acest caz cu una din inadvertențele care mai apar pe alocuri în opera cruditei scriitoare porphirogenete.

hilor locuia fără îndoială în vecinătatea marelui fluviu⁸¹, deținind probabil o anumită funcție oficială în armata sau în cadrul administrației provinciale bizantine, ceea ce ar explica solicitudinea de care dăduse dovada față de securitatea statului. Din motive strategice, armatele imperiale nu au fost trimise să-i înfrunte pe turanici în Paristrion, deși o asemenea acțiune se putea întreprinde dat fiind previzibilitatea invaziei cu destulă vreme înainte ca ea să afecteze teritoriile Bizanțului⁸². În schimb, s-a optat pentru întărirea capacității de apărare a cetăților mai importante din estul Traciei, precum și pentru implantarea de garnizoane în principalele defilee ale Balcanilor, în scopul de a-i opri pe agresori. Această încercare a fost zădărnicită datorită faptului că vlahii au indicat cumanilor pasurile transmontane care străbăteau lanțul muntos Zygos (=Jugul)⁸³, indentificat cu Stara Planina⁸⁴, astfel că turanicii au ajuns fără dificultăți la Goloe⁸⁵. Vlahii care furnizaseră cumanilor informații despre trecătorile balcanice erau desigur băștinași în ținuturile respective și, evident, buni cunoscători ai locurilor.

Într-unul din capitolele părții finale a *Alexiadei*, cuprinzând o scurtă descriere a Hemosului, adică a Balcanilor, ni se face cunoscut că pe versanții săi nordici locuiesc dacii și tracii, iar pe cei sudici tracii și macedonenii⁸⁶. Așa cum s-a argumentat, prin etnonimul de *daci* Anna Comnena se referă de obicei la unguri⁸⁷. În pasajul în discuție nu poate fi însă vorba de o asemenea identificare, deoarece s-au avut în vedere numai populațiile din cuprinsul Imperiului. În acest caz este posibil ca autoarea să fi denumit prin daci pe vlahii balcanici. Problema utilizării etnonimelor în lucrarea Annei Comnena, care de multe decenii a provocat aprinse controverse în lumea specialiștilor, se pretează la o analiză nuanțată intrucit în numeroase ocazii prin același etnonim arhaizant se indică două sau chiar trei popoare diferite iar în alte cazuri același neam este desemnat atit prin numele său autentic, cit și prin forme arhaice, potrivit unui uzaj tradițional în literatura istorică bizantină⁸⁸. Eludarea numelui real al diferitelor populații „barbare” reprezintă una din exteriorizările cele mai puțin voalate ale mentalității xenofobe ale autoarei de spiță imperială. Prin prisma deliberatei lipse de consecvență în ceea ce privește redarea etnonimelor de către Anna Comnena, folosirea apelativului de *daci* și pentru comunitățile vlahe din Imperiu se încadrează prin urmare în limitele norrualului.

⁸¹ N. Bănescu, *Cele mai vechi știri bizantine asupra românilor de la Dunărea de Jos*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”. I, Cluj, 1921–1922, p. 153; P. Diaconu, *Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (II)*, în „Revista de istorie”, 30, 1977, 10, p. 1898.

⁸² Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 191.

⁸³ *Ibidem*, p. 194. Cf. și M. Gyóni, *La première mention historique des Vlaques des monts Balkans*, în „Acta Antiqua”, I, 1952, 3–4, p. 495–515.

⁸⁴ Al. Toncev, *Сведения за българската история в «Алексиада» на Ана Комнина*, în «Исторически преглед», XXVI, 1970, 5, p. 136.

⁸⁵ Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 195.

⁸⁶ *Ibidem*, III, p. 180.

⁸⁷ G. Moravcsik, *Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz*, în „Byzantinische Zeitschrift”, 30, 1929 30, p. 251; idem, *Byzantino-turcica*, II, *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, ed. a 2-a, Berlin, 1958, p. 116.

⁸⁸ M. Gyóni, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis”, IX–X, 1943–44, p. 128–155.

De asemenea, ar putea fi identificați cu vlahii acei „5000 de munteni îndrăzneți”, despre care Anna Comnena ne relatează că „au trecut de partea” împăratului spre a lupta alături de el cu pecenegii chiar în zilele anterioare înfruntării de la Lebunion⁸⁹. Potrivit formulării din *Alexiada*, ar reieși că înainte de a se decide să-l sprijine pe Alexios — desigur nu fără recompense consistente — respectivii munteni se menținuseră în expectativă și că nu existau mijloace pentru a-i încorpora în trupele imperiale fără consimțământul lor.

Datele Annei Comnena cu privire la vlahi nu sînt de natură să ofere un tablou prea cuprinzător asupra organizării social-politice a comunităților neolatine de la sud de Dunăre, ceea ce de altfel n-a stat nici în cel mai mic grad în atenția autoarei, cum n-a preocupat nici pe majoritatea cronicarilor oficiali bizantini din primele secole ale celui de-al II-lea mileniu. Ele au totuși meritul de a releva că grupuri de vlahi erau răspindite în numeroase regiuni ale Peninsulei Balcanice și că în anumite momente ei au fost implicați în desfășurarea unor evenimente politice însemnate din provinciile europene ale Imperiului. Prin aceasta ele confirmă pe deplin celelalte izvoare referitoare la populația neolatină de la sudul Dunării datînd din primul sfert al mileniului al II-lea⁹⁰. În toate aceste izvoare — evident și la Anna Comnena — numele de vlahi (Βλάχοι) desemnează un etnonim și nu, așa cum s-a susținut fără un suport factual convingător, comunității de păstori aparținînd unor grupuri etnice diferite.

În unele împrejurări vlahii au servit în Bizanț ca element militar. Avem în vedere în acest sens atît recrutarea ce urma să o facă Nicephoros Melissenos în anul 1091, cît și participarea unor efective vlahe la campania din Sicilia organizată de Vasile II în anul 1025⁹¹, precum și la expediția împotriva Ungariei condusă de Leon Vatatzes în anul 1166⁹². Ideea potrivit căreia contingente de vlahi ar fi alcătuit trupe regulate

⁸⁹ Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 140. Ipoteza este susținută de B. Leib. Cf. *ibidem* p. 140, nota 3. Pe bună dreptate s-a apreciat că acești munteni ar fi localnici, combătîndu-se supoziția că ei ar putea fi ruși. Cf. N. Bănescu, *Ein ethnographisches Problem am Unterlauf der Donau aus dem XI. Jahrhundert*, în „Byzantion”, VI, 1931, p. 303-304.

⁹⁰ Între lucrările din ultimele decenii asupra vlahilor din Peninsula Balcanică în secolele X—XIII, unde se indică și literatura mai veche, cf. S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971; I. L. Litavrin, *op. cit.*, p. 91—138; E. Stănescu, *La population vlaque de l'Empire byzantin aux XI^e—XIII^e siècles* (XV^e Congrès international d'études byzantines, Rapport et corapports, I. Histoire), Atena, 1976; C. Cihodaru, *Românii dintre Dunăre și Marea Neagră în secolele X—XIII*, în „Analele Universității „Al. I. Cuza” Iași, Istorie”, Ser. III, XXIII, 1977, p. 67—81; P. Ș. Năsturel, *Les Valaques balcaniques aux X^e—XIII^e siècles*, în „Byzantinische Forschungen”, VII, 1979, p. 89—112; S. Bernardinello, *In margine alla questione rumena nella letteratura bizantina del XII secolo*, în «Зборник радова Византолошког института», XXIII, 1978, p. 99—109; R. Windisch, *Die frühesten Erwähnungen der Rumänen und ihrer Vorfahren in den antiken, byzantinischen, mittelalterlichen und neueren Quellen*, în „Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești”, SN, VIII(XII), Freiburg i. Br., 1980/81, p. 160—168.

⁹¹ J. Gay, *L'Italie Méridionale et l'Empire Byzantin depuis l'avènement de Basile I^{er} jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867—1071)*, Paris, 1904, p. 428; M. Gyóni, *Влази Бавушкоу лемонучу*, în „Acta Antiqua”, I, 1951, 1—2, p. 235—245. Unii specialiști datează această expediție în 1027, în vremea domniei lui Constantin VIII.

⁹² Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meincke, Bonn, 1836, p. 260.

în armatele imperiale⁹³ nu pare, cel puțin în limitele secolelor XI—XII, să se bazeze pe argumente temeinice⁹⁴. Totuși, anumite atribuții militare permanente, între care supravegherea pasurilor montane, au fost asumate probabil încă de pe atunci de vlahi, în condiții asemănătoare celor constatate ceva mai târziu în nord-vestul Peninsulei Balcanice⁹⁵.

Dintre atestările vlahilor din *Alexiada* cheia explicației menționării aceleiași populații în cronica lui Mihail Sirianul pare să o ofere cea privind conlucrarea cu cumanii la trecerea munților în vremea conflictului din anul 1094, atitudine vădit potrivnică Bizanțului. În contradicție cu această acțiune este gestul plin de bunăvoință al vlahului Pudilos de a veni în plină noapte la împărat, după ce străbătuse desigur mari distanțe, pentru a-l anunța despre invazia cumană. Informațiile Annei Comnena ar lăsa deci să se întrevadă sentimente diferite ale populației vlahe față de administrația centrală bizantină. Dezacordul între pozițiile adoptate de vlahi față de autoritățile statale nu ar fi prin nimic surprinzător având în vedere dispersarea populației de obârșie romanică în Imperiu, de la Marea Neagră la Marea Adriatică și de la Dunăre la Marea Egee. Cazul ilustrat de Pudilos nu poate fi interpretat însă ca reflectând neapărat atitudinea unei întregi comunități etnice, ci eventual numai a unei păтури sociale, dacă nu cumva el era investit — așa cum ne-am mai exprimat presupunerea — cu o anumită demnitate civilă sau militară.

În ceea ce privește însă solidaritatea vlahilor din ținuturile muntoase ale Balcanilor cu cumanii și pretendentul la tron pe care îl sprijineau, ea oglindește opoziția față de politica imperială. De altfel, așa cum s-a remarcat, în prima parte a domniei lui Alexios I — prin faptul că moștenește o situație internă și externă precară, greu remediabilă fără măsuri extreme — avea de înfruntat o lipsă de popularitate cvasigenerală⁹⁶. Aninozitatea față de reprezentantul familiei Comnene s-a manifestat nu numai în unele cercuri clericale și ale aristocrației de la curte, ci și în rândurile populației provinciale. Unul din prilejurile exteriorizării nemulțumirii față de bazileu a fost oferit chiar de către năvălirea cumană din 1094. Imediat după trecerea defileelor montane de turanici, locuitorii din Goloe au neutralizat garnizoana orașului și i-au deschis porțile, întâmpinându-i cu urale pe invadatori, gest repetat și de cetățile din jur, care l-au aclamat pe pretinsul fiu al lui Roman IV ce revendica sceptrul imperial⁹⁷. Poate că tactica adoptată de împărat de a nu-și înfrunta adversarii la nordul lanțului balcanic își are explicația, pe lângă lipsa de efective consistente, și în faptul că nu se scontă pe sprijinul locuitorilor din Paristrion. Avem de-a face, prin urmare, cu un front mai larg de opoziție împotriva autorităților centrale de la Constantinopol, front la a cărui realizare a fost angrenată și populația vlahă din zonele muntoase.

⁹³ M. Gyóni, *op. cit.*, în "Byzantinische Zeitschrift", 44, 1951, 1—2, p. 249—250.

⁹⁴ P. Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 103—104 și 110.

⁹⁵ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 135; N.-Ș. Tanașoca, *De la Vlachie des Assénides au second Empire bulgare*, în „Revue des études sud-est européennes”, XIX, 1981, 3, p. 589—590.

⁹⁶ F. Chalandon, *The Earlier Comneni*, în *The Cambridge Medieval History*, IV, *The Eastern Roman Empire (717—1453)*, Cambridge, 1936, p. 332—333.

⁹⁷ Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 195.

Printre marile conflagrații din vremea lui Alexios I Comnenos un loc special îl ocupă și confruntarea sa cu populația răzvrătită din orașele dunărene aliată cu pecenegii, eveniment ce se plasează în perioada 1086—1091. Dintre conducătorii acestor centre Anna Comnena consemnează numele lui Tatos (numit și Chalis), Sesthlav și Satza, care preluaseră stăpînirea la Dristra, Vicina și în alte localități⁹⁸. Problema originii etnice a respectivilor conducători, a populației aflate sub dominația lor și a aliaților pe care și i-au alăturat în lupta cu armatele imperiale, precum și problema formei organizatorice a teritoriului controlat de rebeli, au constituit subiecte de aprinse polemici istoriografice. Ținînd cont de amplitudinea temei, cît și de faptul că i s-a dedicat o bogată literatură de specialitate⁹⁹, nu ne-am propus să stăruim asupra ei, mai ales că, pe baza izvoarelor narrative cunoscute, nici nu întrezărim o rezolvare pe deplin convingătoare a multiplelor aspecte pe care le implică. Ne vom mulțumi, de aceea, să evocăm doar cîteva chestiuni tangente cu problemele care ne rețin atenția, evitînd avîntarea în labirintul controver-selor.

Încă cu peste jumătate de secol în urmă Nicolae Iorga¹⁰⁰ și Nicolae Bănescu¹⁰¹ au susținut părerea potrivit căreia în zona Dunării de Jos, profitîndu-se de criza prelungită a Imperiului, s-ar fi întemeiat mai multe formațiuni politice românești avînd în frunte conducători locali. Teza lor a găsit în general o aderență redusă atît printre istoricii străini, cît și printre cei români, invocîndu-se — poate cu dreptate — că numele șefilor orașelor răscolite au puține șanse să desemneze pe niște români, cît și faptul că este greu de admis ca ei să fi reușit să constituie formațiuni politice de-sine-stătătoare¹⁰². Pe de altă parte, exagerarea rolului elementului turanic în declanșarea răscoalei orașelor dunărene și a ponderii sale în coloratura etnico-demografică din Paristrion¹⁰³ ni se pare, de asemenea, eronată. Chiar dacă în a doua jumătate a secolului al XI-lea

⁹⁸ *Ibidem*, II, p. 81.

⁹⁹ Pentru prezentarea amănunțită a istoriografiei problemei și pentru analiza detaliată a contextului etnic și politic de la Dunărea de Jos, cf. îndeosebi C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI*, în „Revista istorică română”, VII, 1937, 1-2, p. 122—151; M. Gyóni, *Zur Frage ...*, p. 83—188; I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, p. 138—153.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Cele dinții cristalizări de stat ale românilor*, în „Revista istorică”, V, 1919, p. 103—113; idem, *Drepturi naționale și politice ale românilor în Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, IV, 1923, 1, p. 17; idem, *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation*, II, București, 1934, p. 212—214.

¹⁰¹ N. Bănescu, *Cele mai vechi știri ...*, p. 138—160; idem, *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube*, în „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher”, III, 1922, p. 287—310; idem, *op. cit.*, în „Byzantion”, VI, 1931, p. 297-307; idem, *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos* (Academia Română, Discursuri de recepție, LXXII), București, 1938, p. 25—27.

¹⁰² Sustragerca totală de sub controlul Imperiului a ținuturilor dunărene nu s-a produs, așa cum s-a susținut, de-a lungul întregii perioade 1074—1091 (cf. P. Mutafčiev, *Zu den Themen Bulgarien und Paristrion*, în „Byzantinische Zeitschrift”, XXVI, 1926, 1—2, p. 251; M. Gyóni, *Zur Frage ...*, p. 188; Ph. Malingoudis, *Die Nachrichten des Niketas Choniates über die Entstehung des Zweiten Bulgarischen Staates*, în „Byzantina”, 10, 1980, p. 70), întrucît după revolta și atacul katapanului de la Dristra, Nestor, aliat cu pecenegii, situația din Paristrion și-a intrat parțial în normal, îndeosebi în timpul stăpînirii lui Nikephoros III Botaniates (1078—1081). Cf. Michael Attaliota; *ed. cit.*, p. 209 și 302—303.

¹⁰³ M. Gyóni, *Zur Frage ...*, p. 128 și urm.

și, mai ales, în deceniul al 9-lea al acestui secol însemnate grupuri turce se stabiliseră în dreapta Dunării, determinând, precum s-a arătat, o „barbarizare” a centrelor urbane, reflectată perceptibil și de cercetările arheologice recente¹⁰⁴, populația locală, compusă din vlahi și bulgari, continua să se mențină în toate ținuturile paristriene. Amplele săpături arheologice efectuate în ultimele decenii dovedesc existența unei numeroase populații sedentare, ce se ocupa între altele de agricultură, creșterea vitelor, meșteșuguri și comerț¹⁰⁵.

În mult discutatul text al Annei Comnena, unde se evocă situația de la Dunărea de Jos, se precizează că, după ce se aliase cu conducătorii locali de la Dristra, Vidin și celelalte orașe și jefuiseră regiunile sud-dunărene, „neamul scitic” (γένος τι Σκυθικόν) venit de la nordul fluviului se apucase să are și să semene griu și mei¹⁰⁶. Așa cum s-a remarcat, aceste îndeletniciri le puteau practica doar comunitățile agricole sedentare și nu niște nomazi de felul triburilor turanice venite din stepele nord-pontice¹⁰⁷. Cultivarea pământului, chiar dacă a fost atestată — este adevărat, în cazuri de excepție — și la unele grupuri de turanici seminomazi¹⁰⁸, nu putem concepe că putea fi efectuată pe parcursul unei expediții de pradă. De aceea, expresia γένος τι Σκυθικόν ar trebui să se refere fie la o populație agricolă din spațiul nord-dunărean, ceea ce după celelalte detalii oferite de *Alexiada* pare puțin plauzibil, fie la întreaga tabără antibizantină cu nucleul în centrele citadine de de-a lungul graniței dunărene. Utilizând expresia amintită, Anna Comnena — în disprețul ei suveran față de toate neamurile neelene — nu considerase desigur necesar ca în acest caz să mai facă diferențieri între dușmanii Imperiului, chiar dacă ei erau reprezentanții mai multor populații.

Existența unui adevărat mozaic în zona granițelor septentrionale ale Imperiului este exprimată edificator în Ιστορία lui Michael Attaleiates, care, relatînd revolta katapanului dristrian Nestor, arăta că la Dunăre populația era pe jumătate barbară (μιξοβάρβαροι) și vorbea

¹⁰⁴ V. Tapkova-Zaimova, *La population du Bas-Danube et le pouvoir byzantin (XI^e — XII^e s.)*, în *Actes du XV^e Congrès international d'études byzantines, Athènes — Septembre 1976*, IV, *Histoire, Communications*, Atena, 1980, p. 337, eadem, *Тюркские кочевники, византийская администрация и местное население на Нижнем Дунае (XI XII вв.)*, în *Восточная Европа в древности и средневековье*, Moscova, 1978, p. 71.

¹⁰⁵ E. Lozovan, *Byzance et la romanité scythique*, în F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, II, ed. a 2-a, Berlin, 1969 p. 212 și urm.; I. Barnea, în *op. cit.*, p. 169 și urm.; V. Tapkova-Zaimova, *Долини Дунав — граничная зона за византийский запад*, Sofia, 1976, p. 116—143.

¹⁰⁶ Anne Comnène, *ed. cit.*, p. 82. Forma γένος τι Σκυθικόν a fost considerată de specialiști ca referindu-se la un singur popor: ruși, vlahi, pecenegi, uzi sau cumani. Cf. M. Gyóni, *Zur Frage ...*, p. 99—127. În pasajele următoare din *Alexiada* autoarea avea în vedere aproape întotdeauna pe pecenegi.

¹⁰⁷ V.G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 38; N. Bănescu, *op. cit.*, în „Byzantion”, VI, 1931. p. 301.

¹⁰⁸ E. Tryjarski, *Pieczynowie*, în K. Dabrowski, T. Nagrodzka-Majchrzyk, E. Tryjarski, *Hunowie europejscy, Protobulgarzy, Chazarowie, Pieczynowie*, Wrocław-Varșovia-Cracovia-Gdańsk, 1975, p. 526—527.

„toate limbile” (ἐκ πάσης γλώσσης συνηγμένον ἔχουσαι πλῆθος)¹⁰⁹. Cu toate că nu sînt menționați *expressis verbis*, se poate admite că o parte a acestei populații din Paristrion era constituită din români. Afirmatia potrivit căreia nici-un izvor din vremea lui Alexios I și nici anterior domniei sale n-ar atesta prezența vlahilor în Paristrion¹¹⁰ este eronată, fiind contrazisă chiar de textul *Alexiadei*. Conducătorul vlah Pudilos, care venise să-l anunțe pe bazileu de trecerea Dunării de către cumani, nu putea locui altundeva decît în apropierea marelui fluviu, deci în Paristrion.

Cunoscînd opoziția populației locale dintre Dunăre și Balcani manifestată timp îndelungat față de autoritățile constantinopolitane și faptul că în cadrul ei un anumit procent era reprezentat de vlahi, ne vom explica mai bine cum s-a ajuns la colaborarea vlahilor munteni cu cumanii în vremea războiului din anul 1094. De altfel, raporturi deloc cordiale între Bizanț și populația vlahă din Imperiu sînt semnalate și în alte ocazii în cursul primelor secole ale mileniului al II-lea. În anul 1066, deci cu mai puțin de trei decenii înainte de solidarizarea cu cumanii, vlahii din Thesalia se răsculasera împreună cu grecii și bulgarii din jurul Larisei, nemulțumiți în special datorită impunerii unei contribuții fiscale sporite din dispoziția împăratului Constantin X Dukas (1059—1067)¹¹¹. În inveninata sa diatribă împotriva vlahilor, Kekaumenos pretindea că inițial vlahii locuiau în nordul Serbiei, între Dunăre și Sava, de unde lansau atacuri de pradă împotriva Imperiului¹¹². De asemenea, din scrierile sale, redactate între 1075 și 1078, rezultă că el întrezărea o posibilă răscoală a vlahilor din Bulgaria motiv pentru care își sfătuia fiii la extremă precauție în relațiile cu ei¹¹³. Cu un secol mai tîrziu, călătorul evreu-spagnol Beniamin din Tudela, ajungînd la versanții Munților Pindului nota că vlahii munteni întreprindeau prădăciuni în ținuturile grecești fără să li se poată da riposta cuvenită¹¹⁴.

Momentul de vîrf al confruntării dintre vlahi și Bizanț l-a constituit marea răscoală de sub conducerea Asăneștilor, mișcare încununată de succes, în urma căreia între Balcani și Dunăre a luat naștere cel de-al

¹⁰⁹ Michael Attaliota, *ed. cit.*, p. 204. Pentru semnificația termenului *μειοβάρβαροι*, cf. indeosebi E. Stănescu, *Les Mixobarbares du Bas-Danube au XI^e siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, București, 1965, p. 45—53; V. Tăpkova-Zaimova, *Les μειοβάρβαροι et la situation politique et ethnique au Bas-Danube pendant la seconde moitié du XI^e s.*, în *Actes du XIV^e Congrès ...*, p. 615—619; N.-Ș. Tanașoca, *Les Mixobarbares et les formations politique parisiennes du XI^e siècle*, în „Revue Roumaine d'histoire”, XII, 1973, 1, p. 61—82.

¹¹⁰ M. Gyóni, *Zur Frage ...*, p. 187—188; Ph. Malingoudis, *op. cit.*, p. 70.

¹¹¹ *Советы и рассказы Кекамена* (Cecaumeni Consilia et narrationes), ed. G.G. Litavrin, Moscova, 1972, p. 254—265.

¹¹² *Ibidem*, p. 268—271.

¹¹³ *Ibidem*, p. 270—271. Pentru informațiile lui Kekaumenos despre vlahi, cf. indeosebi G. Murnu, *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare 980—1259*, București, 1913, p. 33—158; M. Gyóni, *L'œuvre de Kekaumenos source de l'histoire roumaine*, în “Revue d'histoire comparée”, XXII, 1943, p. 96—180; L.L. Litavrin, *Восстание болгар и влавов в Фессалии в 1066 г.*, în «Византийский временник», XI, 1956, p. 123—134.

¹¹⁴ *Archiva istorică a României*, red. B. Petriceicu-Hădeu, II, București, 1865, p. 25; M.A. Halevy, *Raporturile dintre judaism și pămîntul românesc în antichitatea greco-romană și epoca bizantină*, în „Anuarul evreilor din România”, 1937, p. 44.

doilea țarat vlaho-bulgar¹¹⁵. Descriind dezlănțuirea revoltei antibizantine, Nicetas Choniates — principalul ei izvor narativ — consemnează că vlahii mizau pe dificultățile terenului muntos și pe fortificațiile amplasate în locuri stîncoase, de unde ar fi cutezat și altădată să se împotrivească bizantinilor¹¹⁶. Această informație este de mare preț atît fiindcă atestă că vlahii dețineau întărituri puternice în zone greu accesibile, cît și pentru faptul că furnizează încă o dovadă că ciocnirile vlaho-bizantine se produsese și înainte de 1185. Declanșarea lor pare să fi avut loc cel puțin cu cîteva decenii înainte de izbucnirea mișcării amintite¹¹⁷. Vlahii rămași necuprinși în hotarele noului stat nu ofereau suficiente garanții pentru a-și atrage încrederea autorităților, astfel că în anul 1285, cînd Imperiul se afla sub amenințarea unei iminente invazii mongole, Andronic II a hotărît strămutarea în masă a populației vlahae din jurul Constantinopolului, pe malul asiatic al Bosforului, pentru a preîntîmpina o prezumtivă coalizare cu dușmanii¹¹⁸.

Din datele evocate mai sus rezultă că între comunitățile vlahae și Constantinopol au intervenit deseori disensiuni adinci de natură economică sau politică. Încercările de sustragere de sub povara fiscalității și, în general, de sub obediența autorităților provinciale și chiar anumite tendințe de asigurare a autonomiei microregionale în zone muntoase greu accesibile au constituit, credem, de cele mai multe ori, motivele principale ale conflictelor. Atunci cînd conjunctura politică le-a fost favorabilă, în sensul că Imperiul trecea prin momente de criză, cauzate de loviturile din exterior sau de mișcări sociale sau religioase interne, vlahii s-au ridicat cu hotărîre împotriva administrației bizantine, asociindu-și deseori și alte populații.

Conflictul cu vlahii (*Balakayê*) de care pomeneste Mihail Sirianul, cînd aceștia cu ocupat mai multe orașe și l-au înfruntat pe Alexios I Comnenos, a avut desigur loc în prima parte a domniei sale, foarte probabil în perioada 1086—1094, cînd Imperiul era confruntat cu mari dificultăți. Populația vlahă a putut profita atunci de climatul de nemulțumire generală din partea nordică a Peninsulei Balcanice — provocat, între altele, de politica fiscală a statului — de tulburările generate de trupele auxiliare alcătuite din turanici și de invaziile pecenegilor și cumanilor. Cronicarul sirian avea în vedere fără îndoială nu pe vlahii din Turcia — unde, dat fiind apropierea capitalei, ordinea internă era supravegheată cu rigoare și eficiență sporită, și de unde de altfel au fost chiar recrutați mercenari împotriva pecenegilor — ci pe cei din Paristrionul bintuit de

¹¹⁵ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a 3-a, București, 1925, p. 231 și urm.; N. Bănescu, *Un problème d'histoire médiévale. Création et caractère du second Empire bulgare (1185)*, București, 1943; R.L. Wolff, *The „Second Bulgarian Empire”. Its Origin and History to 1204*, în „Speculum”, XXIV, 1949, 2, p. 167—206; B. Primov, *Creaerea celui de-al doilea țarat bulgar și participarea vlahilor*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX). Studii*, I, București, 1971, p. 9—56; Șt. Ștefănescu, în *Din istoria Dobrogei*, III, p. 339 și urm.; G. Cankova-Petkova, *България при Асеневци*, Sofia, 1978; Ph. Malingoudis, *op. cit.*, p. 51—147.

¹¹⁶ Nicetae Choniatae *Historia*, ed. Im. Bekker, Bonn, 1835, p. 482.

¹¹⁷ Fără să se refere la textul lui Nicetas Choniates, L.L. Litavrin, *Восстание ...*, p. 134, a presupus participarea vlahilor la revoltele antibizantine din 1040 și 1078.

¹¹⁸ Georgii Pachymeris *De Michaelae et Andronico Paleologis*, ed. Im. Bekker, II, Bonn, 1935, p. 106.

duhul răzmeriței. Menționarea vlahilor de Mihail Sirianul reprezintă o prețioasă confirmare a rolului lor politic marcant în Peninsula Balcanică la începutul mileniului al II-lea.



Un alt pasaj din istoria universală a lui Mihail Sirianul de real interes pentru realitățile etnico-politice românești din epoca medievală este cuprins în cadrul capitolului al IV-lea din cartea a XIV-a (III, 155). Capitolul respectiv continuă prezentarea generală a populațiilor de neam turcic (*Turquyê* sau *Turkaýê*), începută încă din primele capitole ale cărții a XVI-a (III, 149 și urm.), referindu-se în special la migrația lor. În raport cu datele din istoria Imperiului bizantin, fragmentele privind neamurile de obârșie turcă sînt plasate după ce se amintește despre Constantin VIII (1025—1028) și Roman III Argyros (1028—1034), urmașii lui Vasile II (III, 133), și înainte de a se evoca domnia lui Constantin IX Monomachos (1042—1055) (III, 158).

Mihail Sirianul consemnează faptul că, din cauza teritoriului insuficient, unele grupuri turce s-au îndreptat spre vest, fiind presate de alte triburi de același neam (III, 155). În esență, afirmația sa este justă, fiind adevărată și în alte izvoare¹¹⁹. După autorul sirian, în migrația lor turcii s-ar fi împărțit în trei grupuri, trăgînd la sorți direcțiile pe care urmau să se deplaseze. Unul din ele s-ar fi strămutat spre sud, în regiunile locuite de creștini și păgîni, un altul spre nord, iar cel de-al treilea spre apus, unde au întîlnit pe arabi, a căror religie și-au însușit-o. Despre grupul nordic se face specificarea: „Cei cărora soarta le-a desemnat ținutul septentrional sînt pe frontiera Imperiului grecilor, la nordul acestuia, și se numesc Qumanayê, după numele acestui ținut. Ei s-au alăturat deci poporului creștin pe care l-au găsit în această țară, cu toate că obiceiurile lor erau corupte” (III, 155)¹²⁰.

Din acest pasaj rezultă identitatea dintre cel de-al doilea grup turanic și cumani, faptul că ei se stabiliseră în vecinătatea hotarelor Imperiului bizantin, într-un ținut al cărui nume îl adoptaseră, precum și că ar fi conviețuit cu un popor creștin din respectivul ținut. Toate aceste date fac dovada unor informații destul de precise despre cumani. Spre deosebire de alte știri asupra neamurilor turce, despre care Mihail Sirianul menționează că sînt preluate de la Ioan din Efes (III, 150), sursa fragmentului din capitolul al IV-lea al cărții a XIV-a nu ne este dezvăluită. Acest fragment putea fi împrumutat de la Vasile din Edessa din opera căruia patriarhul monofizit transcrisese, așa cum am mai amintit, un interesant paragraf despre o invazie a cumanilor în Bizanț datată în anul 1122 (III, 206—207). În paragraful evocat se arată, de asemenea, că tribul cumanilor era o ramură a turcilor și că vorbeau limba turcică, (III, 207), ceea ce este exact.

Afirmația lui Mihail Sirianul privind învecinarea cumanilor cu frontierele Imperiului ar putea oferi un indiciu pentru încadrarea cro-

¹¹⁹ W. Barthold, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale*, Paris, 1945, *passim*.

¹²⁰ J. Marquart, *Über das Volkstum der Kumanen*, in W. Bang și J. Marquart, *Osttürkische Dialektstudien*, in „Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Kl.”, NF, XIII, 1914, 1, p. 32—33.

nologică a datelor transmise. După cum se știe, prima expediție cumană la sudul Dunării a avut loc prin anul 1078¹²¹, fiind succedată de altele din vremea domniei lui Alexios I Comnenos, la care ne-am referit mai sus. În ultima parte a secolului al XI-lea și primii ani ai secolului următor grupuri cumane se infiltraseră în șesurile nord-dunărene, unde — pe lângă români — se mai aflau resturi ale pecenegilor și uzilor, care cu timpul au fost absorbite de triburile cumane. Judecând după vigoarea și cadența invaziilor împotriva vecinilor, întărirea grupului cuman din Bugeac și Bărăgan s-a produs în perioada corespunzătoare domniei lui Manuel I Comnenos (1143—1180)¹²². După declanșarea răscoalei vlahobulgare din anul 1185, mari efective cumane s-au scurs la solicitarea Asăneștilor la sudul Dunării, stabilindu-se în Peninsula Balcanică. Întrucât știrile despre situația din Imperiul bizantin din vremea când puterea revenise lui Isaac II Anghelos (1185—1195) lipsesc din cronica lui Mihail Sirianul, care nu ne spune decât că Isaac II i-a urmat la tron lui Andronic I Comnenos (III, 393), putem trage concluzia că patriarhul sirian nu era informat asupra evenimentelor consumate în partea europeană a Bizanțului după înlăturarea dinastiei Comnenos. De altfel, dat fiind că granița comună între teritoriile bizantine și acelea unde sălășluiau hordede cumanilor dispăruse prin crearea statului Asăneștilor, despre învecinarea turanicilor cu Imperiul nu putea fi vorba decât înainte de acest eveniment.

Cît privește aprecierea cronicarului siriac că numele cumanilor ar fi fost împrumutat de la ținutul unde aceștia se stabiliseră, ea este evident cronată. Potrivit unor criterii cvasigenerale de geneză a toponimelor din etnonime, numele cumanilor fusese atribuit și regiunilor unde se așezaseră și nu invers. Considerațiile lui Mihail Sirianul despre denumirea teritoriului acaparat de cumani, chiar dacă nu excelează prin exactitate, ne relevă că autorul oriental era informat asupra toponimiei spațiului nord-pontic.

Granița de-a lungul căreia cumanii se învecinau direct cu provinciile bizantine nu puteau fi decât cea formată de cursul inferior al Dunării sau cea din sudul Crîmmei. Cum aceasta din urmă era foarte scurtă, depășind numai cu puțin perimetrul Chersonesului, este evident că Mihail Sirianul nu se referea la ea, ci la Dunăre.

Poporul creștin de la nordul Imperiului bizantin, alături de care se stabiliseră cumanii, erau desigur românii. Eventuala sa identificare cu rușii sau cu ungurii o considerăm exclusă. Rușii ies din sfera discuțiilor deoarece locuiau la mai multe sute de kilometri de hotarele Imperiului. Cei mai apropiați de Bizanț, cuprinși în granițele cnezatului halician, au întreținut relații mai puțin strînse cu cumanii decât confrății lor din cnezatul kievian. Ungurii nu pot fi nici ei avuți în vedere întrucît, pînă la declanșarea marii invazii mongole, numărul cumanilor stabiliți în regatul arpadian — unde au servit ca trupe auxiliare — a fost cu totul neînsemnat¹²³.

¹²¹ Michael Attaliotta, *ed. cit.*, p. 300—301. Cf. și P. Diaconu, *Les Petchénègues ...*, p. 35.

¹²² V. Spinei, *Moldova ...*, p. 134.

¹²³ K. Schünemann, *Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters*, în „Ungarische Jahrbücher”, IV, 1924, 1, p. 104—108.

Asupra contactelor dintre români și cumani în Cîmpia Dunării care s-au putut realiza încă din ultimul sfert al secolului al XI-lea, există numeroase indicii conservate îndeosebi de onomastica, hidronimia și toponimia medievală. Lexicul comun românesc a împrumutat, de asemenea, mai multe cuvinte de origine veche turcică, pecenegi-cumană¹²⁴. În ceea ce privește aportul cumani la întărirea clasei conducătoare locale din regiunile extracarpătice, admis de unii istorici¹²⁵, considerăm că s-a putut manifesta numai într-o măsură redusă în secolul al XII-lea, realizându-se cu o anumită eficiență mai ales din secolul următor, deci după un stagiul de colaborare mai îndelungat între cele două popoare. Modul de trai al românilor — determinat de practicarea agriculturii și creșterii animalelor, ocupații ce impuneau sedentarismul — se deosebea structural de acela al cumaniilor, bazat pe nomadism equestru, reprezentînd o barieră în calea conviețuirii lor și a fuzionării dintre societatea autohtonă și cea alogenă. Diferențierile dintre cele două comunități etnice erau accentuate și de stadiul propriu de organizare socială și politică, de opțiunile diferite de natură confesională. Cu toate aceste departajări, era firesc să se producă contacte de natură diversă între români și cumani, odată cu pătrunderea acestora din urmă în spațiul extracarpatic. Pe lângă confruntări războinice, este posibil să se fi inițiat și anumite forme de colaborare. Numele de Lazăr (Λαζαρος) — neobișnuit pentru antroponimia turanică, dar frecvent la popoarele creștine — purtat de o căpetenie cumani în Cîmpia Dunării¹²⁶, ar reprezenta o sugestie pentru contacte cu localnicii¹²⁷.

Indicația lui Mihail Sirianul potrivit căruia poporul creștin ajuns în contact cu cumanii ar fi avut moravuri „corupte” este dificil de explicat. Autorul sirian avea în vedere poate „ritul grecesc” adoptat de respectivul popor, rit care în concepția intransigentului potriarh monofizit trecea drept eretic.

În versiunea armeană a cronicii lui Mihail Sirianul, datorată preotului Ishôk, episodul migrației turce este prezentat mult mai comprimat, renunțîndu-se la numeroase detalii din original. Nu lipsese însă anumite mici argumentări, ceea ce arată că autorul variantei în limba armeană dispuse de alte surse de informare. Ishôk pretinde că, înainte de a se dispersa, cele trei grupuri turce au tras la sorți direcția pe care trebuiau să o urmeze. Primul grup s-a îndreptat spre India, cel de-al doilea spre nord-vest, iar ultimul spre Persia. Despre al doilea grup se spune că „s-a dus să ocupe țara vecină cu Tracia; și de la numele însuși al țării (unde s-a fixat), această hoardă a luat numele de cumani”¹²⁸. Ishôk repetă eroarea lui Mihail Sirianul de a considera că numele tri-

¹²⁴ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 529—533; H.F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960; P. Diaconu, *Les Coumans ...*, p. 26—34.

¹²⁵ N. Iorga, *Imperiul cumaniilor și domnia lui Băsarabă: un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu*, extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, ser. III, VIII, 1928, 3; Șt. Ștefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacoromania”, Freiburg-München, 1, 1973, p. 106.

¹²⁶ Ioannes Cinnamus, *ed. cit.*, p. 95.

¹²⁷ P.Ș. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène*, în „Byzantina”, I, 1969, p. 185; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, în „Dacoromania”, 1, 1973, p. 107.

¹²⁸ Michel le Grand, *Chronique*, p. 286.

bului fusese preluat de la teritoriul unde se stabilise. În schimb, indicația sa potrivit căreia țara unde se așezaseră cumanii ar fi fost învecinată cu Tracia este exactă pentru perioada anterioară mării invazii mongole, perioadă de când datează de altfel și informațiile utilizate de el. După cum am mai arătat, după izbucnirea răscoalei vlaho-bulgare din 1185, importante efective cumane își mutaseră sălașele de la nordul Dunării între fluviu și Balcani, fiind despărțiți de Tracia numai de lanțul muntos amintit. Nu-i mai puțin adevărat, însă, că regiunile unde se stabiliseră nu fuseseră „ocupate”, ci concesate cumanilor de suveranii Asănești, iar numele de Cumania nu era purtat de ele, ci de cîmpiile de la nordul Mării Negre și al Dunării inferioare.

Versiunea preotului Ishôk mai conține un scurt pasaj despre cumani — menționați de această dată sub alt apelativ — inexistent în originalul siriac. Textul lui Ishôk este următorul: „Armenii și georgienii au chemat și ei hoarde turce pe cealaltă poartă (=Derbent — n.n.) pentru a-și face din ei auxiliari. Ei li s-au alăturat, au îmbrățișat creștinismul și au luat numele de keptchakh (kiphtchak); căci cuvîntul *khio* înseamnă *vale* și *tchakh, vas*, ca și cum ar fi fost închiși în aceste defilee ca într-un vas. Din această regiune erau chemați din cînd în cînd, după împrejurări”¹²⁹. În acest paragraf Ishôk se referea la grupul cuman stabilit la nordul Munților Caucaz. Informațiile sale sînt confirmate de izvoarele contemporane gruzine, care relatează despre solicitările călăreților turanici de a servi drept mercenari principilor din Gruzia, confrunțați cu ofensiva turcilor selegiucizi, precum și despre adoptarea creștinismului ortodox de către o parte a acestor cumani¹³⁰. Ishôk nu face dovada a fi edificat că sub denumirile de cumani și kipeiaci se ascundea în realitate una și aceeași populație.



Cu toate că direcția principală a preocupărilor lui Mihail Sirianul a fost axată asupra Orientului Apropiat și în special asupra spațiului locuit de sirieni, cronica sa oferă mai multe date și despre alte zone geografice. Nu au fost ignorate regiunile carpato-dunărene și nici unele din popoarele din vecinătatea românilor, cu care aceștia au întreținut relații de natură diversă vreme îndelungată în cursul evului mediu. Întrucît nu considerăm oportun să se îngăduim răgazul de a stărui acum prea mult asupra acestor date, ne mulțumim doar să le semnalăm, însoțindu-le numai de comentarii succinte. Prezentarea lor va fi făcută cronologic, cum de altfel a procedat și Mihail Sirianul.

Referindu-se la evenimentele din „anul grecilor 708” (adică al erei seleucide=397 e.n.), cronicarul evocă răscoala lui Gainas, iar apoi trecerea *Ister*-ului de către huni, urmată de devastarea Traciei și de luptele lor cu împăratul Arcadius (395—408) (II, 2).

¹²⁹ Ibidem, p. 287; *Extrait ...*, în *Recueil des historiens des Croisades. Documents arméniens*, I, p. 316.

¹³⁰ N.-M. Murgulia, *Куманы-кипчаки в грузинской историографии (XI—XIV вв.)*, în *Actes du XIV^e Congrès ...*, p. 397—404; I.A. Fedorov, G.S. Fedorov, *Ранние тюрки на Северном Кавказе*, Moscova, 1979, p. 226 și urm. La colaborarea militară gruzino-cumană se referă și armeanul Matthieu d'Édessa, *ed. cit.*, p. 304—305.

Un interes aparte prezintă știrile asupra năvălirilor barbare în Imperiu de la începutul deceniului al 9-lea din secolul al VI-lea, preluate, așa cum se apreciază de orientaliști, din partea finală — care nu s-a păstrat — a *Cronicii ecleziastice* a lui Ioan din Efes¹³¹. În timpul invaziei avarilor, slavilor și longobarzilor, coalizați sub comanda supremă a kaganului avar, au fost cucerite două orașe și citeva cetăți. Semnificativ pentru modalitățile lor de a concepe relațiile cu populația agricolă băștinașă, tipice desigur și pentru năvălitorii din alte teritorii, este indemnul adresat localnicilor: „Ieșiți afară, semănați și recoltați, noi-ridicăm de la voi (numai) jumătate din darea (ce o datorați romanilor)” (II, 361)¹³². În continuare se arată că romanii, în încercarea de a stăvili jafurile slavilor (=sclavinilor—n.n.), ar fi reușit să cumpere alianța anților, care „s-au năpustit asupra Slavoniei, au pus stăpânire pe ea și au prădat-o, i-a răpit bogățiile și au incendiat-o. Țara lor (a slavilor) se afla la vestul fluviului numit Dunăre” (II, 261)¹³³. Autorul avea probabil în vedere regiunile aflate sub dominația triburilor slave din stînga Dunării.

Tot din partea nerecuperată a istoriei lui Ioan din Efes se consideră că trebuie să fi făcut parte și episodul migrării bulgarilor spre Balcani¹³⁴, prezentat cu numeroase elemente confuze sau cu iz legendar. Potrivit cronicii, bulgarii purtau inițial numele de „sciți”. Trei frați din „Sciția interioară”, punindu-se în fruntea unei armate de 30 000 de combatanți, au străbătut defileul muntelui Imaon, după ce parcurseră un drum de 65 zile, pînă au ajuns la fluviul Tanais (=Don—n.n.). La „frontierele romanilor” unul din ei, numit Bulgarios, urmat de 10 000 de oameni, s-a despărțit de frații săi, traversînd Tanaisul. Ajuns la Dunăre, el a solicitat împăratului Mauricius să-i cedeze terenuri de așezare și să-i acorde dreptul de a servi ca auxiliar în armatele romane (III, 363).

¹³¹ J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, p. 485—486; N. Pigulevskaia, *Скупыиъе источниковъ по исторіи народовъ СССР*, Moscova—Leningrad, 1941, p. 101—108; F. Altheim și R. Stiehl, *Awaren, Bulgaren, Chazaren*, în F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, I, ed. a 2-a, Berlin, 1969, p. 86—87.

¹³² Redăm acest fragment după traducerea mai exactă datorată lui F. Altheim și R. Stiehl, *op. cit.*, p. 89. Alte traduceri, realizate de J. Marquart (Markwart), sînt reproduse în J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, p. 482; L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VI siècle*, în „Byzantion”, IV, 1927—1928, p. 157. Prin intermediul acestei din urmă lucrări pasajul citat a devenit cunoscut și în istoriografia românească, unde s-a relevat de altfel semnificația comportamentului invadatorilor față de băștinași. Cf. K. Ilordet, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 64; idem, *Avarii, în Istoria României*, I, București, 1960, p. 720; idem, *The Gepidae, the Avars and the Romanic population in Transilvania*, în *Relations between the autochthonous populations and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 115; E. Lozovan, *Romains et barbares sur le Moyen-Danube*, în F. Altheim, *op. cit.*, II, p. 227—228, nota 12; I. Barnea, în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 437; M. Rusu, *Avars, Slavs, Romanic population in the 6th—8th centuries*, în *Relations . . .*, p. 128. Pentru acest pasaj, cf. și N. Pigulevskaia, *op. cit.*, p. 102; V. Tăpkova-Zaimova, *Sur les rapports entre la population indigène des régions balkaniques et les „Barbares” au VI^e—VII^e siècle*, în *Byzantinobulgarica*, I, Sofia, 1962, p. 74; H. Ditten, *Zur Bedeutung der Einwanderung der Slaven*, în F. Winkelmann, H. Köpstein, H. Ditten, I. Rochow, *Byzanz im 7. Jahrhundert*, Berlin, 1978, p. 123.

¹³³ Cf. și traduceri publicate de J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, p. 483; L. Hauptmann, *op. cit.*, p. 157; F. Altheim și R. Stiehl, *op. cit.*, p. 90.

¹³⁴ N. Pigulevskaia, *op. cit.*, p. 107—108; F. Altheim și R. Stiehl, *op. cit.*, p. 87.

„Împăratul i-a dat Moesia superioară și inferioară și Dacia”¹³⁵, țări care suferiseră devastarea avarilor însă din timpul domniei lui Anastasius I (491–518) (!) (II, 363–364). Romanii desemnau acest trib prin numele de bulgari. În aceeași vreme, ceilalți doi frați „sciti” s-au stabilit în țara Alân (II, 363)¹³⁶, adică în Alania, La numai câteva pagini de acest paragraf, unde se face observația că bulgarii au constituit „o pavăză pentru romani”, întâlnim mențiunea unei invazii a lor în Tracia, plasată tot în limitele domniei lui Mauricius (582–602) (II, 374–375), cronicarul nereușind să pună de acord informațiile contradictorii a două surse deosebite. În cazul fragmentelor de mai sus s-au exprimat dubii că prin etnonimul *bulgari* cronicarul sirian ar fi avut în vedere în adevăr pe (proto-) bulgari, unii specialiști fiind înclinați să creadă că autorul s-ar fi referit de fapt la un alt neam turcic înrudit¹³⁷. Numărul mare al mențiunilor despre incursiunile protobulgarilor în Balcani din cursul secolului al VI-lea, provenind din surse diverse¹³⁸, pare a indica faptul că în cronică s-a folosit numele real al migratorilor.

Datele din istoria bulgarilor, înregistrate de regulă în contextul prezentării războaielor purtate cu Bizanțul, apar destul de frecvent și în capitolele ulterioare ale cronicii lui Mihail Sirianul. Despre conflictul din vremea domniei lui Constantin VI (780–797) se spune că împăratul a „înaintat pînă în Tracia” (III, 12), fără să se dea vreo indicație asupra deznodămîntului campaniei. În legătură cu războiul din timpul lui Nicephoros I (802–811) se consemnează că ar fi coincis cu o victorie bizantină, soldată cu omorîrea unui mare număr de bulgari și cu distrugerea capitalei lor (III, 17). Cu privire la ciocnirile din vremea împăratului Mihail I (811–813) se notează că s-au încheiat tot cu un succes bizantin și cu uciderea țarului bulgar (!), armatele imperiale fiind comandate de strategul Leon, viitorul bazileu Leon V (III, 26 și 70). La urcarea pe tron a lui Theophilos (829–842) se arată că bulgarii „i s-au supus” (III, 50 și 73), această informație, ca și cea privind expediția strategului Leon, fiind relatată pe parcursul cronicii în două locuri diferite, evident dintr-o neatenție a autorului. Fiind preluate de la un analist preocupat să ascundă insuccesele împăraților din perioada iconoclastă, știrile referitoare la înfruntările dintre bizantini și bulgari sînt prezentate denaturat. După cum este cunoscut, Constantin VI, Nicephoros I și Mihail I au suferit grele înfrîngerii pe cîmpul de luptă, repercutate și la masa tratativelor¹³⁹. Mai mult chiar, Nicephoros I, la doi ani după ce a distrus capitala țaratului — Pliska — și-a pierdut viața

¹³⁵ Prin forma arhaică *Dacia* se desemna fără îndoială fosta provincie sud-dunăreană Dacia Aureliană, împărțită în Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea. În realitate, teritoriul ei nu fusese ocupat inițial de bulgari, intrînd în componența statului bulgar mai tîrziu.

¹³⁶ Cf. și traducerea lui J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, p. 484–485; F. Altheim și R. Stiehl, *op. cit.*, p. 90–91. Pentru problema în discuție, cf. și H. Ditten, *op. cit.*, p. 124.

¹³⁷ V.N. Zlatarski, *Известие на Михаила Сирийски за поселението на българите*, în «Известия на Историческото Дружество въ София», IV, 1915, p. 37–52 (apud N. Pigulevskaia, *op. cit.*, p. 108, nota 1). Cf. și N. Pigulevskaia, *op. cit.*, p. 107–108.

¹³⁸ Al. Burmov, *Въпроси из историята на прабългарите*, în „Annuaire de l'Université de Sofia, Fac. hist.-philol.”, XLIV, 1947/48, 2, Histoire, p. 3–26.

¹³⁹ V.N. Zlatarski, *История на българската държава през средните векове*, I, 1, Sofia, 1918, *passim*; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 152, 164, 167–168.

într-o ciocnire cu armatele lui Krum, care, potrivit unui obicei frecvent în lumea hoardelor nomade, i-a transformat craniul în pocal.

Cu mai multe amănunte sînt înfățișate războaiele antibizantine ale lui Simeon (893—927). Puternicul țar ar fi provocat înfringerea „grecilor”, asediindu-le apoi capitala, prilej cu care a pus să se sape un șanț mare de la Blacherne pînă la Poarta de Aur. El a continuat atacurile „împotriva orașului imperial în timpul întregii vieți a împăratului Constantin” VII (913—959) (III, 118). În vremea succesorului acestuia, Roman II, Simeon s-ar fi îndreptat din nou împotriva Constantinopolului, jefuind Tracia și Macedonia și asediind Adrianopolul, pe care locuitorii înfometăți au fost nevoiți să i-l predea. Pacea, solicitată de bizantini, a fost încheiată numai după ce, la dorința lui Simeon, s-a fixat o întrevvedere între el și bazileu. Întîlnirea lor a avut loc pe corăbii ce pluteau în apele mării (III, 121—122). Întregul episod trebuie atribuit perioadei stăpînirii lui Roman I Lakepenos (920—944), asociatul la tron al lui Constantin VII, și nu lui Roman II (959—963), a cărui domnie se plasează cu peste trei decenii după ce țarul bulgar nu se mai afla printre cei vii. Informația asupra întîlnirii dintre cei doi suverani este parțial exactă, țarul venind la ea pe uscat și numai Roman I pe corabie¹⁴⁰.

Ajungînd cu firul evenimentelor pînă la Vasile II (976—1025), Mihail Sirianul scrie: „El a luptat în cea mai mare parte a vieții sale în Armenia Mare și apoi în țările din Occident”, adică în posesiunile europene ale Bizanțului. „Împăratul Vasile a supus și pe bulgari și a adus imperiul lor în stăpînirea romanilor” (III, 133).

Dintre referirile la spațiul nord-balcanic mai consemnăm hotița succintă despre Isaac I Comnenos (1057—1059), care „s-a îndreptat spre Occident și a angajat o luptă violentă cu Pastıqayê” (III, 165), etnonim ce desemna pe pecenegi, a cărui formă corectă trebuie să fi fost *Pastinaqayê* (III, 165, nota 3). Invazia turanicilor din vremea domniei lui Isaac I mai este menționată nu numai de autorii bizantini, ci și de arma-nul Matei din Edessa¹⁴¹, contemporanul lui Mihail Sirianul care și-a petrecut viața într-unul din centrele aflate cu oblăduirea confesională a patriarhilor iacobiți.

După paragrafele dedicate epocii lui Alexios I Comnenos — analizate deja în amănunțime — istoria universală a lui Mihail Sirianul se oprește asupra domniei urmașului lui Alexios, Ioan II (1118—1143). Una din puținele însemnări racordate la politica sa balcanică privesc războiul cu cumanii din anul 1433 al erei seleucide (=1122 e.n.), ea fiind preluată de la episcopul Vasile din Edessa, a cărui identitate am luat-o în discuție în rîndurile anterioare. În cronică se arată că împăratul Ioan II a încheiat pace cu cumanii care se îndreptau spre Constantinopol, dar, întrucît aceștia au continuat atacurile, a pornit contra lor. Potrivit tacticii obișnuite, cumanii s-au retras în propria tabără, alcătuită din căruțe legate între ele. Constatînd că atacurile lansate de cavaleria bizan-

¹⁴⁰ Pentru relațiile dintre Simeon și Bizanț, cf. V.N. Zlatarski, *История*,... I, 2, Sofia, 1927; A.A. Vasilev, *op. cit.*, I, p. 418—422; R. Browning, *Byzantium and Bulgaria. A comparative study across the early medieval frontier*, Londra, 1975, p. 57—69.

¹⁴¹ Matthieu d'Édesse, *ed. cit.*, p. 105—106.

tină se dovediseră ineficiente, împăratul a ordonat ca toți să lupte pe jos. Numai așa armatele sale au reușit să pătrundă în tabăra adversarilor, care în cea mai mare parte au fost măcelăriți, cei rămași în viață fiind trimiși ca sclavi în capitală. După descrierea luptei, în urma căreia cumanii au ajuns „în dependența grecilor”, se fac câteva considerații generale asupra cumanilor exprimându-se apartenența lor la ramura etnică turcică (III, 206—207). Din punct de vedere religios ei „nu cunosc nici pe Moise, nici pe profeți, nici pe Domnul nostru Christos, nici pe Mahomed”. Când se deplasau, erau însoțiți de femei, copii și de tot avutul, transportat pe căruțe de lemn, care serveau și la fortificarea taberelor. Astfel au trecut Dunărea, îndreptându-se spre Constantinopol, până când, după înfringerea lor, „au fost supuși Imperiului grecilor” (III, 207)¹⁴².

În privința amănuntelor asupra tratativelor de pace angajate înainte de declanșarea înfruntării decisive, ca și asupra luptei din tabăra înconjurată de care din lemn, remarcăm concordanța lor cu detaliile furnizate de Ioannes Kinnamos și Nicetas Choniates¹⁴³. Spre deosebire de J. Marquart, care reproșă autorului sirian confuzia între cumani și pecenegi¹⁴⁴, Petre Diaconu acordă tot creditul izvoarelor respective, punind la îndoială însă exactitatea mărturiei din cronica lui Nicetas Choniates¹⁴⁵, de unde reiese că Ioan II ar fi înfruntat pe pecenegi. În ceea ce ne privește, opinăm că există suficiente temeiuri pentru a atribui pacenegilor rolul primordial în expediția din Bizanț. Întrucât unele argumente în acest sens am avut ocazia să le expunem cu alt prilej¹⁴⁶, nu mai găsim oportun să revenim asupra lor. Notăm totodată că știrea transmisă de Vasile din Edessa prin intermediul lui Mihail Sirianul, potrivit căreia nomazii veniseră însoțiți de familii și de avereă încărcată în care, lasă să se înțeleagă intenția lor de a se fixa în mod durabil în provinciile Imperiului, ceea ce era o procedură normală pentru rămășițele pecenege urgisite de cumani la nordul Dunării de Jos și al Mării Negre. Dimpotrivă, dacă ar fi fost vorba de un simplu raid de pradă, de felul celor întreprinse de cumani deseori înainte de a se fi stabilit în Peninsula Balcanică, împovărarea cu carele și cu familiile era de natură să anihileze una din virtuțile esențiale ale cavaleriei ușoare a nomazilor: deplasările rapide în timpul operațiilor războinice. Chiar dacă principalele efective care au inițiat invazia din 1122 au aparținut pecenegilor, nu considerăm de neconceput ipoteza că lor li s-ar fi alăturat și unele grupuri cumane de la periferia Deșt-i Kipciakului, colaborarea între aceste triburi înrudite fiind atestată și cu alte ocazii. Pentru această părere pledează nu numai fragmentul din lucrarea lui Vasile din Edessa, încorporat în cronica lui Mihail Sirianul, ci și textul unui panegirist anonim al lui Ioan II, unde se vorbește despre înfruntarea de către împărat a „sciților” și „nomazilor”, formu-

¹⁴² Cf. și traducerea lui J. Marquart, *Über das Volkstum ...*, p. 170.

¹⁴³ Ioannes Cinnamus, *ed. cit.*, p. 7—8; Nicetas Choniates, *ed. cit.*, p. 19—23.

¹⁴⁴ J. Marquart, *Über das Volkstum ...*, p. 170.

¹⁴⁵ P. Diaconu, *Les Coumans ...*, p. 65—71.

¹⁴⁶ V. Spinei, *Moldova ...*, p. 127—128. Cf. și idem, *Contribuții la istoria spațiului est-carpatic din secolul al XI-lea pînă la invazia mongolă din 1241*, în “*Memoria Antiquitatis*”, VI—VIII, 1974—1976, p. 100—101.

lare ce ar presupune participarea la invazie a două triburi diferite: *‘Ὡς καλὰ μὲν σοι καὶ τὰ πρότερον κατ’ Ἑυρωπαϊῶν ἔθνων στρατηγήματα. ἐκεῖνα καὶ Δαλμάτας ἐτρέψατο καὶ Σκύθας ἐποτοῖσε καὶ Νομάδας, ὅλον ἔθνος ἀμαξήρες καὶ ἀπολίτευτον πολλοῖς τοῖς λύθροις καὶ ὅλοις αἱμάτων ποταμοῖς πολυχεύουσιν τα τοῦ Ἰστροῦ ῥεῖθρα ἐπέχρωσεν*¹⁴⁷.

Mihail Sirianul oferă unele știri în legătură cu conflictele militare ale Comnenilor cu regatul arpadian. Despre războiul lui Ioan II cu Ștefan II găsim numai o foarte succintă mențiune: „În acest an (1439=1128 e.n.—n.n.) Ioan, împăratul grecilor, a pătruns în țara ungurilor și i-a supus” (III, 224). În notația cronicarului sirian se află una din puținele precizări cronologice — se pare, exactă — asupra evenimentelor în discuție¹⁴⁸.

Informațiile privind regiunile balcanice ale Imperiului bizantin în timpul domniei lui Manuel I Comnenos (1143—1180) sînt, de asemenea, sărăcicioase. În afară de o scurtă prezentare a ereziei bogomililor de la Constantinopol (III, 277), mai semnalăm descrierea războiului din anul 1477 (=1166 e.n.) purtat de Manuel împotriva „bulgarilor”. Fiind doborît de pe cal și gata să fie ucis de un bulgar, împăratul și-a dezvăluit identitatea, făgăduindu-i mari recompense în schimbul vieții. Tentat de această promisiune, adversarul bazileului s-a lăsat înduplecat, fiind apoi răsplătit din plin (III, 326). Acest episod conține mai multe erori, autorul confundînd — cum de altfel a remarcat editorul cronicii — pe bulgari cu unguri, cu care în adevăr Bizanțul a avut un război în anul 1166, iar pe de altă parte atribuind împăratului participarea la lupte. După cum se știe, armatele bizantine trimise în 1166 împotriva regatului arpadian, în rîndul căroră au fost încorporate și efective vlahe, nu au avut în frunte pe împărat¹⁴⁹.

Dintre toate aceste evenimente amintite mai sus, numai o parte a lor mai sînt consemnate și în varianta armeană a preotului Ishôk. Nu lipsesc din ea referirile la înfruntările cu bulgarii din vremea împăraților Mauricius, Nicephoros I, Theophilos, Constantin VII, Roman I și Vasile II¹⁵⁰. Pasajul asupra războaielor de la începutul secolului al X-lea a fost tradus greșit de Ishôk, astfel că pentru el Simeon nu este țarul bulgar, ci un general grec!¹⁵¹ De asemenea, incidentul din anul 1477 (=1166 e.n.) este redat nu numai rezumativ, ci și deformat, afirmîndu-se că Manuel I ar fi căzut prizonier la bulgari!¹⁵² Cu mai multă acribie, însă nu absolut identic, a fost reprodus textul lui Mihail Sirianul despre ciocnirile

¹⁴⁷ Rhetoris anonymi *Oratio ad Ioannem Comnenum imperatorem* (Λογος εις τον αοιδιμον βασιλεα kûp Ιωάννην τον Κομνηνόν, în *Fontes rerum Byzantinorum*, 2, ed. W. Regel, Petropoli, 1917, p. 334. Textul a fost pus în valoare și tradus de A.A. Vasiliev, *op. cit.*, II, p. 52.

¹⁴⁸ Cf. în acest sens G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 312; G. Moravcsik, *Byzantium an the Magyars*, Budapest, 1970, p. 78.

¹⁴⁹ F. Chalandon, *Les Comnènes*, II, p. 486—488; G. Moravcsik, *Hungary and Byzantium in the Middle Ages*, în *The Cambridge Medieval History*, IV, 1, ed. J.M. Hussey, Cambridge, 1966, p. 583; J. Ferluga, *Византијске војне операције против угарске у току 1166. године*, în «Зборник радова Византолошког института», XIX, 1980, p. 157—165.

¹⁵⁰ Michel le Grand, *Chronique*, p. 216, 267, 269, 277, 281.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 277.

¹⁵² *Ibidem*, p. 324.

cu țarul Simeon și acelea cu „bulgarii” din anul 1166 în cronică în limba siriacă a lui Bar Hebraeus¹⁵³.



După cum a reieșit din datele prezentate, cronică lui Mihail Siri-anul conține mai multe știri disparate ce privesc realitățile etnice și poli-tice din spațiul carpato-balcanic. Dat fiind că autorul cronicii trăia departe de acest spațiu, că sursele sale de informare erau limitate, iar interesul prezumtivilor săi cititori convergea îndeosebi spre Orientul Apropiat, era normal ca opera sa să nu cuprindă decât consemnări suc-cinte și răzlete referitoare la realitățile amintite. Cu toate acestea, infor-mațiile lui Mihail Sirianul asupra spațiului carpato-balcanic depă-șesc, precum sperăm să fi rezultat din rindurile anterioare, interesul strict istoriografic, incluzind și date de certă valoare documentară, necu-noscute de alte izvoare medievale contemporane.

LES RÉALITÉS ETHNICO-POLITIQUES AU BAS-DANUBE AU COURS DES XI^e—XII^e SIÈCLES DANS LA CHRONIQUE DE MICHEL LE SYRIEN (II)

RÉSUMÉ

La mention, dans la chronique universelle de Michel le Syrien, dea Francs, des Coumans et des Serbes parmi les principaux ennemis de Byzance pendant le règne d'Alexis I^{er} (1081—1118) est confirmée par bien de sources grecques et étrangères. En échange, le fait d'établir les circonstances où les Vlaques (*Balakayê*) cités l'auteur syrien ont été impliqués dans des actions antibyzantines et le fait de les délimiter tem-porairement et spatialement présente de sérieux impedimenta du fait du caractère lacunaire des témoignages contemporains sur cette popu-lation.

Le conflit avec les Vlaques dont parle Michel le Syrien a eu sans doute lieu dans la première partie du règne d'Alexis I^{er} Comnène, très probablement durant la période 1086—1094 lorsque l'Empire devait faire face à de grandes difficultés internes et externes. C'est à ce moment que la population vlaque a pu profiter du mécontentement général du côté nord de la Péninsule Balkanique, des troubles engendrés par les troupes auxiliaires des Touraniens et par les invasions des Petchénègues et des Coumans.

Un autre fragment de la chronique universelle de Michel le Syrien qui présente un réel intérêt pour les réalités ethno-politiques roumaines est inclus dans le chapitre IV^e du XIV^e livre, où l'on raconte la migra-tion des tribus turques. Quant au groupe qui s'est dirigé vers le nord — appelé *Qoumanayê* — l'on affirme qu'ils sont arrivés à la frontière de l'Empire Byzantin. „Ils se sont donc joints au peuple des chrétiens qu'ils trouvèrent dans ce pays, quoique leurs moeurs soient corrompues”.

¹⁵³ Gregorii Abulpharagii sive Bar-Hebraei *Chronicon Syriacum*, p. 178—179 și 62

Par *Qoumanayé* l'auteur syrien désignait les Coumans, tandis que par *le peuple chrétien* du nord de l'Empire il comprend les Roumains de la Plaine du Danube. Pour ce qui est des contacts entre les Roumains et les Coumans de l'espace carpatho-danubien, il y a pas mal d'indices conservés surtout dans l'onomastique et la toponymie médiévales.

Bien que les notations sur les réalités ethniques et politiques de l'espace carpatho-balkanique soient succinctes et sporadiques, vu que les sources utilisées étaient limitées, et l'attention des éventuelles lecteurs — axée surtout sur les événements du Proche Orient —, certaines des informations de Michel le Syrien dépassent l'intérêt des historigraphes car elles comprennent aussi des données strictement documentaires, inconnues dans d'autres sources contemporaines. De la même source l'on a reproduit, paraît-il, l'épisode de la migration des Bulgares vers les Balkans. Les données de l'histoire des Bulgares, enregistrées habituellement lorsqu'on présente les guerres avec Byzance, apparaissent assez fréquemment dans les autres chapitres de la chronique de Michel le Syrien. Sous le règne de Jean II Comnène on signale une invasion des Coumans dans l'Empire, événement reproduit d'après Basile d'Édesse. À la différence de l'auteur syriaque, des sources byzantines il ressort que l'expédition aurait été initiée par les Petchénègues. Tout en corroborant les informations des deux groupes de sources, nous sommes d'avis que le rôle primordial de l'expédition de 1122 a appartenu aux Petchénègues, auxquels il est possible de s'être joint aussi des groupes de Coumans.

CONDIȚIA POLITICĂ A ȚĂRĂNIMII ÎN EPOCA UNIRII. CONTRIBUȚIA EI LA CREAREA ROMÂNIEI MODERNE (1856—1866) (II)

DE

GRIGORE CIURIȚĂ

II

Noul domnitor era — cum bine spusese M. Kogălniceanu — un „om nou”: descinzând din rindurile boierimii mijlocii, liberale, participant la revoluția de la 1848 pe pământul Moldovei și Transilvaniei, el se dovedise a fi în 1857 un luptător destoinic pentru Unire, ca deputat în Adunarea ad hoc dându-și votul pentru programul unionist completat de reforme modernizatoare, inclusiv pentru reglementarea chestiunii rurale într-o variantă mai apropiată de cerințele țăranilor. Inteligent, mândru, energic, patriot înflăcărat, animat continuu de dorința ridicării poporului în sinul căruia se plămădise, având un dezvoltat simț al dreptății, Cuza Vodă era — după aprecierea întemeiată a lui A.D. Xenopol, aproape identică cu a lui D. Bolintineanu — „un protivnic al boierilor, un partizan declarat al poporului de jos și un luptător aprig și neobosit pentru egalitatea socială și pentru răsturnarea privilegiilor”⁷². Aceste lucruri, îndeobște cunoscute, făcuse să crească mult speranțele țăranimii într-o apropiată dezlegare a problemei agrare, să se înstăpînească în lumea satelor un larg curent de încredere și simpatie în Domnitorul țării⁷³. De aceea numeroși săteni din toate colțurile țării nu pregetau să-i adreseze jalbe și reclamații pentru a li se face dreptate în conflictele avute cu asupritorii lor, fie că aceștia se aflau printre boieri și arendași, fie în aparatul de stat.

Cu toate acestea, în primii trei ani, având de făcut față la nenumărate dificultăți izvorite din guvernarea separată a Principatelor, Cuza Vodă nu a avut nici răgazul și nici posibilitatea reglementării problemei agrare care — potrivit unei expresii ce avea o frecventă circulație în epocă — „apăsa asupra țării ca un coșmar”. Urmărind cu tenacitate înfăp-

⁷² A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, p. 28. Și H. Tillos, consulul Franței la București, în rapoartele din 27 septembrie 1862 și 10 februarie 1864 înfățișa Parisului opiniile defavorabile mării boierimi nutrite de Cuza Vodă și consecințele acestora (Arh. St. București, microfilme Franța, r. 9, vol. 22, c. 290—295; r. 10, vol. 24, c. 234—236).

⁷³ „Tribuna română” din 30 aprilie 1861 nu se sfaia să scrie că „țăranii nu pot aștepta îmbunătățirea soartei lor de la boieri, ci numai de la alesul și iubitul românilor și de la lățirea bazei electorale”; citat după A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, p. 194; vezi și N. Adăniloae, *Cuza Vodă și problema agrară*, în vol. *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 339—340.

tuirea unirii depline, un moment se gîndise (sfătuit, se pare, de V. Place)⁷⁴ să solicite conferinței Puterilor garante ca, odată cu concedarea unirii administrative, să analizeze și problema rurală care „cere cu orice preț o soluție netă și grabnică”, în sensul stabilirii principiului care, completînd art. 46 al Convenției, să ofere „o soluție formulată limpede”⁷⁵. Curînd însă a renunțat la această idee, pentru a nu da prilej Puterilor să tergiverseze hotărîrea în privința Unirii depline și a nu le implica într-o chestiune pur internă.

De altfel, în primăvara și vara anului 1861 cînd forțele politice interne se pronunțau pentru înfăptuirea Unirii depline prin țară și de către țară și cînd se preconiza întrunirea ambelor Adunări pentru a dezbate chestiunea rurală iar liberalii cereau insistent revizuirea stipulațiilor electorale, în multe districte și localități au avut loc o seamă de frămîntări politice și sociale ce au cuprins și țărănimea. În cadrul amplei campanii propagandistice de semnare a petiției din 11 iunie, inițiată și dirijată de liberali, sătenilor li se spunea — potrivit organului de presă al conservatorilor — că „curînd capul statului va convoca de la sine o Adunare întinsă pe bazele Divanului ad-hoc, care va da țăranului 13 pogoane”⁷⁶. În unele comune ale județelor Vlașca și Teleorman s-a făcut propagandă fățișă împotriva clăcii și pentru ușurarea sătenilor de biruri⁷⁷. Într-o altă parte a țării, la Iași, s-a ținut la 25 iunie, organizată de Muncipalitate, o mare adunare populară spre a se subscrie petiția din 11 iunie, la care au participat numeroși săteni. Între alții, N. Bosie — „numit în popor răzeșul” —, luînd cuvîntul „a desemnat diferitele faze prin care au trecut bieții țărani, și i-a umplut de speranță că dorințele lor se vor împlini fără de îndoială, îndată ce vom dobîndi Unirea definitivă sub Domnitoriu (1) român și intrarea reprezentanților tuturor claselor în Adunarea legiuitoare”⁷⁸. Cei prezenți au adresat „interpelări” vorbitorilor din care „s-a invederat lămurit că țărani sint sătui de vorbe frumoase și că ei așteaptă îmbunătățirea soartei și împroprietărirea lor”⁷⁹. Potrivit aceleiași periodice, țărani ar fi luat atitudine împotriva prezenței în „Adunările obștești” numai a boierilor și ar fi cerut „ca să se facă o astfel de Adunare în care să trimitem și noi vechilii (=împuterniciții—n.n.) noștri, căci țara-i și a noastră, nu numai a boierilor, care cu banii jupiți de pe noi capătă dreptul de a fi numai ei în Adunare, ca să ne mai poată jupi încă”⁸⁰. În încheierea reportajului se scria : „Așa se rostiră țărani pentru reforma legii electorale și strigătele lor au fost acestea : Să trăiască Unirea ! Să trăiască Vodă ! Să cadă boierescul”⁸¹. După cum se constată, frămîn-

⁷⁴ Victor Slăvescu, *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942, p. 270—271; Arh. St. București, microfilme Franța, r. 43, vol. 10, c. 257—266.

⁷⁵ Emil Boldan, *op. cit.*, p. 470—471.

⁷⁶ „Unirea”, București, III, nr. 34, 20 iunie 1861, p. 133; Dan Berindei, *Frămîntări politice în Țara Românească în primăvara și vara anului 1861. Petiția de la 11 iunie 1861*, în „Revista de istorie”, XXXIV (1981), nr. 1, p. 93.

⁷⁷ Ibidem, p. 94—98.

⁷⁸ „Tribuna română”, Iași, III, nr. 123, 29 iunie 1861, p. 2.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

țările sociale și politice din vara anului 1861 au pus puternic în lumină nu numai nerăbdarea cu care sătenii așteptau soluționarea chestiunii rurale dar și starea lor de spirit, tensiunea ce domnea în lumea satelor, ca și adâncimea divergențelor dintre țărâtime și boierime luate în ansamblu în privința exercitării drepturilor politice.

Cam tot în acele zile ale verii anului 1861 în Moldova a circulat și o altă petiție adresată Domnitorului, extrem de interesantă și semnificativă din multiple puncte de vedere. Purtând iscăliturile a peste 200 răzeși din satele Muncelul de Jos, Poenile de Jos, Muncelul Fundu Șuștarului, Poiana Humei, Mesăhănești și Oniceni, în petiție (arătându-se că sistemul politic al Convenției dăduse „guvernarea țării în mâinile clasei avuților”) se cerea Domnitorului să reamintească reprezentanților acestei clase că „majoritatea națiunii, desmoștenită prin constituțiunea de astăzi, este moștenirea dreaptă și legitimă a acelor strămoși care au cîștigat și au conservat cu singele și cu averea lor această țară . . . , a acelor strămoși care au stabilit nu singuri, ci d-împreună cu plebea, acele drepturi și legi comune pe care este bazată proprietatea noastră comună”; că o clasă nu le poate priva pe celelalte de drepturile lor naturale și naționale „numai și numai sub titlul unei averi precumpănitoare, care însă nici nu contribuiește la conservarea și înflorirea țării”; că „după dreptul nostru cel strămoșesc, cit și după cel național, în țara noastră pentru fiii ei nu există obligațiune fără de reprezentare” și, ca atare, „să recunoască și să respecte acest drept egal de legislațiune și de guvernare” tuturor categoriilor de români, înlăturați pînă atunci de la exercitarea lui. În continuare se arăta că „nu ne tînguiim asupra miniștrilor, nici asupra altor dregători, nu cerem schimbarea persoanelor, cerem schimbarea sistemului fără de care, noi așa credem, că nici se vor putea împărți drept sarcinile și bunătățile publice, nici se va putea ridica legiunea relexor pe care le-au adus preste țara noastră păcatele străinilor și ale noastre”. De aceea se cerea cu hotărîre „să nu mai fim tacsăți și obligați tot prin legi arbitrarie făcute despre noi fără de noi, ci să fim tacsăți și obligați prin legi adevărate făcute d-împreună cu noi”. În încheiere, Domnitorul era rugat să preîntîmpine relele înfățișate: „fă ca să ni se deie îndărăt dreptul strămoșesc și vieața națională, nu suferi ca în zilele Măriei Tale să mai fie o clasă sclavă altei clase pre pămîntul și sub ceriul român”⁸². Fără îndoială, petiția nu era un elaborat al țăranilor, fiind întocmită, mai mult ca probabil, de unul sau mai mulți adepți ai lui Simion Bărnuțiu, din concepția acestuia răsfrîngîndu-se ideile despre existența și rolul dreptului natural și al națiunii, conținutul și semnificația noțiunii de moștenire străbună, adversitatea față de elementele alogene, utilizarea unor precepte latine etc. Însă faptul că în partea de dincolo de Milcov

⁸² Biblioteca Academiei, Arh. Cuza Vodă, pach. LI, f. 183—187; textul petiției a fost publicat de „Tribuna română”, Iași, an III, nr. 122, 22 iunie 1861, p. 4 de unde A.D. Xenopol a citat doar ultimile propoziții (*Domnia lui Cuza Vodă*, I, p. 456). O mențiune despre această petiție (preluată după repertoriul întocmit arhivei Cuza Vodă de Constantin C. Giurescu) datată însă greșit 1863, la Constantin Corbu, *op. cit.*, p. 284. O altă petiție cu un conținut identic, avînd peste 150 semnături strînse în ținutul Neamțului, tot în Arh. Cuza, pach. LI, f. 236—238.

a României circulau astfel de idei, că ele s-au încorporat într-un text adus probabil la cunoștința țăranilor, sau, în orice caz, investit cu iscăliturile lor autentificate prin sigiliile autorităților comunale, este simptomatice pentru cunoașterea ideilor care se răspindeau în privința situației și rostului țărănimii, căilor de îmbunătățire a soartei acesteia. Ar mai fi de observat că, prin constatarea răului de care suferea societatea românească și soluțiile echitabile propuse, profund democratice, mai ales în privința drepturilor electorale și de reprezentare, petiția se plasează direct și firese în continuarea opiniilor reprezentanților țărănimii din comisia proprietății de la 1848, a propunerilor deputaților săteni din ambele Adunări ad hoc care ceruseră cu fermitate să nu se mai desbată și adopte legi despre ei fără a-și avea reprezentanți în Corpurile legiuitoare.

În primii ani care au trecut de la evemenetele din ianuarie 1859, problema rurală, deși a continuat să se mențină în centrul preocupărilor și debaterilor, n-a putut fi soluționată. S-au luat, totuși, unele măsuri care priveau pe săteni. Astfel, în 1860, guvernele M. Kogălniceanu în Moldova și N. Golescu în Țara Românească au desființat bătaia la sate, împlinind una din cele mai insistente cereri ale țăranilor⁸³. În același timp, autoritățile centrale au încercat, printr-o seamă de circulare, alte măsuri administrative, să pună stavilă abuzurilor, de oricine ar fi fost comise și sub orice formă, să ia apărarea sătenilor, să se impună tuturor stricta respectare a reglementărilor agrare în vigoare, a legilor existente. În circulara sa din 18 noiembrie 1860 M. Kogălniceanu nu ezita să recomande prefectilor: „Este vremea ca și țăranul să fie privit ca cetățean, este vremea ca și el să fie apărat în persoana, în cinstea, în averea lui; aceasta este cea dintii, cea mai mare din datorințele dumitate de prefect”⁸⁴. Lucru important, aceste frumoase declarații de intenții, înverderind dorința aplicării drepturilor individuale de esență burgheză înscrise în Convenție⁸⁵, atit de novatoare pentru practica de atunci a vieții noastre politice, nu au rămas numai pe hîrtie, deci fără urmări, ci, dimpotrivă, s-au făcut eforturi pentru a se pune în aplicare. Dintre numeroasele mărturii documentare, deosebit de semnificativă în acest sens este telegrama din Iași, de la 18/30 iunie 1861, prin care Domnitorul, invitîndu-l pe primul-ministru Ștefan Golescu să se deplaseze la moșia Băilești pentru a aplană conflictul care izbucnise între țărani și arendași îi prescria „a vă încredința și despre nedreptățile ce ar pătîmi locuitorii săteni... luînd orice măsură veți socoti de cuviință”⁸⁶.

Cînd, în decembrie 1861, Domnitorul Cuza a proclamat Unirea deplină a Principatelor, sentimentul dominant era că sosise, în sfîrșit, momentul înfăptuirii reformelor unificatoare și modernizatoare pe toate

⁸³ În adunarea de la Iași din 25 iunie 1861 țăranii au adresat mulțumiri lui M. Kogălniceanu pentru că „a ridicat bătaia și că acum nu sînt bătuiți așa de rău ca mai nainte” („Tribuna română”, III, nr. 123, 29 iunie 1861, p. 2).

⁸⁴ M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii, 22 septembrie 1857–14 decembrie 1861*, ediție îngrijită de Vl. Diculescu, București, 1959, p. 301.

⁸⁵ În acest context capătă deplin înțeles afirmația lui M. Kogălniceanu care își justifică actele guvernării din 1860: „Am comis crima de a voi ca puterea executivă, care pînă la Convenție se întindea numai pînă la barierele orașelor, să se întindă astăzi și mai departe și să vadă ce se face și prin sate”, pentru ca „numai guvernul să poată ști apăra și pedepsi” (N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic și românul*, București, p. 105).

⁸⁶ Arh. St. București, Min. de Int., Ad-tive, dosar 256/1861, f. 9.

planurile și cu deosebire a deslegării chestiunilor agrară și electorală. Chiar Domnul Unirii, în discursul rostit la 24 ianuarie 1862 în fața Adunării, aprecia că „O viață nouă se începe astăzi pentru România. Ea intră, în fine, pe calea pe care o va conduce către îndeplinirea destinelor sale”⁸⁷. Sentimentul de bucurie pentru împlinirea Unirii era însoțit în masa țărănimii de convingerea că Domnitorul, care le vrea binele, trebuia ajutat pentru a impune moșierimii conservatoare emanciparea și împrumutarea lor. Acestea par a fi coordonatele și sensul major al amplei mișcări a țăranilor din ianuarie 1862 de prin satele apropiate Capitalei, aflată sub conducerea aceluiași M. Mălăieru⁸⁸, mișcare stimulată, desigur, și de radicalii care se doreau aduși la conducerea țării, însă reflectind în mare măsură dorințele și interesele lor sintetizate în intenția că „vreau să iee capul grangurilor ce nu țin cu țara” și îl „împiedică pe Vodă să le facă dreptate”.

Că țărănimea avea dreptate să se teamă de ideile și planurile moșierimii, s-a putut vedea și din faptul că guvernul prezidat de liderul conservatorilor B. Catargiu a adus în mai 1862 în desbaterea Adunării proiectul de lege rurală elaborat în 1860 de Comisia centrală de la Focșani și adoptat de majoritatea ei reacționară⁸⁹. Prevăzând, în esență, abolirea clăcășiei și statornicirea învoielilor „de bună voie”, negînd țăranilor dreptul de stăpînire asupra pămînturilor avute în folosință, proiectul reprezenta o încercare a „moșierimii reacționare de a spolia pe țărani de drepturile lor” și, mai ales, „de a opri pe seama moșierilor aproape totalitatea întinderii moșilor ca proprietate absolută”⁹⁰. Desbaterea acestui proiect a prilejuit în Adunare o aprigă luptă între opiniile conservator-reacționare încorporate în proiectul de lege și cele ale liberalilor tinzînd la emanciparea țăranilor și împrumutarea lor pe pămînturile legiuite, urmărită de întreaga societate cu multă emoție și un viu interes. Cu ușoare modificări, proiectul, după asasinarea lui B. Catargiu, a și fost adoptat de Adunare spre adîncă nemulțumire și revoltă nu numai a țăranilor⁹¹,

⁸⁷ *Gîndirea social-politică despre Unire (1859). Culegere*, p. 282—283.

⁸⁸ B(erindei) Dan, *Mișcarea țărănească condusă de Mircea Mălăieru (ianuarie 1862 sl.v.)*, în „Buletinul științific al Academiei R.P.R. secțiunea de științe istorice, filologice, economico-politice” III(1951), p. 37—63; idem, *Stiri noi cu privire la Mircea Mălăieru și la mișcarea țărănească din 1862*, în „Studii” VIII(1955), nr. 4, p. 95—101; C. Corbu, *op. cit.*, p. 298—304.

⁸⁹ N. Adăniloiaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 119—126.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 126.

⁹¹ Într-un mss. intitulat „Extrase după raporturile confidențiale ale prefectilor relative la dorințele, aspirările, opiniunile și tendințele generale ale locuitorilor țării”, care după conținut se datează din a doua parte a anului 1862, prefectul județului Iași arată că sătenii văzuseră în noul proiect „nu o îmbunătățire a soartei lor, ci o ruină”, fiind satisfăcuți de faptul că Domnitorul li refuzase sancțiunea, „preferînd starea lucrurilor actuală mai bună decît situațiunea ce li se făcea de legea nouă” (Biblioteca Academiei, mssc, arhiva 625, f. 1). Și prefectul de Dimbovița raporta că țăranii erau mulțumiți „că nu se sancționează legea rurală” (ibidem, f. 6). La rîndul său, prefectul de Dolj comunica: „Locuitorii țărani, care neconțenit așteaptă cu neastîmpăr îmbunătățirea soartei lor, nici nu le vine să creadă că nu vor fi ceva ușurați chiar de acum” (ibidem, f. 9). „Clasa proprietarilor se găsește foarte îngrijată” — raporta prefectul județului Roman — pentru că „chestia rurală după atîția ani de desbatere a rămas iarăși nehotărîtă” și, în plus, pierduse și pe B. Catargiu „sprijinitorul ei cel mai puternic” (ibidem, f. 4). Din rapoartele prefectilor județelor Ilfov, Buzău și Teleorman rezulta că mulți săteni aspirau „d-a se împrumutări fără nici o despăgubire” (ibidem, f. 3, 5, 16). Vezi și C. Corbu, *op. cit.*, p. 304—305, unde s-a strecurat o greșală asupra sursei documentare.

dar și a unor moșieri⁹². Domnitorul i-a refuzat însă sancțiunea deoarece — așa cum se menționa în mesajul de deschidere adresat Adunării la 3/15 noiembrie 1863 — „nu îndestula interesele nici ale clăcășilor, nici ale proprietarilor și încă mai puțin interesul național”⁹³.

Eșecul tentativei din 1862 de reglementare a chestiunii rurale⁹⁴ a pus încă odată într-o puternică lumină faptul că această problemă nu mai putea fi aminată⁹⁵. Aducerea lui M. Kogălniceanu la șefia guvernului la 11/23 octombrie 1863 semnifica tocmai hotărîrea Domnului, precum și a unor însemnate părți ale moșierinii liberal-moderate rămasă în afara „monstruoasei coaliții”, de a se da grabnic o soluție acestei spinoase probleme care, cum arăta C. Negri prin prisma învățămintelor celor întîmplate în 1863 în Galiția, putea fi exploatată de puternicele imperii vecine în dauna tinărului stat național⁹⁶. Încercînd să conlucreze cu Adunarea — controlată, ca și cele anterioare, de o majoritate conservatoare — guvernul a adus în martie 1864 în desbatere un proiect al legii rurale, dîndu-i, totodată, o întinsă publicitate și însoțindu-l, peste puține zile, de o circulară adresată prefectilor prin care cerea să arate sătenilor „să aibă încredere în dreptatea țarei și în iubirea ce le poartă Domnitorul”⁹⁷.

Cu toate că abandonase, între altele, și sub presiunea maselor de țărani care primise deosebit de favorabil proiectul guvernului, în bună măsură opiniile exprimate în 1862, conservatorii din Adunare au refuzat totuși să desbată chestiunile electorală și agrară cu guvernul Kogălniceanu, dîndu-i un vot de blam. S-a ajuns astfel la cunoscuta lovitură de stat din 2/14 mai 1864⁹⁸, care a avut urmări foarte importante atît în privința

⁹² Prefectul de Gorj telegrafia directorului Ministerului de Interne prin iunie 1862 că Gh. Magheru „arăta multă nemulțumire în privința legii proprietății ce se votează de Cameră și zice că M.S. Domnitorul nu <o> va sancționa; aste vorbe în împrejurările de față fac rău, căci lumea este îngrijată mult” (Biblioteca Academiei, arh. Cuza Vodă, pach. XXVII, f. 87). C. Hurmuzaki scria lui D.A. Sturdza la 29 iunie/11 iulie 1862: „Soluțiunea chestiunii rurale este nedreaptă, nepolitică, nepatriotică, neromânească, imprudente, neomenească, barbară, crudă. Locurile aflătoare astăzi în stăpînirea țăranilor nu li se mai pot lua în vecii vecilor sub nici un pretest” (Ibidem, fond corespondență, inv. 125 732).

⁹³ *Istoria Parlamentului ...*, p. 118 (autor al capitolului: Valeriu Stan).

⁹⁴ Pentru evoluția concepțiilor grupărilor politice în problema agrară și desbinarea dintre acestea vezi Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și independență (1859–1877)*, București, 1979, p. 96–123).

⁹⁵ Prin ianuarie 1863 Dim. Bolintineanu, unul din cei mai apropiați și devotați sfetnici ai Domnitorului Cuza, îi scria acestuia că problema rurală era „cea mai mare, cea mai vitală, cea mai națională”. „România — adăuga el — nu poate fi liberă din afară pînă mai întîi nu va fi liberă în întru, adică pînă ce românii nu vor fi afranchiați și cetățeni, iar nu robi, șerbi etc. Această mare faptă este lăsată Măriei Voastre să o îndeplinești și timpul a sosit a împlети aceasta pe ghirlanda unde este scris: *unirea românilor*” (Bibl. Academiei, arh. Cuza Vodă, pach. XVI, f. 114; sublinierile aparțin lui D. Bolintineanu). Vezi și Theodor Virgolici, *Dimitrie Bolintineanu și epoca sa*, București, 1971, p. 233–234 și 249.

⁹⁶ Biblioteca Academiei, Arh. Cuza Vodă, pach. I, f. 458 (scrisoarea din 4/16 aprilie 1864 din Okna a lui C. Negri către Baligot de Beyne).

⁹⁷ N. Adăniloae, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 171.

⁹⁸ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 109–115.

organizării de stat, a extinderii bazei electorale, cit și a rezolvării situației țărânimii⁹⁹.

Toate aceste evenimente au avut un ecou profund în lumea satelor, ducând la o ascuțire fără precedent a stării de spirit și de revoltă a maselor de țărani împotriva ideilor retrograde și tendințelor acaparatoare ale boierimii conservatoare. Nerăbdarea sătenilor de a fi împroprietăriți îi împingea să profereze la adresa marilor proprietari „un limbaj amenințător”¹⁰⁰, unii dintre ei, prin martie-aprilie 1864, spunând deschis și limpede că „pământul pe care îl cultivă le-a aparținut întotdeauna și, prin urmare, nu vreau să audă vorbindu-se de răscumpărare”¹⁰¹. Se pare că o parte dintre săteni nu mai aveau încrederea de altădată nici chiar în radicali, pentru că aceștia criticaseră proiectul legii rurale depus în martie 1864 de guvern. Referindu-se la acest lucru, periodicul „Buciumul” (care era devotat Domnitorului, fiind subvenționat) cita următoarele cuvinte pe care Mircea Mălăeșu le-ar fi adresat lui Ion C. Brătianu: „Faceți bine de nu mai stricați cele așezate de guvern; sau, când voiți a le strica, vorbiți în numele d-voastră, iar nu în numele nostru, căci noi, slavă Domnului, acum putem să vorbim înșine pentru noi”¹⁰².

Prin statutul din 2/14 mai, deosebit de însemnată a fost reformarea stipulațiilor electorale ale Convenției în sensul unei masive coborâri a censului care a avut drept urmare creșterea considerabilă a numărului de alegători. Încă din iunie 1863 Cuza Vodă aprecia că a extinde drepturile electorale și asupra țărânimii „ar însemna să ne sprijinim pe o clasă care a dat, nu o singură dată, dovezi de un admirabil bun simț și al cărei devotament față de tron a rămas neschimbat”¹⁰³. În consecință, țărânimă a primit din nou drepturi electorale: sătenii care plăteau un impozit anual de 48 lei (în această sumă intrând contribuția personală — capitația, birul — de 36 lei și darea pentru șosele de 12 lei pe care erau obligați să le plătească toți locuitorii satelor indiferent de starea materială) erau alegători primari (indirecți), ce își desemnau delegații prin vot pe față; aceștia, împreună cu alegătorii direcți (ce plăteau un impozit de minimum 4 galbeni, știau carte și aveau 25 ani împliniți) alegeau prin vot secret deputatul care trebuia să reprezinte 25 000 locuitori¹⁰⁴. Evident, noul sistem electoral nu făcea o parte dreaptă și egală tuturor cetățenilor țării, continuând să favorizeze clasele avute și să nedreptățească masa sătenilor. El dădea totuși o oarecare satisfacție cererilor insistente din 1857 ale deputaților țărani de a fi și sătenii reprezentați în Adunarea legislativă.

⁹⁹ La 2/14 mai 1864, scria C.A. Rosetti (trecut în rindurile cele mai active ale adversarilor Domnitorului) lui An. Panu, poporul „a fost cu guvernul; căci a crezut că-i dă proprietatea și votul universal; și pe lângă toate acestea ura contra dreptei a fost și este atât de mare, încât toți erau fericiti de lovirea de stat, fiindcă a dat, ziceau ei, în cap boierilor” (C.A. Rosetti. *Correspondență*, Ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Marin Bucur, București, 1980, p. 373).

¹⁰⁰ Arh. St. București, microfilme Franța, r. 10, vol. 24, c. 235.

¹⁰¹ Ibidem, c. 354. Gruparea liberalilor având în frunte pe D. Bolintineanu, C. Boliac și Chr. Tell susținea — potrivit consulului Tillos — că „țărâni au dreptul la proprietate fără nici o despăgubire” (ibidem, r. 11, vol. 26, c. 31).

¹⁰² „Buciumul”, nr. 237, 12 iunie 1864, p. 945; citat după N. Adăniloie și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 202.

¹⁰³ Emil Boldan, *op. cit.*, p. 532.

¹⁰⁴ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 253—254, 270—271; *Istoria Parlamentului ...*, p. 140.

Corespunzând concepțiilor liberal-moderate ale Domnitorului și cereurilor guvernante, această reformă electorală a trebuit să țină seama și de atitudinea Puterilor garante care s-au dovedit, în cursul mai multor ani, potrivnice extinderii și nivelării drepturilor electorale, chiar și cu prilejul aprobării statutului impunând anume modificări și restricții¹⁰⁵. Pe temeiul acestei noi reglementări electorale, în noua Adunare a deputaților aleasă în noiembrie 1864 prin acțiunea energică și bine dirijată a primului-ministru¹⁰⁶, au fost aleși 16 deputați reprezentând toate păturile țărănimii din ambele părți ale țării. Între aceștia erau și vechii deputați ai Adunărilor ad hoc : Simion Stanciu, Gheorghe Lupescu și Ion Roibu¹⁰⁷. Pentru a doua oară, după Adunarea ad hoc, reprezentanții legitimi ai țărănimii pătrundeau, așadar, într-o Adunare națională având teoretic atributele unui Parlament modern. În realitate în politica românească a acelor ani noua Adunare a avut un rol legislativ minor și o funcție politică redusă, pe de o parte, pentru că cele mai importante reforme și legiuri fuseseră deja adoptate prin decrete-legi, iar pe de altă parte, din cauză că însăși drepturile și atribuțiile Corpurilor legislative — inclusiv a Corpului Ponderator, a Senatului, creat tot prin statut și pe băncile căruia nu aveau dreptul să stea și sătenii — fuseseră transferate instituției domniei și puterii executive. Oricum, chiar și în aceste condiții, intrarea în Parlamentul țării a unui număr însemnat de trimiși ai țărănimii, concomitent cu înlăturarea multor moșieri conservatori, rămâne semnificativă pentru tendința de democratizare a societății românești urmată de Domnitorul Unirii prin crearea unui larg cadru electoral și a unor structuri instituționale moderne.

La 2/14 iulie 1864, înaintind spre deliberare Consiliului de stat nou creat proiectul legii rurale, Domnitorul Cuza îi definea astfel obiectivele și esența : proiectul „oborind claca și respectind stăpînirea clăcășilor pe locurile ce ei astăzi posedă, în puterea legilor în ființă, să garanteze totodată și o despăgubire pe cit de dreaptă și sigură proprietarilor de moșii, pe atît de îndemînată pentru stat și pentru cultivatorii de pămînt”¹⁰⁸. După o lună și jumătate de ample dezbateri, la unele dintre acestea participînd membrii guvernului și chiar Domnitorul, la 14/26 august 1864 Cuza Vodă a sancționat și promulgat legea rurală. În proclamația adresată țăranilor clăcași care însoțea legea se scria : „Îndelungata voastră așteptare, marea făgăduință dată vouă de înaltele puteri ale Europei prin art. 46 al Convențiunii, interesul patriei, asigurarea proprietății fonciare și dorința mea cea mai vie s-a îndeplinit. Claca (boierescul) este desființată pentru d-a pururea și de astăzi voi sinteți proprietari liberi pe locurile supuse stăpînirii voastre, în întinderea hotărîtă prin legile în ființă ... De astăzi — continua proclamația domnească — voi sinteți stăpîni pe brațele voastre, voi aveți o pîrtică de pămînt, proprietate

¹⁰⁵ *Istoria Parlamentului ...*, p. 123; vezi și Arh. St. București, microfilme Franța, r. 10, vol. 24, f. 20—23, unde se aprecia că „va fi extrem de periculos a introduce țăranii în sistemul electoral”, ca și c. 62, 113.

¹⁰⁶ Bibl. Acad., Arh. Cuza Vodă, pach. XXIV, f. 112, 113; ibidem, pac. XXXVIII, f. 15—18, 19—24, 34, 39, 133, 154—155 etc.

¹⁰⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 315—317, 329.

¹⁰⁸ *Acte și legiuri privitoare la chestia fărănească*, seria I, vol. II, București, 1907, p. 836.

și moșie a voastră ; de astăzi voi aveți o patrie de iubit și apărât”¹⁰⁹. Aceste cuvinte pe care le așteptaseră cu înfrigurare ani la șir, răsunau desigur ca un ecou izbăvitor în inimile țăranilor, față de justele doleanțe înfățișate de deputații pontasi în Adunarea ad hoc a Moldovei când ei ceruseră să se răscumpere spre a fi liberi — „numai ai țării” — și proprietari. Cu toate că legea nu corespundea integral doleanțelor și intereselor țăranimii clăcașe¹¹⁰ — ei nu i se crease posibilitatea de a fi consultată în acest stadiu asupra proiectului și nici nu i se ceruseră opiniile — totuși pretutindeni a fost întâmpinată cu bucurie și entuziasm, avînd un ecou deosebit de favorabil în lumea satelor, exprimat prin nenumărate adrese de mulțumire și recunoștință¹¹¹.

Fără a stărui asupra conținutului legii și aplicării ei — aspecte bine cunoscute datorită excelenței monografii consacrată de N. Adăniloae și Dan Berindei reformei agrare din 1864, precum și altor numeroase studii și contribuții apărute în ultimele trei decenii — credem că este necesar să se rețină că ceea ce s-a realizat atunci a fost într-o bună măsură o împlinire a cererilor țăranimii exprimate public în 1857 (corespunzînd, oarecum, programului agrar al revoluției de la 1848) și nu în punctelor de vedere înguste, intereselor egoiste și meschine ale boierimii conservatoare. Era, prin urmare, într-o țară cu structuri economice precumpănitor agrare, o încercare de aplicare a principiilor înnoitoare, moderne, ce ar fi trebuit să aducă în centrul vieții rurale figura țăranului liber, proprietar pe o bucată de pămînt, stăpîn pe munca și pe destinul său.

În realitate, lucrurile nu puteau evolua decît într-o altă direcție. Pentru că, reforma agrară din 1864 — cea mai însemnată reformă social-economică din întreg secolul XIX — a fost înfăptuită de sus în jos, de reprezentanți ai moșierimii liberal-moderate care, nedepășind condiția clasei lor, au menținut în mîinile moșierimii și a statului ca proprietate deplină, de tip capitalist, degrevată de orice obligații¹¹², aproximativ

¹⁰⁹ Ibidem, p. 890—891.

¹¹⁰ La mărturiile conținute în rapoartele confidențiale ale prefecților din 1862, înfățișate mai sus, despre opiniile multor săteni în privința impropietății fără despăgubire, mai adăugăm alte două știri. La 29 ianuarie 1865 Dim. A. Sturdza îl informa pe C. Hurmuzaki în legătură cu agitația sătenilor de pe moșia sa Miclăușani, precizînd că aceștia „au spus-o deschis că Vodă-dă afară pe toți boierii din țară, că în primăvară ne izgonește și pe noi din Miclăușani și că toată moșia arc să o împartă lor”. (Bibl. Academiei, msse., fond corespondență, inv. 131 292). Cîteva luni mai tîrziu, la 12 24 aprilie 1865, șeful de cabinet al Domnitorului, Baligot de Beyne, îi scria acestuia din Slatina că pe unde trecuse, prin Oltenia, țăranii considerau că legea rurală le făcuse o parte prea mică (Ibidem, Arh. Cuza Vodă, pach. XLIX, f. 40).

¹¹¹ N. Adăniloae și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 219—222; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 284—285; N. Adăniloae, *Țărănimea și Cuza Vodă*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIX (1966), nr. 1, p. 36—39.

¹¹² Așa se și explică de ce legea rurală — cu excepția citorva cazuri izolate nesemnificative (Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 285—287; N. Adăniloae, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 223, 235, 239—241 ș. a.) — n-a întîmpinat o largă opoziție a marilor proprietari. La 1 septembrie 1864, felicitîndu-l pe Domnitor pentru legea rurală, prefectul de Bacău Cractl menționa că „proprietarii cei mai mulți sunt mulțumiți de rezolvarea chestiei în modul prescris” (Bibl. Acad., arh. Cuza Vodă, pach. XXXV, f. 16). Peste două luni, la 31 octombrie 1864, Tillos raporta că marii proprietari admiseseră principiul legii, căutînd „mai curînd să-i înlăture conștiințele, decît să-i împiedice aplicarea” (Arh. St. București, microfilme Franța, r. 11, vol. 25, c. 201). Chiar și marele boier conservator N. Suțu, adversar constant al impropietății țăranilor, îl asigura totuși pe Cuza Vodă la 4/16 martie 1865 că „nimeni nu se plînge

70 % din suprafața cultivabilă a României¹¹³. Prin urmare, țărănimea nu a fost împroprietărită pe terenurile cultivate de ea, cum ceruseră deputații pontasi în 1857, ci a primit pământ mult mai puțin : în total 515 422 țărani (clăcași, însurăței etc.) au primit 1 894 927 ha¹¹⁴, adică în medie 3,67 ha, suprafață insuficientă acoperirii nevoilor de întreținere, întemeierii unei gospodării neatimate dacă ținem seama, pe de o parte, de modicitatea producțiilor ce se obțineau, iar, pe de altă parte, de faptul că familiile erau destul de numeroase avînd, în medie, cinci persoane. În plus, terenurile de pășune ori fineață erau cu totul insuficiente întreținerii numărului de vite de muncă absolut trebuitoare, fără a mai aminti că pădurile — ce acopereau o mare parte a țării — rămăseseră în întregime moșierilor. Cu multă pătrundere, G. Zane a demonstrat că legiuitorul de la 1864 a folosit teza coproprietății țăranilor și boierilor asupra pămîntului într-un sens conservator, pentru a înfrîna revendicările țărănimii, în accepțiunea că săteanul clăcaș „are drept la pămîntul pe care legea i-l dă și nimic mai mult”¹¹⁵. Adoptînd acest principiu, legea rurală a realizat astfel o împroprietărire limitată, fără a se proceda la exproprierea propriu-zisă a moșiilor și fără să se pună problema determinării dimensiunilor și structurii lotului țărănesc optim. Soluția „cea mai potrivită pentru acel moment” a fost, așadar, consfințirea *statului quo*¹¹⁶, a dispozițiilor legale atunci în vigoare în privința repartiției pămîntului. Așa stînd lucrurile, este greu să nu fi de acord cu Radu Rosetti care aprecia că legea rurală din 1864 a mers pe calea inaugurată în 1805 și desăvîrșită la 1831 și 1851 : ea a consacrat restringerea drepturilor țărănimii asupra pămînturilor pe care viețuiseră și pe care le făcuseră să rodească de-a lungul secolelor¹¹⁷.

Este indiscutabil că reforma agrară din 1864, desființînd claca boierescul), consacra libertatea muncii, a persoanei clăcașului, pe care -a înzestrat cu un petec de pământ, a contribuit substanțial la progresul societății, la dezvoltarea — pe ambele coordonate : în lărgime și în adîncime — a relațiilor de producție capitaliste și, prin însăși acest fapt, la consolidarea statului național român modern. Dar nu trebuie subapre-

astăzi de faptul împlinit, nici de principiul aceleiași legi” (Bibl. Acad. arh. Cuza Vodă, pach. XLIX, f. 360). Revelatoare este și aprecierea dintr-o scrisoare pe care Gr. Cozadini i-o adresase lui M. Kogălniceanu la 26 noiembrie 1868 : „Însuși proprietarii cei mai nătîngi recunosc astăzi că Dvoastră vă datorec proprietatea lor liberă de orice sarcini” (Bibl. Acad., msse., Fond Corespondență, inv. 98829). De altminteri, chiar M. Kogălniceanu într-o circulară din 20 octombrie 1864, luînd atitudine împotriva celor care îl ațîța pe fostii clăcași împotriva proprietarilor, arăta categoric că țelul legii rurale era „de a emancipa pe țăran de clacă iar nu de a sfîșia moșiile și de a lua din stăpînirea proprietarilor fruntea pămînturilor pentru a o da în posesiune sătenilor” (Arh. St. București, M.A.I., Div. rur.-com., dosar 392/1863, f. 58). Menționez că M. Kogălniceanu informase în prealabil pe Domnitor despre obiectul circulării și obținuse încuviințarea „să ieie dispozițiile cele mai cumpătate și de bună chibzuință” (Bibl. Academiei, arh. Cuza Vodă, pach. XLIX, f. 246).

¹¹³ N. Adăniloae, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 344. Surprinzătoare, afirmația lui C. Dobrogeanu-Gherea, potrivit căreia „legea de la 1864 a împroprietărit pe proprietari mari cu aproape tot pămîntul țării” (*Opere complete*, vol. 4, București, 1977, p. 81), contrariază doar la prima vedere și numai pe un observator superficial, pentru că în fond ea este relativ exactă, boierimea realmente reușind să convertească atunci proprietatea incompletă, condiționată în stăpînirea deplină pe aproximativ 2/3 din teritoriul țării.

¹¹⁴ N. Adăniloae, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 344.

¹¹⁵ G. Zane, *Studii*, București, 1980, p. 149.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 150.

¹¹⁷ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 414.

ciat faptul extrem de important că nu s-a creat o clasă țărănească puternică, de sine stătătoare, pe care să se întemeieze dezvoltarea și prosperitatea țării, ci o țărănime care — în majoritate — a ajuns repede dependentă de moșierime și arendășime. Iar acestea, la rindul lor, au căutat să tragă maximum de foloase de pe urma noii situații, impunând țăranilor condiții deosebit de împovărătoare. Aceste realități, așezate la fundamentul noilor raporturi agrare, vor întreține decenii la șir o vie și profundă tensiune în lumea satelor, vor constitui cauza neîntreruptelor răscoale țărănești de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Așa că, oricum s-ar privi și judeca lucrurile, pare a se impune de la sine concluzia că în epoca Unirii — caracterizată printr-un avânt al luptei maselor țărănești pentru libertate socială și pînănt, profunde restructurări economice specifice etapei constituirii statului național — s-a irosit singurul moment într-adevăr prielnic din tot secolul XIX rezolvării problemei agrare în acord cu cerințele majorității covârșitoare a poporului, cu adevăratele interese ale națiunii române¹¹⁸. Din acest motiv țărănimea a fost silită și în condițiile schimbate ale noii orînduirii social-economice capitaliste să-și urmeze calvarul ei secular.

Deoarece aplicarea legii rurale a generat, în multe părți, o acută stare conflictuală între țărănime și moșierime, autoritățile centrale și mai ales cele locale favorizînd adeseori pe marii proprietari, reprezentanți ai țăranilor din Adunarea Deputaților au propus măsuri menite a elimina abuzurile, a contribui la aplicarea riguroasă a reformei agrare și la asanarea administrației. Conștientă de slăbiciunile Adunării Deputaților, de ineficiența unui demers făcut pe această cale, zece deputați ai sătenilor în frunte cu Simion Stanciu, fostul reprezentant al țărănimii din districtul Botoșani în Adunarea ad hoc¹¹⁹, cunoscînd rolul preponderent al domniei în exercitarea puterii executive și contînd, probabil, pe simpatia Domnitorului arătate de atîtea ori plugarilor țării, i-au înaintat acestuia la 3/15 iunie 1865 o amplă petiție în care, auto-definindu-se drept „mandatarii ai țării” și-au propus — în temeiul adevărului — să înfățișeze „pășurile de care se plîng frații noștri țărani”. Și anume, că „în aplicarea legii rurale s-au făcut mari abuzuri”; în multe părți subprefecții „au consimțit premeditat la interesul boierilor proprietari” în timp ce „o mare parte din locuitori cu drept de a fi împroprietăriți s-a respins cu desăvîrșire sub felurimi de preteste seci, născocite de proprietari”. Pentru a se pune capăt situației iar „legea rurală să se susție în toată virtutea și în tot întinsul ei sens”, deputații țăranilor solicitau Domnitorului să dispună înființarea în toată țara a unor comisii formate din doi reprezentanți ai moșierilor, doi ai țăranilor și unul desemnat de el, comisii care,

¹¹⁸ În problema reglementării raporturilor agrare potrivit art. 46 al Convenției de la Paris, Austria, alte puteri garante, inclusiv Rusia, considerînd că aceasta era o chestiune internă a Principatelor, au lăsat guvernului „toată libertatea și răspunderea întocmirii și aplicării ei” (Al. Lapedatu, *Austria și reforma agrară din 1864*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria III, XXIX (1946), mem. 8, p. 313—314). În afară de aceasta, ar mai fi de reținut că oficialitățile române nu mai întîmpinau în țară — după lovitura de stat de la 2/14 mai — vreo opoziție într-un cadru legal organizat sau alte piedici, dimpotrivă, cea mai mare parte a națiunii dorind și așteptîndu-se la o reformă cît mai largă.

¹¹⁹ O schiță biografică a lui Simion Stanciu a dat A. Stanciu, *Un deputat țăran în Adunarea ad hoc a Moldovei*, în „Cronica”, Iași, XI, nr. 4(521), 23 ianuarie 1976, p. 3.

avînd depline puteri, și acționînd fiecare pe teritoriul a patru județe, să înlătore ilegalitățile constatate și să-i repună în drepturi, potrivit legii, pe cei nedreptățiți. De asemenea, comisiile urmau să semnaleze în scris Ministerului de Interne abuzurile comise de autoritățile administrative, pentru ca cei vinovați să fie dați judecării. Deputații sătenilor apreciau, în încheiere, într-o notă de excesivă încredere, că măsurile propuse vor face „să înceteze toate abuzurile și toate relele de care țara se plînge că suferă”, pentru că „îndreptarea lucrurilor cere absolut dreptate”¹²⁰. Importantă prin amploarea și gravitatea abuzurilor descrise, ca și prin soluțiile propuse, petiția dezvăluia dorința țărănimii de a lua o parte mai însemnată la viața obștească, mai ales în problema aplicării exacte a legislației care o privea și a statornicirii unei administrații care, ne-fiindu-i apriori potrivnică, să-și îndeplinească atribuțiile cu onestitate și corectitudine. Petiția a rămas fără răspuns și fără urmări.

Țărănimea nu a ieșit din frământata epocă a Unirii cu statutul politic creat prin lovitură de stat, cu situația economică reglementată de legea rurală, ci cu o condiție substanțial schimbată datorită corecțiilor aduse prin măsurile luate în 1866. Spre deosebire de primii ani ai luptei unioniste, cînd masele de țărani au legitimat în fața străinătății prin forța numărului lor și adîncimea convingerilor dorința ardentă de unire a românilor, ori de cei ai dublei alegeri a Domnitorului Al. I. Cuza și a desăvîrșirii Unirii cînd contribuția masivă a sătenilor a fost decisivă tocmai în momentele de cumpănă, — în 1866, în această ultimă fază cînd s-au adoptat măsuri importante, menite a completa construcția (într-o primă etapă) statului național român modern, rolul și locul maselor populare în general și al țărănimii în special apar estompate, fiind complet ignorate de factorii politici conducători. Această deosebire esențială între faze succesive și interdependente ale unuia și aceluiași proces istoric desfășurat pe distanța a mai puțin de un deceniu, cu toate că deconcer-tează la prima vedere, este, totuși, în fondul ei, perfect explicabilă și de înțeles dacă se au în vedere preluțiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă, modul cum s-a realizat acest lucru, precum și căile de acțiune, concep-țiile politice și doctrinar-ideologice ce au stat la baza trecerii de la domnia pămînteană la dinastia străină ereditară. Din problematica complexă și foarte importantă a acestor ultime faze vom desprinde — în acord cu subiectul cercetării — cîteva fapte și idei structurate pe două aspecte fundamentale: completarea legislației agrare și adoptarea constituției, — ambele extrem de importante pentru cunoașterea situației economice și politice a țărănimii.

Înlăturarea brutală din domnie a lui Cuza Vodă a surprins și a nemulțumit țărănimea, ea manifestîndu-și spontan în multe părți — mai ales în aprilie 1866, cu ocazia plebiscitului, și în mai 1866 cînd s-au răsculat grănicerii¹²¹ — simpatia față de Domnitorul care o eliberase și îi dăduse pămînt. În același timp, în condițiile cînd, pe de o parte, încă nu se înche-

¹²⁰ Bibl. Academiei, arh. Cuza Vodă, pach. V, f. 69—71. Textul petiției a mai fost rezumat, dintr-o altă perspectivă, de Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 290—291; N. Adăniloic, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 285.

¹²¹ Gh. Cristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol în România*, în „Studii”, XIX(1967), nr. 6, p. 1073—1091; V. Nihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*. Edit. Academiei, București, 1958.

iaseră lucrările pentru delimitarea moșiilor iar în multe părți sătenii nu intraseră în posesia loturilor, existind totodată nenumărate dispute și conflicte, iar, pe de altă parte, exponenți ai moșierimii conservatoare ajunseseră din nou la conducerea statului, printre țărani se răspindise teama că le vor fi luate pământurile dobândite¹²². Pentru a potoli via agitație ce domnea pe această temă, guvernul a dat de câteva ori asigurări că legea rurală avea să fie în continuare pe de-a-ntregul respectată și aplicată¹²³.

Situația celei mai mari părți a țărănimii avea să se agraveze odată cu adoptarea legii tocmelilor (învoielilor) agricole. Desființând claca și în proprietățile pe clăcași, legea rurală din 1864 a emancipat atât marea proprietate cât și munca din cătușele vechilor reglementări. Ea urma să inaugureze — cel puțin sub raport teoretic — era libertății tranzacțiilor de orice natură dintre moșieri și țărani, întemeiată pe constrângerea economică specifică orînduirii capitaliste. În practică însă lucrurile nu s-au petrecut așa. Lipsită de capital și credite, lipsită de inventar agricol, fără brațele de muncă ale foștilor clăcași (deveniți țărani liberi), moșierimea nu-și putea cultiva întinsele latifundii care-i rămăseseră în proprietate deplină. Perspectiva diminuării considerabile a profiturilor ei pe o perioadă nedefinită o neliniștea profund. Pentru ea chestiunea vitală era de a găsi un astfel de sistem care să-i asigure mina de lucru la timp și în cantități suficiente cultivării moșiilor*. Deopotrivă de interesat în soluționarea acestei chestiuni era și statul care deținea cam un sfert din suprafața agricolă a țării, el fiind obligat să asigure celor care îi luau moșiile în arendă mijloacele necesare cultivării lor. Pe de altă parte, majoritatea țăranilor în proprietăți, primind loturi insuficiente, era silită să te adreseze moșierilor și arendașilor pentru a munci în dijmă sau sub

¹²² Într-o relatare telegrafică din 10 22 mai 1866 despre răscoala grănicerilor din Gruia se arată că aceștia refuzau să dea ascultare ordinelor venite de la București deoarece „acum sînt boierii care guvernă și că arc să le ia pămînturile, să-i puic la clacă și altele, că au să sufere mari nevoi de la noul domnitor” (Arh. St. București, M.A.I., Cabinet Dim. Ghica, dos 20/1866, f. 227).

¹²³ „Monitorul. Jurnal oficial al Principatelor Unite”, nr. 39, 19 februarie/3 martie 1866, p. 175; idem, nr. 58, 13 25 martie 1866, p. 257; idem, nr. 75, 7 19 aprilie 1866, p. 333; idem, nr. 77, 9 21 aprilie 1866, p. 342.

* În ce ne privește, credem că opoziția îndrăjită a marii boicrimi conservatoare față de în proprietățile clăcașilor pe loturile legiuite provenea nu numai din egoismul și rapacitatea ei, din dorința păstrării intacte a latifundiilor (care, în multe cazuri, se întindeau pe zeci și zeci de mii de hectare, dintre acestia doar o mică parte fiind cultivate) — deși în ultimile trei decenii prețul pămîntului crescuse de trei ori! — ci, mai înainte de toate și mai presus de orice, din nevoia asigurării brațelor de muncă necesare cultivării moșiilor. Populația rurală, relativ puțin numeroasă dacă o raportăm la suprafața agricolă a țării (potrivit unor calcule pur aritmetice, unei familii ce se îndeletnicea cu agricultura îi reveneau în medie 19 pogoane cultivabile — „Analele statistice” București, an VI, 1865, p. 24—25) nu putea acoperi decît parțial — în condițiile practicii munci agriculturii tradiționale în care tehnica modernă aproape nu era deloc folosită — părțile cultivabile mereu sporite ale moșiilor ca urmare a creșterii prețului cerealelor. Din acest motiv, marii proprietari au urmărit cu perseverență să lege pe țărani de latifundii, dîndu-le pămînt, însă în cantități insuficiente acoperirii nevoilor pentru ca aceștia să recurgă la ajutorul lor, lucrîndu-le avantajos proprietățile în condițiile schimbate ale noilor raporturi agrare. Căci, în definitiv, dintr-o experiență îndelungată, moșierimea știa că valoarea moșiilor și mărimea veniturilor ei depindeau de munca brațelor țăranilor. O cercetare aprofundată din această perspectivă a realităților agrare și demografice ar putea da rezultate foarte interesante de natură a elimina multe erori și prejudecăți.

altă formă terenuri de pe care să-și completeze deficitul de produse spre a-și hrăni familiile și a-și duce gospodăria. În împletirea aceasta stranie de interese diametral opuse, profund contradictorii, trebuie căutate motivele care au determinat elaborarea și adoptarea legii de învoielii agricole. Foametea cumplită de care suferea o mare parte a țăranimii din Moldova a fost folosită de proprietari doar ca mijloc de presiune în vederea adop-tării legii.

Întocmit în cursul anului 1865, proiectul de lege, înaintat Adunării deputaților de Domnitorul Cuza la 7 19 decembrie 1865, nu a fost luat în dezbateri decât la 10/22 martie 1866, în tot acest răstimp aducându-i-se o seamă de modificări care — păstrându-i esențialul — i-au înăsprit prevederile ¹²⁴. În aceeași zi Adunarea cu 64 voturi pentru și 2 contra, și la 14/26 martie Senatul în unanimitate, au adoptat — după desbateri scurte, formale (mai importantă fiind doar controversa în privința duratei de cinci ani sau de un an a învoielii) — „Legea pentru tocmelile de lucrări agricole și pentru executarea lor”. Legea, intrată în vigoare la 18/30 aprilie 1866, prevedea că „toate tocmelile pentru munci agricole de orice natură trebuie să fie legalisate și înregistrate de către autoritatea comunală respectivă” într-un registru șnuruat și sigilat. Înscrisul trebuia să cuprindă condițiile de învoială între părți, întocmeala încheindu-se pe 5 ani. Art. 13 prevedea: „Primarii sint datorți prin ajutorul consilierilor comunali. vătășilor, dorobanților, secretarilor să îndemne pe muncitorii agricoli . . . a-și îndeplini tocmelile la vremea când și la locul unde și după chipul cu care s-au legat prin tocmeli”. În cazul când sătenii nu lucrau potrivit tocmelii, atunci primarul, împreună cu consiliul comunal, cerce-tind în aceeași zi reclamația și constatind temeinicia ei, trebuia să încheie un proces-verbal și să-l execute pe țăran la îndeplinirea învoielilor. Modul executării era astfel prevăzut: „Primarul, prin mijloacele esecutive de care dispune, va aduce îndată pe datornic la munca pentru care s-a tocmnit”; dacă acesta „se va îndărătnici” a merge la muncă, reclamantul putea să tocmnească la lucru în locul lui alți oameni, la orice preț, cheltuielile urmînd a fi împlinite prin vînzarea averii datornicului, exceptîndu-se casa și pămîntul dobîndit prin reforma agrară. Nici o altă jurisdicție și nici o altă autoritate se stabilia în finalul legii — „nu se va putea amesteca în procedurile atingătoare de tocmeli” ¹²⁵.

Legea stabilia prevederi grele pentru țărani. Dispozițiile privind termenul învoielii, executarea silită a țăranilor, atribuțiile autorităților comunale figurau, într-o formă sau alta, și în vechile legiuri agrare. Sub acest raport legea tocmelilor agricole nu inova, ci rescria principii, norme care în deceniile anterioare stătuseră în fapt la temelia raporturilor dintre proprietari și săteni. Făuritorii noii legi „pierduseră” intenționat din vedere elementul esențial că, între timp, legea rurală, desființînd clăcă-șia, transformase pe clăcaș în om liber pe brațele și pe munca lui, la fel

¹²⁴ A se compara proiectul din decembrie 1865 cu cel din martie 1866, ambele publicate de D. C. Sturdza-Scheianu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țăărănească*, seria I, vol. II, Bucu-rești, 1907, p. 1061—1070, 1077—1084.

¹²⁵ Mon. of., nr. 62, 18/30 martie 1866, p. 278. Vezi și Gh. Cristea, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoielii agricole (1866—1892). Legislație și aplicare*, Edit. Academiei, București, 1977, p. 21—70.

cu toți ceilalți cetățeni ai țării. Teoretic, el trebuia așadar să beneficieze de toate drepturile și să se supună aceluiași îndatoriri înscrise în actele constituționale, în codurile judiciare introduse în 1864—1865. În practică, cercurile conducătoare care au întocmit legea au scos abuziv de sub puterea constituției și a jurisdicției ordinare pe toți acei care făceau învoieli și i-au supus unui regim special, de excepție, creat ad hoc, acel al competenței și jurisdicției puterii executiv-administrative. Cu alte cuvinte, aceasta însemna că în loc de despăgubiri în cazul nerespectării de către sătean a contractului, așa cum prevedeau legile în vigoare (despăgubire ce trebuia constatată și stabilită prin justiție), primarul avea îndatorirea să-l constrângă să muncească cu forța dorobanților. Prin urmare, în afara primarului și a dorobanțului în spatele cărora, de regulă, se aflau tot marii proprietari și arendașii lor, nu mai era (cum bine s-a observat) „nici o altă autoritate sau jurisdicție și nici o altă dreptate decît a lor”¹²⁶.

Păstrarea marii proprietăți agrare prin reforma din 1864 a avut ca consecință neapărată întocmirea unei legislații de caracter excepțional care, axată în bună măsură pe concepte și practici învechite, a pricinuit țărănimii mai multe decenii nenumărate suferințe, frînind totodată extinderea și generalizarea relațiilor capitaliste la sate. În timpul elaborării și adoptării legii, liberalii radicali, care în atâtea rinduri pînă atunci se aflaseră în fruntea țărănimii sau îi stimulaseră lupta, au rămas de astă dată în pasivitate. Lipsită de organizare politică proprie, ne avînd un cadru legal prin care să-și apere interesele, țărănimea s-a trezit, ca și în trecut, cu o lege despre ea făcută fără știrea ei; ea s-a găsit astfel și de această dată, ca în atitea rinduri, părăsită, singură, față în față cu asupritorii ei care își subordonaseră intereselor lor de clasă puterile organizate ale noului stat.

Dacă se ține seama de faptul că majoritatea țărănimii era constrinsă să recurgă la învoieli pentru a-și agonisi cele necesare traiului, precum și de existența a numeroși săteni mai înstăriți care făceau totuși învoieli din motive variate, atunci se pare că noua lege de tocmeli agricole reglementa în realitate raporturile celei mai mari părți a țărănimii cu posesorii latifundiilor. Cert rămîne faptul — confirmat de nenumărate mărturii documentare¹²⁷ — că, începînd din primăvara anului 1866, pe temeiul noii legi, moșierii și arendașii au înrobît munca sătenilor ani în șir, accentuîndu-le dependența și sporindu-le mizeria. Cu legea tocmelilor agricole se încheia opera legislativă de restructurare a relațiilor din lumea satului românesc, care — trebuie s-o recunoaștem, din perspectiva oferită de curgerea istoriei — a fost departe de a corespunde atît aspirațiilor și speranțelor țărănimii, cît și intereselor legitime ale dezvoltării societății românești.

Drepturile și libertățile politice acordate țărănimii se află încorporate în constituția adoptată și promulgată la 1/13 iulie 1866. Este de observat, mai întîi, că în noua Adunare a deputaților, numită mai tîrziu Constituantă, aleasă în aprilie 1866 prin eforturile și acțiunea conjugată a radicalilor și a fracțiunilor conservatoare aflate la conducerea statului,

¹²⁶ C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 68.

¹²⁷ Gh. Cristea, *op. cit.*, p. 70—103.

nu a fost ales nici un reprezentant autentic al țărănimii¹²⁸, nesocotindu-se iarăși cererea deputaților săteni din Adunările ad hoc de a participa și trimiși ai lor la facerea legilor. În noua Adunare, având o majoritate conservatoare, după cum se arăta într-o publicație periodică, „boierismul e foarte bine reprezentat, iar poporul cit se poate de puțin”¹²⁹, fapt care și-a pus amprenta asupra anumitor prevederi ale constituției.

Adoptînd principiul potrivit căruia „toți românii sînt egali înaintea legii” și desființînd „privilegiile, scutirile și monopourile de clasă”, constituția înscrisa și garanta exercitarea libertăților cetățenești, printre care libertatea individuală, a conștiinței, a cultelor, a învățămîntului (cel primar era decretat obligatoriu doar „unde se vor afla instituite școli”, în mediul rural acestea fiind foarte puține), al întrunirii, asocierii etc.¹³⁰ Aceste drepturi și libertăți, adoptate, de altfel, încă de Adunările ad hoc și înscrise în actele fundamentale din anii 1858—1864, aveau, în privința țărănimii, o valoare pur declarativă, deoarece — cum s-a văzut — prin legea tocmelilor agricole, care excludea orice legislație contrarie, inclusiv constituția, libertatea săteanului, respectul domiciliului său nu constituia o piedică pentru administrația locală de a-l duce cu forța și obliga să execute un contract pe simpla poruncă a unui primar. Referindu-sela acest aspect, pe bună dreptate Radu Rosetti sublinia : „Țărănimea română, obștea națiunii era pusă în afară de lege, supusă unui regim de excepțiune tocmai în privința exercitării meseriei ei de toate zilele”¹³¹.

În constituție, exponenții moșierimii conservatoare, spre a se asigura împotriva unor eventuale tentative de împroprietărire, au decretat proprietatea „sacră și inviolabilă”, înscriind principiul „nimeni nu poate fi expropriat decît pentru cauză de utilitate publică”. De asemenea, s-a stabilit că „proprietatea dată țăranilor prin legea rurală și despăgubirea garantată proprietarilor prin acea lege nu vor putea fi niciodată atinse”.

În privința drepturilor electorale, țărănimea era menținută într-o stare de categorică inferioritate față de toate celelalte clase și pături sociale. Ea era cu totul exclusă de la alegerea membrilor Senatului, iar din cele 4 categorii electorale pentru Adunarea deputaților i-a fost rezervat colegiul al IV-lea în cadrul căruia votau toți sătenii care plăteau către stat o dare oricît de mică (minimum 48 lei). Spre deosebire de primele trei colegii în care alegătorii aveau drept de vot direct, trimițînd în Cameră 118 deputați, în colegiul al IV-lea țăranii votau indirect, prin delegați (50 de alegători desemnau un delegat), urmînd să aleagă 30 de deputați, cite unul din fiecare județ¹³². Prin aceste dispoziții principiul egalității

¹²⁸ Cu cîteva zile înaintea alegerilor, „Românul” — care adeseori își justifica atitudinea politică invocînd programul unionist — cerea comitetelor electorale să-și aducă aminte că „elementul țăran, adică temelia naționalității, trebuie să aibă o forte representațiune în Adunarea ce are să otărăscă de viitoarea constituțiune a țării” („Românul”, X, 1 aprilie 1866, p. 142). Această tardivă recomandare n-a avut nici un efect, deși din comitetele electorale făceau parte liberalii radicali.

¹²⁹ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an XXIX, nr. 32, 9 mai/27 aprilie 1866, p. 127.

¹³⁰ Textul constituției în Al. Pencovici, *Desbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra constituțiunii și legi electorale din România*, București, 1883, p. 290—308.

¹³¹ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 447.

¹³² Gr. Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, în „Revista de istorie”, XXXI (1978), nr. 12, p. 2214—2217. Vezi și *Istoria Parlamentului...*, p. 151—170 (autor al capitolului: Valeriu Stan).

drepturilor pentru toți cetățenii era înfirmat de inegalitatea evidentă a drepturilor electorale. Restringerea „țării legale” la câteva zeci de mii de alegători, introducerea unui sufragiu censitar care nu era nici egal și nici direct, ca și faptul că deputații colegiului IV nu trebuiau desemnați exclusiv din rindurile țăranimii ei și a altor categorii sociale, nu numai că au favorizat corupția, presiunile și imixtiunile administrației centrale și locale, dar au dus practic la înlăturarea din Parlamentul țării a clasei celei mai numeroase, mai temeinic legate de apărarea vetrei străbune și de progresul societății românești. Rămasă în vigoare până după primul război mondial, constituția din 1866, consacrand încheierea constituirii statului național, a creat un sistem politic nou, prin care țăranimea nu a participat în fapt la conducerea destinelor țării.



Dacă, într-o formulare concisă, ar trebui făcut un bilanț între ceea ce a dat țăranimea în planul vieții politice societății românești din epoca Unirii și ce i-a dat ei aceea epocă de mari prefaceri innoitoare, atunci s-ar putea spune că sprijinul masiv și permanent acordat Unirii Principatelor, susținerea în toate momentele a creării statului național pe temelii moderne și cu o largă consistență democratică, deși recompensată prin emanciparea ei, prin libertatea cîștigată, nu și-a găsit totuși o soluționare corespunzătoare (pe măsura năzuințelor, drepturilor și intereselor clasei țărănești) nici în privința împroprietăririi cu suficient pămînt și nici în înzestrarea cu drepturi politice egale cu ale celorlalți cetățeni ai țării. Inegalitatea tradițională a țăranimii, economică și politică, venind din adîncurile feudalismului, a fost transferată astfel, sub alte forme și cu alte mijloace, realităților capitaliste aflate în plină ascensiune.

LA CONDITION POLITIQUE DE LA PAYSANNERIE À L'ÉPOQUE DE L'UNION. SON APPORT À LA CRÉATION DE LA ROUMANIE MODERNE (1856—1866) (II)

RÉSUMÉ

Dans la seconde partie, reflétant la problématique de l'intervalle 1859—1866, l'étude relève l'appui prêté par la paysannerie au parachèvement de l'Union, pour que l'on passe ultérieurement en revue les droits politiques accordés à celle-ci par le nouvel acte constitutionnel résultat du coup d'Etat du 2/14 mai 1864. Un ample espace a été consacré à l'analyse de la loi rurale du 14/26 août 1864 et des conséquences de celle-ci. Dans la dernière partie de l'étude l'on a insisté sur les circonstances qui ont imposé la loi des contrats conclus à l'amiable concernant l'exécution des travaux agricoles (mars 1866), la teneur et les suites de celle-ci, l'on a relevé les droits et les obligations de la paysannerie stipulés dans la constitution entrée en vigueur le 1^{er}/13 juillet 1866.

La conclusion à laquelle a abouti l'investigation a été formulée comme suit : l'appui massif et permanent accordé à l'Union des Princi-

pautés par la paysannerie, le soutien constant de la création de l'Etat national sur des bases modernes et avec une large consistance démocratique, bien que récompensé par son émancipation, par la liberté acquise, n'a pas trouvé cependant une solution correspondante (répondant aux aspirations, aux droits et aux intérêts de la classe paysanne, de la nation roumaine elle-même) ni quant à l'attribution d'une superficie suffisante de terre, ni quant à l'octroi de droits politiques égaux aux autres citoyens du pays. L'inégalité traditionnelle de la paysannerie sur les plans économique et politique, provenat des tréfonds du féodalisme, a été transférée de la sorte, sous d'autres formes et par d'autres moyens, aux réalités capitalistes en pleine ascension.

ASPECTE ALE LUPTEI POLITICE PENTRU UNIRE. CANDIDATURA LUI GRIGORIE M. STURDZA LA DOMNIA MOLDOVEI (1859)

DE

BARBU BERCEANU

1. Ceea ce se numește uzual Unirea din 24 ianuarie (5 februarie) 1859, adică ceea ce juridic înseamnă suita de acte dintre 5 ianuarie și 8 februarie, începînd de la alegerea domnului Moldovei, în persoana lui Alexandru Ioan I, la Iași, pînă la jurămîntul acestuia ca domn al Țării Românești, la București, a fost condiționată de multe alte fapte și acte juridice, a căror cercetare e departe de a fi epuizată și de a-și fi stins interesul. Ne vom opri — pe linia punerii în evidență a valorii juridice a principalelor noastre acte constituționale — asupra unuia dintre aceste aspecte condiționante, destul de singular, anume participarea lui Grigorie Sturdza la acest eveniment¹.

Provenind dintr-o familie care a ocupat tronul Moldovei 21 de ani, dînd doi domni, dintre care unul era tatăl său, Mihai Gr. Sturdza, ceea ce i-a dat titlul de beizadê, Grigorie M. Sturdza (Iași, 1821 — București, 1901) a fost o personalitate multilaterală, cu o energie de excepție, cu o viață plină, tumultuoasă și dramatică. Începe viața publică în calitate de militar, fiind pe rînd colonel moldovean (cînd arestează pe revoluționarii din 1848), colonel rus, general otoman (cînd, sub numele de Muhlis-pașa, participă la războiul Crimeii și la delimitarea noului hotar al Moldovei) și o încheie ca politician român, fiind în permanență, din 1859, deputat ori senator, orientat pe plan intern către conservatorism și pe plan extern către alianța cu Rusia.

¹ Bibliografie cercetată util: *Acte și documente relative la istoria renașterii României* publicate de Dimitrie A. Sturdza ș. a., București, 10 vol., 1888—1909; *Documente privind unirea Principatelor*, redactor responsabil A. Otetea, Edit. Academiei, București, 3 vol., 1961—1963; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, „Cartea românească”, București, vol. XII, 1930, p. 288—295; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, București, 1938, p. 336—343; *Istoria României*, vol. IV, Edit. Academiei, București, 1964, p. 301—304; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza vodă*, ed. a 2-a, Edit. științifică, București, 1970, p. 46—49; Constantin C. Angelescu, *Despre ultima fază a luptei pentru unire în Moldova*, în: *Anuar. Inst. și Arheol. „A. D. Xenopol”* Iași, 8, 1971, p. 261—278; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei, București, 1979, p. 73—85; C. Solomon și C. A. Stoide, *Pretendența lui Grigore Sturdza la tronul Moldovei*, Edit. Fundației Mihail Kogălniceanu, București, 1939, 42 p. (extras din „Arhiva românească”, 3, 1939); Gheorghe Duzinchevici, *Beizade Grigore Sturdza și polonii (legături polono-române, în anii 1858—1859)*, București, Așezămîntul cultural Ion C. Brătianu, 205 p. + 2 f. pl.

Dornic, în tinerețe, să concureze pe Hercule, purtînd zilnic în spinare un vițel spre a ajunge cu puterea pînă a-l purta ca taur (de aici porecla de *beizadê Vițelu*), dornic, la bătrînețe, să întreacă în gîndire pe Immanuel Kant, Leonhard Euler, Auguste Comte și alții (prin cartea *Les lois fondamentales de l'Univers*, 1891, poate unica enciclopedie sistematică scrisă de un singur autor, român), el dorește, în deplina putere a vieții sale, să ocupe tronul Moldovei, prim pas către întrevăzutul tron al României, înfruntîndu-și tatăl, candidat la tron și el, și, în același timp, pe adversarii acestuia, revoluționarii de la 1848, care aveau motive să nu-l ierte; țel de care, ca și de celelalte două arătate s-a apropiat fără să-l poată atinge.

2. Aspirația sa la tronul Moldovei se manifestă încă de la terminarea războiului Crimei și încheierea Tratatului de la Paris.

Astfel, la 24 iunie (6 iulie) 1856, anul tratatului și totodată anul în care împlinea 35 de ani, consulul Franței la Iași, Victor Place, atrage atenția superiorului său, contele Walewski, ministrul afacerilor străine, asupra lui Grigorie Sturdza, căreia îi atribuie șanse pentru numirea în calitate de caimacam și pe care-l consideră printre cei mai serioși candidați la domnia Moldovei; dar care, adăugă consulul, va face totul pentru a împiedica unirea sub un principe străin². Poarta a preferat însă pe Teodor Balș, înlocuit apoi, la 5 (17) februarie 1857, cu Nicolae Vogoride.

În 1858, la 30 aprilie (12 mai), o deputație din Moldova înmînează marelui vizir un memoriu al partizanilor săi către Poartă, care se plîng de caimacamatul lui Vogoride, dealtfel ilegal indigenat (cum ei atrag atenția) și propun în loc pe Grigorie Sturdza, ca fiind indigenul „cel mai capabil și cel mai demn”, „singurul posibil să guverneze țara”³.

La 3 (15) mai, Victor Place, adresîndu-se contelui Walewski, apreciază că în Moldova nu vede decît doi oameni potriviți pentru titlul de hospodar: pe Petru Mavrogheni (1819—1887), mare vornic, și pe Grigorie Sturdza, pe care îl prezintă ca om inteligent, care a studiat și a învățat mult, ceea ce i-ar permite să-și apropie cu ușurință conducerea treburilor publice, admirator al ideilor napoleoniene, energie (ceea ce i-a atras rancune încă neiertate) și de caracter (pentru care e popular în țara sa); că statele sale de serviciu vor face să fie agreat de Poartă, fără ca totuși să fie un instrument al străinilor⁴.

La 2 (14) iunie pleacă din Moldova două scrisori — una sultanului, alta contelui Walewski — fiecare cu cca 200 de semnături, în care se arată meritele prințului Grigorie și se atestă încrederea pe care pămîntenii competenți și de bine o au în el⁵.

² *Acte...*, III, p. 604 (nr. 583). Într-o scrisoare anterioară (11(24) iun. 1856), V. Place consideră că aspiranții la domnia Moldovei (din familiile influente: Ghica, Balș, Sturdza, Roznovanu și Catargi), neavînd nici o șansă de a fi domni ai preconizatei României, vor dori să mențină separația (*ibid.*, p. 561 (nr. 566)).

³ *Acte...*, VII, p. 588—595 (nr. 2116).

⁴ *Ibid.*, p. 174 și 176—177 (nr. 2017).

⁵ *Ibid.* p. 230 (nr. 2056) și 230—231 (nr. 2057). Una din scrisori e popularizată și susținută în „Le Levant”, de unde o reia „Gazeta de Moldavia”, nr. 64, 14 aug. 1858 (*Acte...*, VII, p. 339—341 (nr. 2071)).

La 9 (21) septembrie, Grigorie Sturdza se adresează împăratului Napoleon III, oferindu-i serviciile sale în vederea realizării politicii acestuia în Orient, precizând că îi va executa toate ordinele privind unirea Principatelor, alături de unchiul său Alexandru Ghica⁶, pe atunci caimacamul Țării Românești, și că, în cazul unui nou conflict în Orient, oricare ar fi vederile Turciei, va lupta de partea Franței, asemenea unui general francez; sugerează chiar o expediție în Transilvania și Ungaria, împotriva Austriei, a cărei opoziție împotriva sa o explică prin aceea că e singurul capabil de a executa o asemenea politică⁷. Încă mai înainte, consulul Austriei își informa superiorul asupra primejdiei — evident, pentru Austria — a eventualei atribuirii a tronului Moldovei lui Grigorie Sturdza, care căuta sprijin în rîndul emigrației polone și la reprezentanții Franței, și a cărui candidatură — aprecia el mai târziu — a fost sprijinită de consulul Franței pînă în ultima clipă⁸.

La 25 septembrie (6 octombrie), Grigorie Sturdza adresează Sultanelui demisia sa din armata otomană „fiindcă trebile mele nu mă eartă a mai prelungi serviciul militar”⁹.

Campania electorală pentru Adunarea Electivă care urma, la rîndu-i, să aleagă pe domn începe după instalarea căimăcămiei de trei (din octombrie). În comparație și cu modul în care căimăcămia din Țara Românească îi permita desfășurarea, G. Sion aprecia că „nici o mișcare românească, din nici un timp, nu se poate compara cu mișcarea care a fost și este încă în Moldova”, dată fiind presa sa liberă, ceva nou în istoria Principatelor, asupra căreia face valoroase reflecții¹⁰.

Una din partide, cea net conservatoare, avea drept candidat pe Mihai Sturdza, tatăl lui Grigorie și fostul domn. Susținut de Poartă și de Austria, el se reîntoarce în țară, sosind la Galați, cu un vapor austriac, la 4 (16) noiembrie¹¹, fără gîndul de a face vreun pas înainte pe calea unirii Principatelor, al căror tron comun însă desigur că nu l-ar fi refuzat¹². În lupta sa pentru domnie s-a servit de gazeta „Patria”, rămînînd adversar pe față al libertății presei¹³. Convențiunea necerînd candidaților la domnie să fie și membri ai Adunării Elective, el nu a „coborît” pînă în a candida pentru un loc în Adunare.

A doua, Partida națională-independentă, era net unionistă și în mai mare măsură preocupată de reforme sociale. Își ducea campania prin periodicele „Steaoa Dunărei”, „Zimbrul și Vulturul” etc. și, pînă la constituirea Adunării, nu se pronunțase asupra persoanei domnului.

⁶ Întîlnirea de la Focșani dintre cei doi e surprinsă de consulul austriac (Gödel Lannoy către Buol nr. 35/1858 (11 sep.), în *Documente...*, II, p. 365—366 (nr. 341)).

⁷ *Acte...*, VII, p. 398—399 (nr. 2080).

⁸ Gödel Lannoy către Buol nr. 31/1858 (24 aug.), nr. 36/1858 (21 sep.) și nr. 23/1859 (16 mar.), în: *Documente...*, II, p. 358—360, 368—370 și 476—478 (nr. 336, 343 și 458).

⁹ Proces verbal II (Ad. Elect. Mold., 31 dec. 1858), în: M. of Mold., nr. 24, 15 ian. 1859 (*Acte...*, VIII, nr. 2416), anexa F (*Acte...* cit., p. 203—204).

¹⁰ G. Sion, *Fisiologia alegerilor din Moldova*, în „Românul” (București), 3 ian. 1859 (*Acte...*, VIII, p. 296 (citatul) și 297 (nr. 2426)).

¹¹ „Steaoa Dunărei”, nr. 76, 12 nov. 1858 (*Acte...*, VII, p. 754—756 (nr. 2171)).

¹² Cf. Berindei, *op. cit.*, p. 74—75. Cîndva însă îl refuzase (Ion Ghica, *Opere*, I, ediție [...]) Ion Roman, Edit. pentru literatură, București, 1967, p. 250).

¹³ Pentru vederile lui Mihai Sturdza: N. Corivan, *Date cu privire la unele fonduri documentare din arhiva Ministerului de Externe de la Paris care cuprind știri referitoare la istoria țării noastre*, în „Rev. Arh.”, 2, nr. 2, 1959, p. 218—220.

A treia partidă avea drept candidat pe Grigorie Sturdza. Sosit la Iași înaintea tatălui său, în uniformă de general turc (utilă pentru a-și sublinia independența față de autoritățile Moldovei), el pornește o activă campanie electorală, arătându-se cerut de populație, de la care i se strâng vreo mie de semnături¹⁴, înființând un ziar („Constituționarul”, condus de Grigorie Balș¹⁵) și atacînd listele electorale prin proteste la căimăcămie, la instanțele judecătorești și la consuli¹⁶. Ea se prezenta ca o soluție de mijloc între „partida ultraconservatoristă, partida retrogradă, partida reacționară, partida streinilor”, a lui Mihai Sturdza, și „democrația ultraradicală” a Partidei naționale, fără a se feri să evoce nici legitimismul (umbrit de candidatura tatălui), nici intenția progresistă din Convențiune. Specifică îi e persoana candidatului, superior prin capacitate („un bărbat care a dat atâtea dovezi de energie, activitate, perseveranță și tărie de voință”) și prin poziție socială („nu este candidatură mai națională, mai neaparată, mai nemerită și mai populară”), contrastînd atît cu Mihai Sturdza, omul Austriei și Turciei, cît și cu acei „demagogi și revoluționari cunoscuți”. Pentru grigorienii, actul de la 1848 al alesului lor e pozitiv, întrucît „a scăpat societatea noastră de anarhie, de răscoală, de jacherii și de invasiune străină”. Modelul lui Grigorie Sturdza e Napoleon III, corectat însă de paragrafele Convențiunii și de mișcarea democratică din Moldova. Înfățișîndu-l cu calitățile lui Napoleon III, partida propune corpului electoral o atitudine similară celui al Franței¹⁷. Întreaga lui propagandă, culminînd cu broșura francezului J.-A. Vaillant¹⁸, îl desemnează ca fiind „cel mai”, ca fiind „pr mul”, ca fiind „singurul”, ceea ce îi pune pe adepții săi în poziția unor oameni fără principii¹⁹ sau în imposibilitate de a și le confrunta. Într-o asemenea poziție, nu putea fi vorba de un program al partidei, ci de o *Profesie de credință* a șefului.

Ce spune l în acest document? Că, dacă va fi ales domn stăpînitor, va apăra cu orice jertfă autonomia patriei și că se va sili să consolideze naționalitatea română, menținîndu-se (în ce privește dorința Unirii și a independenței) la posibilitățile Convențiunii — Comisia Centrală și întru nirea, la nevoie, a acelor două armate; că va sprijini și apăra legalitatea, că va domni ca domn constituțional, cu miniștri răspunzători și sistem reprezentativ, consultarea opiniei publice și sprijinirea pe ea, cu libertate

¹⁴ Petre Mavrogheni, membru al Partidei naționale și aspirant la domnie, se referă la „epidemia candidaturii lui G. Sturdza”, preconizînd că niș e „bune măsuri sanitare vor putea opri contagiunea” (*Documente...*, III, p. 409).

¹⁵ „Constituționarul” *jurul politic*, nr. 1—18, 10 nov. — 19 dec. 1858; în versiune rezumativă: *Le Constitutionnel / journal politique*, nr. 1—2, 20 nov. — 11 dec. 1858 (tot stil vechi). Fiecare număr cuprinde 2 file, nepaginate.

¹⁶ *Documente...*, III, p. 446.

¹⁷ K. Hurmuzaki, *Kandidatura prințului Grigorie M. Sturdza*, Jassy, Tip. Buciumului roman, 1858, 1 f. + 12 p. (citatele: p. 1, 4, 12). Broșura năi amintește de o a patra grupare „mă fracțiune a doctrinarilor” (p. 1) cum și de o variantă (evansată la un moment dat de către A. Goleseu, și el desemnat prin calități grigoriene: „unul din cei mai onorabili patrioți ai României, cunoscut prin capacitatea și învățătura sa, precum și prin liberalismul său, moderat și înțelept”) de a se alege Grigorie Sturdza în Țara Românească paralel cu alegerea lui Barbu Știrbei în Moldova (p. 5).

¹⁸ I.-A. Vaillant, *Glasul poporului / glasul lui Dumnezeu*, Iasi, Tip. Buciumului roman, 1858, 1 f. + 35 p.

¹⁹ Gödel Lannoy către Buol nr. 1/1859, în: *Documente...*, II, p. 430—431 (nr. 414).

de presă, dar îngădind licența degradatoare și dezorganizatoare, cu dezvoltarea așezămintelor liberale ale autoguvernării și a instituțiilor locale, dar păstrind prerogativele domnești, pe care nu le va folosi în spirit de partidă; că va asigura egalitatea tuturor înaintea legilor, cu desființarea privilegiilor și respectarea proprietății; că va dezvolta învățămîntul public, agricultura, industria și comerțul, că va organiza armata după mijloacele țării; că va folosi pe pămîntenii „cu moralitate, cu cunoștințe și cu talent din orice clasă a societății fără deosebire”, „la locul unde pot fi mai folositori țării”, că va „întinde totdeauna o mîna celor asupriți”²⁰.

Interesant e că presa Partidei naționale, care a combătut cu vehemență calitățile atribuite de grigorienii alesului lor²¹, atestă, chiar în toiul luptelor electorale, valoarea acestui document: „Ni se spune că acest om, omul care ne-ar face fericirea, «omul țării», ar fi fiul fostului domn Mihai Sturdza. Așa este, însă numai acel din profesia de credință”²².

În opoziție cu această tactică infatuată a lui Grigorie Sturdza, probabil convins că e unica persoană potrivită pentru tronul Moldovei, și cu cea similară a tatălui său, care chiar dovedise că putuse domni 15 ani, Partida națională — unde ideea unirii era unită cu ideea democratismului²³ — nici măcar nu-și desemnase candidatul, lăsînd a înțelege că e un lucru secundar persoana alesului — oricare dintre membrii ei cu drept de a candida la domnie fiind bun ales. Ar fi fost de altfel și dificil să prezinte un candidat cu mari realizări publice, cînd ei fuseseră tocmai cei ostracizați. Ceea ce, politic, reprezenta, pentru partidă, un punct slab.

Așadar, dacă pentru unii cel mai important lucru era ca alegătorii să cunoască domnul pe care alesul lor în Adunare urmau să-l aleagă²⁴, pentru ceilalți se punea accentul pe persoana deputaților, „adevărații stâlpi ai țării”²⁵.

Dar, spre deosebire de tatăl său, Grigorie Sturdza înțelegea să ia parte, ca deputat, la lucrările Adunării Elective, a cărei valoare o înțelegea, aceasta ca semn al democratismului sau și totodată spre a-și promova dorința domniei pe cîmpul de luptă. Par iciparea la Adunare atrage o contestație a dreptului său de a alege și totodată de a candida pentru motivul că, potrivit articolului 6 din anexa II a Convenției, „nu vor putea fi alegători persoanele care sînt supuse unei jurisdicții străine”, asupra căreia instanța de judecată, judecătoria Falcu, după ce primește din partea guvernului informația că „prințul Grigorie Sturdza a venit în țară cu titlul de Muhlis-pașa, purtînd uniformă de general de divizie otoman”, fără ca el să aibă cunoștință „de s-a demisionat sau nu din

²⁰ Grigorie Stur[d]za, *Profesie de credință*, Iași, 30 nov. 18⁵⁸, în: „Constituționarul”, 1, nr. 10, 1 dec. 1858, p. 2 (versiune franceză: *Le Constitutionnel*, nr. 2, 11 dec. 1858, p. 2; ambele versiuni reproduse în *Acte...*, VII, nr. 2277).

²¹ Pentru dispute: *Acte...*, VII, p. 851—852 (nr. 2211: „Steaua Dunărei”, nr. 79, 17 nov. 1858), 918—951 (nr. 2227: „Constituționarul”, nr. 5, 19 nov. 1858), 954—959 și 966—967 (nr. 2228—2229: *St. Dun.*, nr. 82, 20 nov. 1858), 1020—1023 (nr. 2243: *Const.*, nr. 7, 24 nov. 1858) și 1075—1079 (nr. 2269: *Const.*, nr. 9, 28 nov. 1858).

²² „Steaua Dunărei”, nr. 91, 4 dec. 1858 (*Acte...*, VII, p. 1215 (nr. 2300)).

²³ Ceea ce reprezenta un alt pericol pentru Austria (cf. Gödel Lannoy către Buol, nr. 36/1858 (21 sep.), cit. sup.).

²⁴ Vaillant, *op. cit.*, p. 19.

²⁵ C. A. Rosetti, în „Românul”, 20 ian. 1859, ap. Xenopol, *op. cit.*, p. 296.

funcțiile ce avea în armata turcească”, conchide, printr-un jurnal (dec. 1858), că „prințul Sturdza nu poate exersa drepturile acordate de Convenție, ca alegător și ales, dacă nu va înfățișa formal actul demisionării sale din serviciul otoman”²⁶.

3. Ales totuși al orașului Iași, jurnalul instanței e adus în fața Comisiei de verificare a titlurilor deputaților și apoi în fața Adunării Elective, în ședința din 31 decembrie 1858 (12 ianuarie 1859). Grigorie Sturdza prezintă traducerea amintitei sale demisii împreună cu o declarație potrivit căreia „mă cunosc și sînt desfăcut de orice îndatorire de funcționar către Înalta Poartă”, adăugînd că a servit în acea armată „fără a fi renunțat vreodată la drepturile mele deromân”; iar oral adaugă: „Sunt încredințat că o adunare națională nu va contesta driturile unui pămîntean ce a luat parte la un resbel și la o delimitație care au fost folosite patriei noastre”. Cit privește apartenența otomană care i-ar fi considerată de turci, el apreciază că, după capitulații, nu poate exista jurisdicție turcească în Principate, că admiterea unei asemenea jurisdicții de către adunare ar însemna invalidarea capitulațiilor, „baza existenței noastre politice și naționale”. În ripostă, I. A. Cantacuzino socotește că o demisie e un act privat, care, pînă nu e primit, se poate retrage; or pînă acum nu a venit nici un răspuns; „apoi, o demisie valabilă trebuie făcută prin ocîrmuirea locală, pentru a înlătura orice reclamație din partea Înaltei Porți”. Grigorie Sturdza răspunde: „Nu cred că o adunare românească să poată cere o teșchieră turcească”.

Intervenția deputatului Alexandru Ioan Cuza e salutară pentru validarea alegerii lui Grigorie Sturdza: problema este, spune Cuza dacă prin dobîndirea calității de funcționar turcesc se pierde naționalitatea ori nu, dacă un funcționar turcesc poate îndeplini datoria de moldovean de azi; și consideră că cele două calități pot veni în opoziție; dar că o declarație de renunțare la o asemenea funcție făcută guvernului Moldovei e îndestulătoare. Ca urmare, Grigorie Sturdza face această declarație: „Declar guvernului și Adunărei Moldovei că nu sunt în serviciu turcesc. Am servit în armata otomană pentru patria noastră, cînd ea fu luată amanet de către Rusia. Acum am dat demisia și declar Adunărei și țării că sunt desfăcut de orice îndatorire de funcționar către Înalta Poartă”. Împotriva validării, M. Kostaki vine cu precedentul sudiților, care, deși au dat declarație că intră iar în legile țării, nu au fost admiși să voteze. A urmat a doua intervenție a lui Cuza: după el, „un moldovan servind un drapel străin nu-și pierde naționalitatea”, nefiind lege în materie; iar dacă Turcia îl va rechema, atunci Moldova l-ar sprijini, în puterea capitulațiilor. La acest argument juridic, însoțit însă de o ipoteză puțin convenabilă în realitate unui domn al Moldovei (care avea de făcut cel puțin un drum la Istanbul), el adaugă și un argument politic: „socot, în sfîrșit, că trebuie să punem patimile deoparte și să deschidem era Constituției prin dreptate și frăție”. Apoi, Anastase Panu, deputat și membru al Căimăcămiei, adaugă că, deși o hotărîre judecătorească e neatacabilă, în speță se poate trece peste ea, nefiind sprijinită pe lege, care nu spune

²⁶ M. of. Mold., nr. 20, 24 dec. 1858, p. [4].

nimic, și că trebuie să se țină seama că Grigorie Sturdza poartă mandatul sacru al alegătorilor săi. Iar Kogălniceanu consideră că interpretarea trebuie făcută în favoarea prințului, iar nu în defavoarea lui (ceoul principiului promovat de Revoluția Franceză, după care poți face tot ce legea nu te oprește); deci, spunea el, „nu pot combate mandatul său de deputat; însă, să se înțeleagă bine, numai de deputat”, rămânând ca în viitorul cel mai apropiat să se voteze legea care să ridice naționalitatea celui care intră în serviciul altui stat, într-altfel „am putea vedea pe băncile Adunării [...] deputați în uniformă rusească, austriecească, otomană”. Continuându-și opoziția, M. Kostaki mai vine cu un argument de drept comparat: în Țara Românească s-a respins candidatura lui I. Ghica, fostul bei de Samos; iar opoziția mihăilenilor (Vogoride) e fără relevanță juridică. Pusă validarea la vot, Grigorie Sturdza e admis deputat cu 32 de voturi contra 20 — rezultat din care reiese că poziția membrilor Partidei naționale nu era omogenă²⁷. Consider că intervențiile lui Cuza și Kogălniceanu sînt, în primul rînd, intervenții juridice, iar nu simple intervenții „împăciuitoare și de bun simț”²⁸, rezultînd dintr-o mai veche simpatie a vorbitorilor pentru candidatura lui Grigorie Sturdza²⁹ sau din mobilul politic de a împiedica „o eventuală fuziune a celor două grupări sturdzești”³⁰; iar rezultatul validării e conform dreptului.

În ansamblul lor, operațiile de validare au redus numărul de membri ai Adunării de la 67 (inclusiv 3 clerici) la 55, anume 54 de deputați (apreciați de D. A. Sturdza a fi: 35 naționaliști, 7 grigorienii și 12 mihăilenii³¹) și mitropolitul, președinte de drept, care păstra o atitudine rezervată. Lista candidaților la domnie era numeroasă, numai familia Sturdza, cea mai reprezentată, figura cu cinci membri³² (fără Grigorie, netrecut).

În zilele care au urmat, deputații Partidei naționale și-au întetit discuțiile în vederea desemnării unui candidat comun, fără de care cele două determinări certe ale adversarilor rămîneau periculoase, mai ales în ipoteza împăcării dintre tată și fiu. Rînd pe rînd au perspectiva domniei — în afara unui alt Sturdza (Vasile) — amintitul Mavrogheni, Anastase Panu, Lascăr Rosetti, Lascăr Catargiu, Costache Negri și Vasile Alecsandri³³. Discuțiile s-au încheiat cu acea întrunire, singulară și deter-

²⁷ Proces verbal II, dezb. și anexa E (*Acte* ..., VIII, p. 193–197 și 202).

²⁸ Iorga, *op. cit.*, p. 338.

²⁹ G. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, ediție îngrijită de Victor Leahu, Junimea, Iași, vol. III, 1973, p. 184. Afirmare contrazisă însă de o declarație a doamnei Elena Cuza (Duzinchevici, *op. cit.*, p. 68).

³⁰ Valerian Popovici, în *Istoria României cit.*, p. 302.

³¹ Dimitrie A. Sturdza, *Însemnătatea divanurilor Ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, București, 1912, p. 645–647; dar, în scrisoarea lui D. A. Sturdza către A. G. Golescu din 19 (31) ian. 1859 se considera, din 56 de membri (1 în plus): 31 naționaliști, 14 grigorienii și 11 mihăilenii („strigoi”) (*Documente* ..., III, p. 478–483 (nr. 270)). Azi se consideră a fi fost 33 de deputați unioniști. La 31 decembrie 1858 (12 ianuarie 1859), V. Place raporta contelui Walewski că 30 sînt unioniști, 12 grigorienii și 12 mihăilenii (*Acte* ..., IX, p. 186 (nr. 2655)); v. și inf., n. 74.

³² M. of Mold., nr. 21, 28 dec. 1858 (*Acte* ..., VIII, p. 179–180 (nr. 2410)); D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 648–649.

³³ Sion, *op. cit.*, p. 299; v. și Xenopol, *op. cit.*, p. 289.

minantă, de lângă sala „Elefant”, din noaptea de 3/4 (15/16) ianuarie 1859, în care premergătorii Unirii, purtători de voință națională, trec la concretizare, desemnând unanim ca unic candidat de Alexandru Ioan Cuza, pentru alegerea căruia își iau un angajament de onoare scris, care întrunește 30 de semnături³⁴, hotărîrea urmînd a fi dezvăluită în ziua alegerii.

Sedința Adunării Elective din 4 (16) ianuarie începe cu discutarea admisibilității candidaturii la domnie a lui Grigorie Sturdza, cerută succesiv prin două petiții, prima (29 dec. 1858 (10 ian. 1859)), în care susține că nu atîrnă de jurisdicția Înaltei Porți³⁵, rezolvată prin validarea mandatului său de deputat, și a doua (3(15) ian. 1859), în care subliniază aspectul de principialitate al cererii sale cu următoarele cuvinte: „Dacă vreun interes mai mare al națiunii ar cere ca fiecare din îndrăgii să renunțe la candidatura la domnie, eu m-aș simți fericit a face cel întîi această jertfă; însă cînd ne aflăm în această privință pe terenul constituțional, eu socot că aș părăsi o dată orie de cetățean, dacă nu aș reclama puțința de a fi folositor patriei mele într-o sferă mai întinsă, cu alte cuvinte, dacă nu aș reclama dreptul ce îmi este închezeșluit prin constituție de a fi înscris în lista candidaților de domnie”; după care, arată detaliat că are toate condițiile cerute de Convențiune pentru a candida, adică acelea din art. 13; fără a se mai referi la condiția cerută, pentru a fi deputat, de anexa Convențiunei, art. 6, (aceea de a nu fi supus unei jurisdicțiuni străine), el adaugă: „din momentul unde această Adunare a recunoscut mandatul meu, eu astăzi mă aflu cu o însușire mai mult, aceea de a fi făcut parte din Adunare” — o însușire mai mult față de Mihai Sturdza și totodată o aducere aminte că îndeplinește și condițiile cerute deputaților³⁶.

În întîmpinarea dreptului de a candida a lui Grigorie Sturdza, dar nu și a acceptării lui ca domn, intervine Vasile Alecsandri: „insuflat de un spirit de conciliare”, el face apel la simțămîntul candidatului, care „nu și-a căpătat îndestul titluri pentru a pretinde la acest înalt post. Vie mai întîi în mijlocul nostru, lucreze împreună cu noi, arătînd devotamentul cerut, și numai atunci va putea aspira la domnie”. Grigorie Sturdza repetă, caracterul principial al cererii sale, singurul care-l interesează: „Nu am dat reclamația pe nădejde de a fi domn. Știu cum majoritățile se fac într-o cameră [...]” — ca și cum ar fi știut cele întîmplătoare în noaptea precedentă; și-apoi adaugă: „Din parte-mi orice sacrificii s-ar cere sînt gata a le da, pentru a ajunge la un scop mare. Voi da votul meu numai pentru domnul ce va vota unirea Principatelor” (condiționare sau figură de stil, căci a lipsit de la alegere).

În întîmpinarea aceluiași drept, Anastase Panu, membru al Căimăcămiei, amintînd că aceasta n-a înscris pe Grigorie Sturdza pe lista

³⁴ Evident, nesemnat de cel ales. Actul s-a publicat în Conv. lit., 15, nr. 6, 1 sep. 1881, p. 234–235. Pentru întreaga desfășurare: Marta Anineanu; *Colonelul Alexandru Ioan Cuza, domn al Unirii*, în: Mag. ist., 3, nr. 1 (22), ian. 1969, p. 2–7.

³⁵ Cf. Proces verbal V (Ad. Elect. Mold., 4 ian. 1859), în: M. of. Mold., nr. 27, 25 ian. 1859 (*Acte...*, VIII, nr. 2427), anexa E (*Acte...* cit., p. 310).

³⁶ *Ibid.*, anexa F (*Acte...* cit., p. 310–311). În mod excepțional, în această petiție nu-și trece titlul de *prinț*.

candidaților la domnie pentru că, după părerea ei, „serviciile prințului Sturdza nu răspund la condițiile Convenției”, dar că Adunarea a considerat că nu mai e supus unei jurisdicții străine, cere Adunării să hotărască orice problemă „cu dreptate și nepărtinire”: „conjur pe Adunare să fie dreaptă și să înscrie pe prințul Sturdza în lista candidaților la domnie; atunci va dovedi că ea nu lucrează în spirit de partid, ci numai în acel al dreptății, al înțelepciunii și al demnității unei adunări naționale”. Consider că pozițiile lui Anastase Panu (atât cea din Căimăcămie, cât și cea din Adunare) definesc un jurist (dealtfel și conducea departamentul Dreptății, în care o dată mai mult trebuia să aibă în față legalitatea), contrar tezei lui Xenopol după care am fi avut de a face cu o revenire asupra votului sau din noaptea precedentă de teama de a nu fi ales Grigorie Sturdza³⁷.

După ce C. Hurmuzaki repetă punctul de vedere al acestuia, se dezvoltă teza contrară. Lascăr Catargiu cere „să se aplice Constituția în toată puterea ei”. M. Kostaki, după ce face și el apel la simțămintele prințului de a se mulțumi cu simplul rol de cetățean (ceea ce, juridiceste, ar însemna recunoașterea dreptului lui Grigorie Sturdza de a candida), apreciază că acesta nu are dreptul de a candida, întrucât candidatura e 1) neconstituțională, pentru că aspirantul nu are zece ani de serviciu și nici n-a făcut parte din vreo adunare reprezentativă (art. 13); 2) antinațională, „căci n-aș vrea s-avem, în liste candidaților, un om care să fie înscris și în aceea a pașilor turcești”.

Restul discuțiilor au privit nu dreptul, ci persoana — realizările lui din partea lui C. Hurmuzaki, greșile lui de la 1848 din partea lui Lascăr Catargiu, dar pentru care M. Kostaki îl absolvă, fiind o acțiune sub serviciu comandat (Grigorie Sturdza adăugind: „la asemenea împrejurări, acei ce apără progresul și țăr mai totdeauna” — găsind astfel forța în care sa se poată trece laolaltă cu revoluționarii)³⁸.

În ce privește statutul cetățenesc cerut candidatului la domnie de către Convenție, pot fi trei interpretări: una, *ad litteram*, care nu-i cere nici o condiție cetățenească alta decât originea românească: sa fie fiu din tată născut moldav sau valah, căci numai atât cere art. 13; a doua, cea considerată de Caimăcămie: să nu atîrne de jurisdicție străină — condiție cerută de anexa electorală, art. 6, subînțelegîndu-se că ceea ce se cere unui deputat cu atât mai mult trebuie să i se ceară unui domn (tot astfel: să nu fie interzis, falit nereabilitat sau condamnat la o pedeapsă aflictivă); e o interpretare împotriva căreia Grigorie Sturdza nu s-a opus, dovadă că s-a apărat; a treia, care rezultă din coroborarea articolului 13 cu anexa, în sensul că diferențele dintre condițiile cerute domnului și condițiile cerute deputatului ori alegătorului nu sînt de calitate, ci numai de cantitate: după cum domnul trebuie să aibă împliniți 35 de ani, deputații 30 și electorii 25 (anexă, art. 9 și 5) și după cum domnul trebuie să aibă un venit de 3000 de galbeni, deputații și electorii mai puțin (variind în funcție de colegii), similar s-ar putea interpreta că domnul trebuie să aparțină unei linii de supușenie moldavă sau

³⁷ Xenopol, *op. cit.*, p. 292.

³⁸ Proces verbal V, dezb. și votul (*Acte... cit.*, p. 304—306).

valahă încă de la nașterea tatălui său, în timp ce deputatul sau electorul e de ajuns să fie supus român numai din momentul cînd Convențiunea e aplicată (anexă, art. 5 și 6), — interpretarea prin care nici nu e nevoie de artificii de a aplica anexa electorală candidaturilor la domnie; într-această a treia interpretare Grigorie Sturdza putea fi deputat, dar nu și domn — corespunzînd tezei, neexplicitate, a lui M. Kogălniceanu și a lui Lascăr Catargiu. Dar în acest caz interpretarea ar fi trebuit să ducă și la excluderea de pe lista candidaților a lui Mihai Sturdza, care, înainte de a fi domn, obținuse supușenia rusă³⁹, situație în care fiul va fi fost nedreptățit în raport cu tatăl.

Nu mă opresc la învinuirea, numai formal neîntemeiată, a lui M. Kostaki în legătură cu vechimea în funcție, cum nu mă opresc nici la învinuirea ce i se adusese mai înainte în legătură cu averea⁴⁰, acestea fiind chestiuni de fapt.

Cît privește includerea lui Grigorie Sturdza printre pași, aceasta era, juridicește, un motiv de neprimire numai în măsura în care ar fi avut loc la cererea acestuia — dacă se merge pe interpretarea ce am propus. Oricum, trebuie să admitem că nu ne aflăm în fața unei instanțe jurisdicționale, ci în fața unui organ politic, care, atunci, reprezenta la cel mai înalt grad națiunea și care, deci, putea să-și permită o măsură de demnitate sau de apărare națională. Or, a aduce pe tronul țării un pașă — independent de faptul că a fost român, că nu a trecut la islamism, că și-a permis să beneficieze de această calitate într-o acțiune utilă țării, că el personal renunțase la beneficiul acestei calități — însemna o augmentare a ambiguității relațiilor otomano-române, defavorabilă țării, și un precedent periculos. Interpretarea era un act de suveranitate fățiș în raport cu puterile semnate ale Convențiunii. Apoi, tot Adunarea Electivă, care alegea domnul, era practic în drept să simplifice procedura alegerii printr-o hotărîre prealabilă.

Pusă la vot, contestația lui Grigorie Sturdza e respinsă cu 35 de voturi (în care sînt incluse și voturile mihăilenilor) contra 18⁴¹.

Ședința a continuat cu înregistrarea a o serie de retrageri de pe lista candidaților și cu votarea cererii de a se trece, în listă, pe Alexan-

³⁹ Această a treia interpretare nu putea fi gîndită de puterile care contau pe alegerea unuia din cei doi Sturdza. Ceea ce n-a împiedicat Adunarea Electivă să dea articolului 13 o interpretare proprie.

⁴⁰ Departele de a dispune de bogăția tatălui său, Grigorie Sturdza primise de la mamică-sa, hătmăneasa Săftița Paladi, la 12 (24) octombrie 1846, moșia Duda, cu obligația de a-i da pe an 1000 de galbeni, sumă la care, printr-un nou act, din 29 mai (10 iunie) 1857, a renunțat („Constituționarul”, nr. 5, 19 nov. 1858, reproduș în *Acte...*, VII, p. 945—946 (nr. 2226)). În petiția sa din 3 (15) ianuarie 1859 (sup., n. 36), declară: „am, din moșile mele Duda și Sulenii, venit 3100 galbeni, după cum se dovedește din alăturatul contract de impozesuire, lucrător la Sf. Gheorghe anul trecut și înregistrat de vistierie înainte de iscălitura Convenției, iar după cea mai exactă prețaluire, făcută la 29 decembrie anului trecut, de către șapte proprietari și posesori din conținutașii mei”. Ecou al discuțiilor vremii, Grigorie Sturdza precizează că venitul cerut unui candidat la domnie îl avea dinainte de a fi semnată Convențiunea; în realitate, anterioritatea venitului față de data Convențiunii nu era o condiție, întrucît Convențiunea nu se referea numai la alegerea din 1858/1859, ci și la toate alegerile care ar mai fi urmat.

⁴¹ Aici nu discutăm înclinarea psihologică a deputaților, care — după apreclerea lui Alecsandri (inf., n. 51) — a fost determinată de stăruința excesiv pusă în apărarea atitudinii lui Grigorie Sturdza din 1848, ci valoarea juridică a hotărîrîi, neîndreptățit contestată de francezul Vaillant (inf., nr. 56) și, indirect, de consulul englez Churchill (inf., n. 58).

dru Ioan Cuza, depusă de Căimăcămie, care își motivează întirzierea „prin scăpare din vedere” și atestă că noul candidat îndeplinește condițiile articolului 13, inclusiv venitul de 3000 de galbeni⁴².

La inițiativa lui M. Kogălniceanu, s-au mai votat trei hotărâri⁴³ menite a ajuta alegerea domnului Unirii și a îndruma orientarea domnului ales: 1) anexa Regulamentului Adunării privind alegerea domnului, pentru care s-a propus și s-a admis votarea pe față; 2) moțiunea de întărire a dorinței Adunării Ad-hoc neîmplinită de Convențiune, anume realizarea Unirii depline sub conducerea unui principe străin (hotărâre finisată a doua zi); 3) lista civilă a noii domnii, limitată la 30 000 de galbeni, locuință și o suită de „un șef de stab și patru ajutoranți”, listă menită a reduce apetitul candidaților venali, în primul rând a lui Mihai Sturdza, care, în aceeași zi, a pus la bătaie peste 300 000 de galbeni pentru a-și cumpăra adversarii, ceea ce însemna 11 000 de galbeni de fiecare deputat (căci pentru a fi fost ales era suficient să corupă numai jumătate dintre ei)⁴⁴. Dar, cum apreciasse G. Sion, „trădarea ar fi prea neagră, prea dureroasă, pentru ca să o bănuim; și apoi, în partidul liberal (cum se mai numea Partida națională — B.B.), nu sînt oameni accesibili pentru o asemenea trădare”⁴⁵.

În ședința de alegere a domnului (5 (17) ian. 1859) au fost prezenți 49 de membri: Alexandru Ioan Cuza, 29 de semnatari ai alegerii prealabile, alți patru unioniști, șase grigorienii, opt mihăilenii și mitropolitul. Oficial, au fost șase absenți: Grigorie Sturdza, care pare că a asistat totuși la începutul votării⁴⁶; 4 mihăilenii (2 bolnavi, 2 lipsă nemotivat); N. Suțu, al 30-lea semnatar, bolnav⁴⁷, a cărei opțiune trimisă în scris nu a fost luată în considerație, nefiind conformă cu regulamentul Adunării, dar care, citită, a dat în vileag pe candidatul comun al Partidei naționale⁴⁸. G. Balș declară că, deși el și alegătorii lui au convingerea că Grigorie Sturdza era menit a fi ales domn al Moldovei, totuși nu vrea să critice și să invalideze hotărârea Adunării din ajun, ci va vota pentru acel candidat primit de Adunare pe care el îl va socoti mai demn de a împlini această misiune (atitudine în favoarea căreia Kogălniceanu adaugă că „mandatele imperative de mult sînt declarate de către diferite adunări că nu pot îndatora cugetul deputaților” — argument de drept comparat). Desfășurarea votării, începută cu Vasile Alecsandri, pină în ajun candi-

⁴² Proces verbal V, anexa N (*Acte...*, VIII, p. 321). Discutabil ar fi putut fi faptul că, în alegerile pentru Adunarea Electivă, A.I. Cuza a declarat un venit anual de 2000 de galbeni. Cum el putea candida în colegiul electoral în care a candidat și cu un venit de 3000 de galbeni, inexactitatea declarației nu avea o relevanță constituțională. Iar dacă ar fi avut un venit mai mic de 3000 de galbeni, nimic nu ar fi oprit pe partizanii săi — întreaga Partidă națională să-i completeze, prin donații de moșii, venitul, după cum avuseseră această intenție cu Costache Negri. Atestarea unei averi funciare care-i dădea un venit de peste 3000 de galbeni în: Angelescu, *op. cit.*, p. 273.

⁴³ Proces verbal, V, dez. și anexele I, K, L, O și P (*Acte...* cit., p. 306 308 și 314—321).

⁴⁴ Scrisoarea (sau ciorna netrimisă) a lui Alecsandri din 15 (27) ian. 1859, în: Manuscriptum, nr. 1, 1970, p. 148—149 (mențiunea editorului, de la p. 149, că această sumă era pusă la bătaie de Grigorie Sturdza, reprezintă o greșală, probabil de tipar).

⁴⁵ Sion, *op. cit.*, p. 299.

⁴⁶ Marta Anineanu, *op. cit.*, p. 8.

⁴⁷ D.A. Sturdza, *op. cit.*, p. 686—687.

⁴⁸ Iorga, *op. cit.*, p. 338.

datul favorizat al Partidei naționale, a arătat că semnul de cedare a grigorienilor a fost preluat și de mihăileni, în final patrioți și ei, inclusiv mitropolitul, care, pînă în acea zi, refuzase să ocupe locul de președinte. Semnificativ pentru recunoașterea totalei înfringeri, e votul lui Nicolae Vogoride, fostul caimacan antiunionist, inițial candidat la domnie⁴⁹, apoi cedînd locul cumnatului său Mihai Sturdza și care — înainte de a vota — pare să fi trecut și prin tabăra grigorienilor⁵⁰. S-a abținut, conform regulamentului Adunării, Alexandru Ioan Cuza, alesul, a cărei adeziune, după vot, ia forma jurămîntului; e de amintit, din el, fragmentul absent în jurămîntul depus la București, acela că va domni „uitînd toată prigo-nirea și toată ura, iubind deopotrivă pe cei ce m-au iubit și pe cei ce m-au urit”. Actul de punire e semnat de toți deputații prezenți, în afară domnului⁵¹.

În felul acesta, s-a ales un domn în unanimitate — o unanimitate generoasă —, fără a se cheltui nici un ban, domn care, pentru a fi ales, nu s-a adresat nici Porții, nici altei puteri garante; în felul acesta țara și-a recăpătat posibilitatea de a legifera și s-a instaurat un regim constituțional, în care reprezentanții națiunii să participe la legiferare. În felul acesta și-a încheiat prima și cea mai importantă lucrare Adunarea Electivă a Moldovei, o adunare în care s-au disputat atîtea feze juri-dice, adică „o mare adunare în care inteligențele se sfîșie între ele” (Hegel).

4. După alegere, domnul primește felicitările consulilor, ale lui Mihai Sturdza⁵² și ale lui Grigorie Sturdza, care-i oferă concursul pentru proclamarea lui și în Țara Românească⁵³, înainte de a se fi spus oficial ceva (în acest sens fiind de menționat numai vizita lui A.G. Golescu, delegatul unioniștilor din Țara Românească la Iași, înainte de alegerea din Moldova). Iar după alegerea lui Alexandru Ioan I și ca domn al Țării Românești, Grigorie Sturdza salută actul Adunării Elective din București în Adunarea Electivă din Iași, ca pe o „faptă demnă de timpurile cele mai glorioase a[le] României”, adăugînd că „acea adunare s-a făcut nemuritoare în analele patriei noastre”; iar pentru ca „acea unire min-tuitoare să devină acum un fapt desăvîrșit”, el a considerat că „cel dintîi, cel mai puternic pas pentru a face în faptă unirea Principatelor este convocarea de îndată la Focșani a ambelor Adunări, care de acum înainte nu trebuie să mai fie decît părțile întregitoare a reprezentației noastre naționale, una și nedespărțită”⁵⁴. Cum știm, propunerea nu s-a reținut,

⁴⁹ Güdel Lannoy către Buol nr. 39 1858 (18 oct.), în: *Documente...*, II, p. 372—374 (nr. 345).

⁵⁰ T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, [București, 1944], p. 248.

⁵¹ Proces verbal VI (Ad. Elect. Mold., 5 ian. 1859), în: M. of. Mold., nr. 28, 28 ian. 1859 (*Acte...*, VIII, p. 340—346 (nr. 2429)). Pentru întreaga desfășurare a acțiunii Partidei naționale în vederea alegerii domnului Moldovei: Vasile Alecsandri către fratele său Ion, din 20 ian. (1 febr.) 1859, în: *Documente...*, III, p. 483—487 (nr. 271); Marta Anineanu, *op. cit.*

⁵² Vezi și Alexandru Ioan Cuza / *Acte și scrisori*, ediție alcătuită de D. Ivănescu și Virginia Isac, Edit. „Junimea”, Iași, 1973, p. 391 (nr. 263) — informație din presa mihăileană după care lupta a fost între unioniști și Mihai Sturdza, a cărui numire ar fi fost unanim întrevăzută („cit pentru fiul său Grigorie, care de asemenea își pusese candidatura, nu mai era nici vorba”).

⁵³ Vezi și Cornelia C. Bodca, *Actul original al alegerii prealabile a lui Alexandru I. Cuza, domn al „Principatelor Unite”*, în: Studii, revistă de istorie, 12, nr. 1, 1959, p. 264—267.

⁵⁴ Proces verbal IX (Ad. Elect. Mold., 28 ian. 1859), în: M. of. Mold., nr. 31, 7 febr. 1859 (*Acte...*, VIII, p. 696 (nr. 2527)).

domnul neînțelegind să pună Puterile garante în fața unui fapt împlinit, ci preferind ca, într-un timp oarecare, să realizeze unirea cu acordul Țării,

5. Nu mai puțin, consulul Franței, V. Place — deși, oficial, a telegrafiat ministrului său rezultatul, cu precizarea că alegerea s-a desfășurat legal (*régulièrement*), că rezultatul a fost primit cu cel mai mare entuziasm și că noul principe e inteligent și net adept al unirii⁵⁵ — pare a nu fi fost entuziasmat de alegere prin comentariul făcut între ai lui: „Încă o victorie ca aceea și preponderența franceză aici e pierdută!”⁵⁶; J.-A. Vaillant — care, neavînd o funcție oficială, își putea îngădui mai mult — considera că Franței „nu îi e suficient un principe, ei îi trebuie un om care s-o reprezinte”, — îndrăznind să califice alegerea de la Iași ca falsificată, adăvărutul ales al națiunii fiind Grigorie Sturdza⁵⁷ (atestînd astfel că, pentru el, glasul poporului trebuia să fie glasul Franței, pe care în broșură o numea Dumnezeu). În acest sens, după alegerea din București, se adresează, prin intermediul consulatului din Iași, conțelui Walewski, căruia, alături de aprecierile, mai sus arătate, în legătură cu alegerea din Moldova, îi sugerează anularea ei, în vederea alegerii lui Grigorie Sturdza, ca fiind victima reacțiunii și a demagogiei; dar alegerea din Țara Românească rămînea, în aceeași propunere, valabilă, în sensul că ea n-a avut în vedere persoana domnului, ci ideea pe care el o reprezenta, ceea ce ar fi dat de drept alesului de la Iași tronul României; soluție lipsită de eleganță, de simț juridic și în care Vaillant, revenind de la prima sa poziție de principiu, se contrazice. Rezoluția oficialității franceze pe acest raport a fost că e vădit părtinitor și că Franța n-a avut candidat în aceste alegeri⁵⁸. Oricum, Alexandru Ioan Cuza n-a fost candidatul Franței, cum n-a fost nici al Rusiei⁵⁹.

6. Mai e de adăugat că, în intervalul dintre cele două alegeri de domn, autoritățile Moldovei au înregistrat complotul unui grup de polonezi, ce luptaseră, ca și Grigorie Sturdza, în armata otomană, complot condus de un oarecare Wierzbicki (Wierzbowski), zis Murad-bei, ce ar fi propovăduit reforme sociale radicale și totodată ar fi urmărit asasinarea întregii conducerii a Moldovei, complot în care presa Partidei naționale a văzut mina lui Grigorie Sturdza, care urma să fie proclamat „domn României”⁶⁰; acesta, la rîndu-i, desminte și cere gazetei să-i publice desmintirea, care îi e publicată împreună cu un comentariu ce se încheie

⁵⁵ Alexandru Ioan Cuza / *Acte și scrisori*, p. 389 (nr. 261).

⁵⁶ Raportul lui J.-Al. Vaillant din 21 febr. (5 mar.) 1859, in: *Acte...*, VIII, p. 300 (nr. 2712).

⁵⁷ *Ibid.*, p. 293–298 (citatul: p. 299).

⁵⁸ Raportul lui Vaillant (sup., n. 56). De menționat și raportul u consulului englez Churchill, care socotea alegerile ilegale, către ministrul său (*Documente...*, II, p. 467–472 (nr. 454)).

⁵⁹ Cum s-a afirmat de Karl Marx, *Quid pro Quo*, in: Das Volk, iul.-aug. 1859 (Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, Edit. politică, București, vol. 13, 1963, p. 490).

⁶⁰ „Steaua Dunăreii”, nr. 7, 12 ian. 1859; *ibid.*, nr. 11, 16 ian. 1859 (*Acte...*, VIII, p. 486 (nr. 2475)); scrisoarea lui V. Alecsandri (sup., nr. 44), p. 148 („ce diable de prince Grégoire a-t-il soif de grandeur”); scrisoarea lui Gradowicz din 12 aprilie 1859 (*Documente...*, III, p. 565–566 (nr. 339)), unde sînt citate cuvintele domnului către Grigorie Sturdza, în urma descoperirii complotului („Je suis heureux que les événements de Valachie sont arrivés, qui occupent ma pensée, autrement vous ne seriez plus député de l'Assemblée Moldave”).

cu disprețuitoarea și neconștientănească propoziție: „Dar ce să mai discutăm mult cu cei învinși?”⁶¹.

Să fi fost o inițiativă a celui înlăturat, care s-ar fi socotit lezant⁶², sau un gest disperat al refugiaților polonezi, care-și puseseră speranța în promisiunile făcute de Grigorie Sturdza înainte de respingerea cererii sale de a fi trecut pe lista candidaților?⁶³

S-a făcut o anchetă asupra complotului, nu cu prea mare vigilență și mult lungită. Grigorie Sturdza, anchetat după obținerea aprobării legale de a fi anchetat, impusă instanței de condiția sa de deputat, nu ascunde vechile lui intenții de a fi caimacam („Avînd nădejde a adăuga la cămăcămiea Moldovei din zi în zi, pe care o solicitam de la Turcia”) și de a fi domn; atestă că Wierzbicki, pe care îl cunoaște, ca și pe Ostoja (alt participant la complot), din campania „de Orient”, i-a făcut la Țarigrad servicii pentru a ajunge la cămăcămie și la domnie; că i-a împrumutat 400 de galbeni pentru cumpărare de cai de la Țarigrad, din care ar fi luat și el vreunul, că doar n-ar fi subscris „o trată care să țirculeze în public spre a constata participarea ce ași fi luat la scopul ce să impută d(lui) Murat”; că scrisorile găsite la Wierzbicki, pe care recunoaște că le-a trimis el, le-a semnat cu pseudonim pentru a le feri de cenzura caimacaului de atunci, Vogoride; că intenționa, ca viitor domn, să îmbunătățească miliția Moldovei, prin folosirea unor instructori polonezi; că Wierzbicki și Ostoja, în acel moment supuși francezi, singurii pe care îi cunoaște dintre învinuiți, au fost, în iarna anului 1858, de vreo două ori la el, la suare; dar nici o legătură de la constituirea Adunării Elective înainte⁶⁴. Anterior anchetați, Wierzbicki se referă la făgăduințele lui Grigorie Sturdza făcute polonezilor care vor contribui la aducerea sa la domnie, și ele înainte de constituirea Adunării Elective⁶⁵, iar Ostoja declară că „polonii voiau să ajute pe Grigorie Sturdza ca, odată ales domn în Moldova, acesta să realizeze unirea”, așa cum acesta a spus la 22 decembrie 1858, ceea ce ar fi ajutat indirect la independența Poloniei, atît pentru că prințul era totdeauna acolo unde era o cauză națională, cît și pentru că unirea Principatelor ar fi putut stîrni un război⁶⁶, folositor — evident — cauzei Poloniei.

Ca urmare, Tribunalul Iași, Secția a II-a, conchide, la 25 august (7 septembrie) 1859, că „asupra prințului Grigorie Sturdza nu este caz legiuît de inculpație”; iar „rezăluția” Curții Criminale, la 24 septem-

⁶¹ Scrisoarea lui Grigorie Sturdza din 14 (26) ianuarie 1859 către „Steaua Dunării”, în nr. 11, 16 ian. 1859 (*Acte...*, VIII, p. 490-491 (nr. 2476)).

⁶² În acest sens: Rikcr, *op. cit.*, p. 252 („singurul care nu vroia să accepte rezultatul alegerilor”).

⁶³ Amintesc și ipoteza singulară (din P.P. Panaitescu, *Unirea Principatelor Române, Cuza vodă și polonii*, în: „Romanoslavica”, Istorie, V, 1962, p. 73-77), după care complotul s-ar datora Turciei (care, după alegerea lui Cuza, și-ar fi reconsiderat atitudinea față de Grigorie Sturdza); ipoteza nu e reținută: Gh. Duzinchevici, *Quelques aspects des relations roumano-polonaises au XIX-e siècle (interprétations, corrections, compléments)*, în: „Rev. roum. d'Histoire”, 12, nr. 4, 1973, p. 751-753; Ștefan Ștefănescu, *L'histoire de la Pologne et des relations roumano-polonaises dans l'historiographie roumaine d'après le 23 août 1944*, *ibid.*, p. 668.

⁶⁴ Duzinchevici, *Beizade Grigorie Sturdza și polonii*, p. 60-61 și 177-181 (anexa 89); citatele: p. 180, 179.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 49 și 134-135 (anexele 58-59).

⁶⁶ *Ibid.*, p. 58 și 129-131 (anexa 54).

brie (7 octombrie) 1859, că „în cazul atîngătoriu de prințul Grigori(e) Sturdza, văzîndu-se că nici unul din acuzații poloni nu arată că să se fi întîlnit, nici să-i fi sfătuit, prințul Sturdza la vreo răscoală, și că niște arătări întemiate pe auziri sau presupuneri [...] nu se poate lua în considerație; asemenea, văzîndu-se că nici d. Wierzbicki, carile este șeful înrolării polonilor, nu descopere să fi avut vreo înțelegere cu prințul Sturdza în acest caz, și nici vro dovadă pozitivă nu s-au descoperit din cercetări în contra sa, de aceea prințul Sturdza nu se poate acuza în această cauză”. Concluziile Curții Criminale, în ce privește Grigorie Sturdza, sînt însușite de Divanul Domnesc (Curtea Princiară) și întărite de domn la 25 octombrie (6 noiembrie) 1859⁶⁷.

Nicolae Iorga contestă participarea lui Grigorie Sturdza la complotul polonezilor din 1859, ca fiind „atît de nepotrivit cu caracterul său”⁶⁸. Gheorghe Duzinchevici conchide contrarul: complotul lui Wierzbicki, pe care-l socotește sigur contra domnului Alexandru Ioan I, a fost, „d e s i g u r”, cu consimțămîntul lui Grigorie Sturdza⁶⁹; el bănuiește o intervenție în mersul justiției a domnului însuși, interesat să nu facă vîlvă în jurul acestei chestiuni; iar dacă Grigorie Sturdza n-a mai rîvnit domnia, pe timpul domniei lui Alexandru Ioan I, e pentru că „blîndețea lui Cuza a dezarmat pe Gr(igorie) Sturdza”; așadar, „ideea premeditării unei lovituri, prin forță, din partea lui Gr(igorie) Sturdza spre a ajunge domn se impune”⁷⁰.

Neîndoios că o hotărîre judecătorească poate fi, principal, infirmată de istorie. Dar documentația prezentată de Duzinchevici și argumentele sale nu duc neapărat la concluziile ce le exprimă. Faptul de a fi, cronologic numai, primul beneficiar al complotului nu înseamnă a fi și autorul lui, respectiv responsabilul lui. Dealtfel, nu sîntem siguri nici dacă Grigorie Sturdza, în caz de reușită, ar fi achiesat la acțiunea complotiștilor.

Rămîne încă o enigmă, generatoare de speculații, în ce măsură a participat la complot Grigorie Sturdza. În ce ne privește, sînt înclinat să consider că viața juridică din Principate, în acea epocă, nu a fost atît de goală. Aici nu e vorba numai de a acuza de o neîngăduită duplicitate un om, cu calitățile și lipsurile lui, ci de conștiința juridică a unei epoci, a unei societăți și a unor instanțe judecătorești investite cu calitatea de putere în stat. Faptul că Grigorie Sturdza și-ar fi putut permite ceva într-o ordine juridică tulburată de racilele feudalității, în care o domnie se căpăta numai dacă băteau la ușile împărățiilor vecine, nu înseamnă că el și-o putea permite după Tratatul și Convenția de la Paris, în care națiunea și cetățeanul începeau să-și găsească ființa juridică. Nici pe Grigorie Sturdza, oricît ar fi fost însetat de mărire, nu-l vedem călcînd fățiș Convențiunea, nici pe Alexandru Ioan I nu-l vedem amestecîndu-se în jurisdicție, el care a destituit un ministru de justiție pentru imixtiune în atribuțiile puterii judecătorești, și cu atît mai mult un amestec în sensul

⁶⁷ *Ibid.*, p. 164–169, 170–174 (anexele 84, 86); citatele : p. 168, 173–174.

⁶⁸ Iorga, *op. cit.*, p. 340.

⁶⁹ Duzinchevici, *op. cit.*, p. 25.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 68–70 (citatele : p. 69, 70).

temperării, cu cit, ca domn, avea dreptul de grațiere, care, aplicată lui Grigorie Sturdza, ar fi pus și mai mult în evidență bunătatea față de el. Aviditatea de putere a lui Grigorie Sturdza nu se manifesta dindolo de ordinea de drept. Așa se explică de ce a participat la activitatea Adunării Elective, de ce nu a mai complotat; iar dacă, după abdicarea lui Alexandru Ioan I, a mai urmărit să domnească, a exprimat-o fățiș⁷¹. Grigorie Sturdza era atent la drept: nici o fisură juridică nu apare în toată acțiunea sa legată de candidatura la domnie. Teza nu e ajutată nici de criteriile politice: cum ar fi organizat un complot fără a folosi moldovenii? cum ar fi putut domni sprijinit numai pe refugiați? Apoi, refugiații polonezi nu se lăsau chiar atât de ușor conduși⁷², ei au lucrat de capul lor, fără concursul localnicilor; iar contradicțiile din depozitiile lor se pot explica prin intenția lor de a ascunde planurile lor față de străini — în speță, autoritățile Moldovei.

7. Ne-am putea întreba ce s-ar fi întâmplat dacă Grigorie Sturdza ar fi fost trecut pe lista candidaților. Consider că ar fi fost ales tot Alexandru Ioan Cuza, dar nu cu unanimitate. Căci alegerea celor doi Sturdza, independent chiar de vederile progresiste ale fiului, era legată (de către electori și deputați) de vechea orînduire a Moldovei, ai căror beneficiari au fost. Îmi pare un adevăr și pentru Moldova în următoarele cuvinte ale lui C.A. Rosetti privind înfăptuirea Unirii: „încă am putea adăugi, cel puțin pentru cei de aici, că toți am avut un mandat mai mult sau mai puțin exprimat, nu numai de a alege un prinț român, ci încă și pe care dintre români să alegem, pentru unii arătat chiar anume, pentru ceilalți în termeni mai generali, să nu fie nici unul din cei ce au domnit, ei sau părinții lor”⁷³. Așa se explică de ce, după alegerea noului domn, s-a strigat pe străzile Iașilor: „Jos strigoi!” — Mihai Sturdza în primul rînd. Din această perspectivă, se poate aprecia că Grigorie Sturdza ar fi avut șanse mai mari dacă nu era beizadea.

Iar dacă s-ar fi împăcat tatăl cu fiul, această împăcare n-ar fi avut eficiență, în ipoteza că majoritatea Adunării n-ar fi aparținut Partidei naționale⁷⁴, decît cel mult dacă tatăl ceda fiului, căci o parte dintre partizanii fiului, și ei unioniști, erau net adversari ai lui Mihai Sturdza, iar dezbinarea dintre ei nu reprezenta numai o dispută dintre tată și fiu, ci distanța dintre două generații ale Moldovei. Și reușind Grigorie Sturdza, Unirea tot s-ar fi înfăptuit, probabil cu alte mijloace, poate într-un alt ritm. Ceea ce s-ar fi realizat mai greu ori poate deloc ar fi fost ultima dorință neîndeplinită a Adunărilor Ad-hoc — domnul străin —, prin

⁷¹ Radu Rosetti, *Scrieri*, ediție îngrijită de Cătălina Poleacov, Edit. Minerva, București, 1980, p. 444.

⁷² Duzinchevici, *op. cit.*, p. 79.

⁷³ „Românul”, 23 iul. 1859, ap. Xenopol, *op. cit.*, p. 297.

⁷⁴ După unele aprecieri, numărul sturdzeștilor depășea numărul celor din Partida națională: 20 mihăileni și 12 grigorienii față de 28 unioniști, înainte de validare (Sion, *op. cit.*, p. 298—299); 19 mihăileni și 12 grigorienii față de 28 unioniști (consulul Austriei din București, raport din 6(18) ianuarie, în: Documente..., III, p. 471); 14 mihăileni, 20 grigorienii (27, dacă n-ar fi fost invalidați 7) față de 24 unioniști (Vaillant, în raportul citat sup., n. 56); iar Radu Rosetti, deși unionist, consideră că, fără candidatura lui Grigorie Sturdza, ar fi învins Mihai Sturdza (Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 590): Vezi și sup., n. 31.

care aceste adunări vedeau o cale mai rapidă de a ajunge la Independență, la egalitatea cu celelalte state europene — căci Grigorie Sturdza ar fi considerat tronul României ca pe un drept propriu, iar nu ca pe un „depozit sacru”, cum s-a exprimat Alexandru Ioan I și cum a dovedit-o în tristele circumstanțe în care a părăsit tronul, din februarie 1866. Și ceea ce sigur nu s-ar fi făcut sub Grigorie Sturdza sînt reformele sociale: „Periculoasă poate fi candidatura Luminărei Sale — se scria în gazeta lui — numai pentru revoluționari, pentru inimicii ordinului legal și a[i] liniștei publice, pentru comuniști și socialiști, precum și pentru acei deprinși a avea un domn slab spre a-l purta de nas și spre a exploata slăbiciunea sa și a mijloacelor țării în folosul lor privat[...]”⁷⁵.

8. Putem conchide, pentru alegerile din Moldova din 1858/1859, că nu numai unirea a învins dezbinarea; acolo și atunci ideea a învins persoana, demnitatea națională a învins demnitatea individuală și egalitatea cetățenească a învins ierarhia feudală.

Victorii de durată, pentru că aceeași ținută a Adunării Elective din Iași ar fi avut-o și o adunare națională modernă, beneficiind de vot universal, tip de care adunarea de atunci era departe.

Mai conchidem că, în lupta politică pentru Unire, candidatura lui Grigorie Sturdza și lupta juridică dată împotriva ei au avut un rol excepțional de important.

ASPECTS DE LA LUTTE POLITIQUE POUR L'UNION. LA CANDIDATURE DE GRIGORIE (M.) STURDZA AU TRÔNE DE MOLDAVIE (1859)

RÉSUMÉ

L'examen de l'action échouée de Grigorie (M). Sturdza visant son élection en 1859 en tant que prince de Moldavie (dans le contexte des élections soldées au profit d'Alexandru Ioan Cuza) fait ressortir le haut niveau juridique auquel se sont déroulés les débats et les élections, leur légalité par rapport au texte de la Convention de Paris (à laquelle l'auteur apporte de nouvelles interprétations), la manifestation de l'Assemblée Elective en tant que Pouvoir Souverain et le patriotisme des hommes politiques de Moldavie. On traite également des efforts de plusieurs français (notamment de J. A. Vaillant) et des réfugiés polonais en vue de l'avènement au trône de Grigorie Sturdza; dans le controversé problème touchant la participation de celui-ci au complot des polonais réfugiés, l'auteur apprécie le bien fondé de la décision judiciaire à la suite de l'enquête judiciaire. En général, l'auteur tient à souligner les aspects juridiques, dont la présence et analyse n'ont pas été toujours pris en considération dans la mesure démontrée par les réalités historiques dont il s'est occupé.

⁷⁵ „Constituționarul”, nr. 5, 19 nov. 1858 (*Acțe...*, VII, p. 949 (nr. 2227)).

L'auteur estime que même dans l'hypothèse de l'inscription de Grigorie Sturdza sur la liste des candidats au trône — l'élus aurait toujours été Alexandru Ioan I^{er} et, de toute manière, l'élection aurait eu lieu, bien qu'une élection de Grigorie Sturdza eût rendu difficile l'accomplissement de la doléance des Assemblées ad-hoc de faire installer sur le trône de la Roumanie un prince étranger.

On conclut, que pour ce qui est des élections de Moldavie de 1858 — 1859, ce ne fut pas seulement la désunion qui triompha ; là et alors l'idée triompha de la personne, la dignité nationale, de la dignité individuelle et l'égalité des ressortissants, de la hiérarchie féodale.

C. DOBROGEANU-GHEREA — PROEMINENT GÎNDITOR SOCIALIST AL POPORULUI NOSTRU

Între inițiativele strălucite care au condus — în anii care au urmat istoricului Congres al IX-lea al Partidului Comunist Român și alegerii în fruntea partidului și statului a tovarășului Nicolae Ceaușescu — la restabilirea adevărului asupra contribuției unor mari gînditori social-politici și poporului nostru s-a numărat și atenția pentru analiza științifică a contribuției pe care a adus-o în acest domeniu, decenii în șir, Constantin Dobrogeanu-Gherea.

Încă în anul 1966, în magistrala expunere prilejuită de cea de-a 45-a aniversare a făuririi Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu aprecia că „O importanță deosebită în clarificarea problemelor sociale ale țării are activitatea teoretică desfășurată de Constantin Dobrogeanu-Gherea — una din cele mai proeminente figuri de gînditori socialiști ai țării noastre din acea vreme. Cît toate lipsurile și limitele sale, opera lui Dobrogeanu-Gherea ocupă un loc de mare însemnătate în istoria științelor sociale din România, în răspîndirea ideilor marxiste, în dezvoltarea concepției revoluționare a proletariatului”¹.

Eforturi multiple depuse ulterior — în această lumină — de mai mulți cercetători preocupati de cunoașterea vieții și activității lui Constantin Dobrogeanu-Gherea s-au și materializat deja în elaborarea și tipărirea unor meritorii lucrări de interpretare istorică și social-politică, mai larg vorbind².

Probleme complexe — e lesne de înțeles — a ridicat editarea operei integrale a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, răspunderile științifice asumate de cei care au colaborat la realizarea acestui remarcabil obiectiv științific și politico-ideologic fiind demne de a fi apreciate din capul locului.

În aceste momente putem aprecia, cu mare satisfacție, că odată cu apariția celui de-al 8-lea volum al *Operele complete* ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și Editura politică își îndeplinesc o misiune extrem de importantă pe care și-au asumat-o în anul 1976 și au finalizat-o la capătul unei munci tenace, care ne-a produs tuturor celor interesați o mare bucurie și va binemerita oricînd în viitor în fața slujitorilor frontului științelor sociale *. Această apreciere pe care o socotim absolut necesară de la bun început — după ce am parcurs 3 708 pagini cite numără cele opt volume — se justifică prin aceea că, de-a lungul deceniilor, pînă în zilele noastre, opera teoretică de prestigioasă valoare a ideologului și militantului socialist Constantin Dobrogeanu-Gherea, format ea marxist în eferescenta de idei a realităților economice, sociale și politice din România, a suscitat și continuă să suscite un interes deosebit atît în țara noastră, cît și peste hotare.

Personalitatea lui Constantin Dobrogeanu-Gherea s-a impus încă din fragedă tinerețe. Opera sa vastă și durabilă abordează o serie de probleme de importanță majoră sub aspect economic, social, politic și cultural, care se ridicau cu acuitate în fața societății românești. Ea a avut și are o semnificație aparte pentru evoluția gîndirii socialiste din România, pentru

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 15.

² Avem în vedere mai ales următoarele două cercetări de mari proporții: Damian Hurezeanu: *Constantin Dobrogeanu-Gherea*. Studiu social-istoric, Edit. politică, București, 1973 și Z. Ornea: *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, Edit. Cartea Românească, București, 1982.

Cu justificat interes mai amintim monografia lui George Ivașcu: *Dobrogeanu-Gherea*, Edit. Albatros, București, 1972 și culegerile antologice: *C. Dobrogeanu-Gherea*. Scrieri social-politice (studiu introductiv, antologie și note de Damian Hurezeanu), Edit. politică, București, 1968 și *Constantin Dobrogeanu-Gherea. Corespondență* (Ediție, studiu introductiv și note de Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin), Edit. Minerva, București, 1972.

* Volumele au apărut sub coordonarea lui Ion Popescu-Puțuri și Ștefan Voitec, beneficiind de contribuția științifică a trei pasionați și binecunoscuți cercetători: Augustin Deac, Ion Iacoș și Ion Mamina. Au mai contribuit: Teodor Popescu (la vol. 1, 2, 4), Ion Ardeleanu (la vol. 8) și Valentina Popovici (la vol. 8).

întreaga gândire a epocii. Pornind de la analiza în spirit marxist a condițiilor economico-sociale și politice, a realităților concrete existente, de la specificul și particularitățile de dezvoltare ale României, Constantin Dobrogeanu-Gherea a deslușit și a arătat că, în funcție de aceste coordonate esențiale, în fața mișcării socialiste stătea sarcina de a elabora programul și tactica de luptă ale clasei muncitoare, ale partidului ei revoluționar, marxist.

Sprînjindu-se cu temeinicie pe studiul datelor concrete pe care și le-a adunat cu migală ani în șir, el a făcut aprecieri judicioase privind stadiul de dezvoltare al României la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea și a tras concluzia că România era o țară cu o dezvoltare de tip capitalist, cu o economie înapoiată, în agricultură menținându-se încă puternice resturi feudale. Pornind de aici, C. Dobrogeanu-Gherea a preconizat necesitatea înlăturării vestigiilor trecutului și a dezvoltării societății românești mai întîi în direcție burghezo-democratică și apoi socialistă.

Constantin Dobrogeanu-Gherea a definit amplu cauzele determinante ale dezvoltării sociale în România, modul de producție și, totodată, motorul acestei dezvoltări — lupta de clasă; el a demonstrat caracterul inevitabil al înlăturării rînduicilor capitaliste și al apariției unei noi societăți, socialiste, și a stabilit, pentru prima oară în literatura socialistă din România, rolul istoric al proletariatului în această revoluție.

În consens cu alții alți fruntași ai mișcării noastre muncitorești, Constantin Dobrogeanu-Gherea a militat cu consecvență pentru industrializarea țării ca suport real pentru dezvoltarea multilaterală a acesteia. În opoziție cu diverse alte teorii ale timpului, care considerau că România putea ocoli calca evoluției capitaliste, C. Dobrogeanu-Gherea a demonstrat că destinul și viitorul națiunii române erau intim legate de industrializarea țării.

În centrul preocupărilor gânditorului a stat în permanență și problema țărănească-agrară, cu toate implicațiile sale pentru evoluția structurilor social-economice ale epocii. Acestei probleme el i-a consacrat numeroase studii, în rîndul cărora *Neiobăgia* rămîne lucrarea de cîmp. Analiza problemei agrare din România, atît de complexă și de deosebită de a țărilor occidentale, reflectă dragostea lui nemărginită față de țară și, în același timp, constituie o remarcabilă operă închinată țărănimii împilate, o încercare reușită de aplicare a marxismului la situația existentă în țara noastră. Studiile sale în această privință sînt, în același timp, printre cele mai de seamă din acea vreme pe tărîm internațional.

Lucrări de o deosebită complexitate și extrem de pătrunzătoare prin acutimea analizei îl așează pe Constantin Dobrogeanu-Gherea printre cei mai fecunzi gînditori ai marxismului din România. Ne referim, de pildă, la: *Karl Marx și economiștii noștri*, *Anarhia cugetării*, *Concepția materialistă a istoriei*, *Din ideile fundamentale ale socialismului* și la alte lucrări de amploare, precum și la nenumărate articole și conferințe, la o serie de interviuri în care el a făcut mai bine cunoscută publicului românesc esența învățăturii lui K. Marx și Fr. Engels, a arătat importanța cunoașterii ei de către proletariat și necesitatea aplicării ei creatoare la condițiile specifice României.

Ancorat temeinic pe pozițiile socialismului științific, C. Dobrogeanu-Gherea a manifestat preocupări și pentru reliefaarea importanței pe care a avut-o socialismul utopic în dezvoltarea gîndirii marxiste. În același context, el a luat poziție deschisă împotriva anarhismului și a altor curente de idei nemarxiste ce aveau circulație pe plan mondial, contribuind, în acest fel, la întărirea unității mișcării muncitorești revoluționare.

Beneficiind de o pregătire filozofică materialist-dialectică temeinică, el a dezvoltat cu multă competență inconsistența teoriilor emise de ideologii claselor dominante cu privire la problemele de bază ale evoluției economice, sociale, politice și culturale ale României, aducînd astfel contribuții reale la clarificarea politico-ideologică a societății românești.

Una dintre problemele teoretice fundamentale abordate de Constantin Dobrogeanu-Gherea a fost aceea a existenței condițiilor obiective pentru dezvoltarea mișcării muncitorești din România, a clasei muncitoare și a partidului ei socialist în lupta pentru transformarea burghezo-democratică a țării, pentru socialism. El a adus o contribuție de seamă în lupta pentru constituirea, acum nouă decenii, a partidului politic revoluționar al clasei muncitoare, în orientarea lui programatică, în formularea principiilor generale, mai ales de ordin tactic, ale mișcării muncitorești din România. El a participat sistematic la elaborarea sau redactarea unor documente importante al P.S.D.M.R., a luat parte la congrese sau conferințe ale partidului, aducîndu-și o contribuție teoretică și practică de seamă.

Cu deosebită hotărîre s-a ridicat el, în epocă, împotriva politicii de jaf și cîmpire, de imixtiune în treburile interne și de dictat a marilor puteri imperialiste, scînzînd cu justețe natura contradicțiilor dintre marile puteri, pericolul și caracterul primului război mondial. În conformitate cu învățăturile socialismului științific, el a relevat faptul că războiul nu rezolvă contradicțiile lumii capitaliste, ci determină noi focare de contradicții, că numai revoluția socială, transformarea socialistă a societății sînt menite să rezolve și să înlăture și în România

antagonismele și contradicțiile profunde din societatea împărțită în clase exploatate și exploatare.

O temă majoră în opera lui Constantin Dobrogeanu-Gherea o reprezintă contribuția adusă la susținerea necesității desăvârșirii unității statale și naționale a poporului român, pentru dezvoltarea lui nestingherită în granițele sale etnice. Relevind dorința unanimă a poporului român de desăvârșire a acestei unități, el a susținut că această cerință era vitală și legică, era temelia firească, organică a evoluției societății românești, situându-se, în acest fel, alături de marile figuri progresiste ale poporului român, care au militat pentru realizarea acestui deziderat.

Este binecunoscut faptul că o parte însemnată a activității și operei lui C. Dobrogeanu-Gherea a fost consacrată literaturii și criticii literare marxist din România. Curentul materialist insuflat de puternica individualitate pe care o avea, susținut de polemicele sale literare în orientarea estetică și criticii literare prin intermediul revistelor „Contemporanul”, „Literatură și știință”, analiza atentă a operelor lui Mihail Eminescu, Ion Luca Caragiale, George Coșbuc, volumele sale de *Studii critice* reprezintă un moment important al istoriei literaturii române.

În critica și gândirea estetică românească, în opoziție cu concepțiile idealiste asupra artei, Constantin Dobrogeanu-Gherea a formulat teza despre artă ca produs social, a adus puncte de vedere noi cu privire la esența, funcțiile și rolul creației artistice. Metoda critică a gânditorului a găsit adepți și susținători talentați printre participanții la mișcarea socialistă și în afara ei, a imprimat o nouă mentalitate, o nouă atitudine despre rolul intelectualului în societatea românească, un larg curent de simpatie, cu ecouri profunde în conștiințe, cu consecințe și înfriuri fertile. Adinc cunoscător al literaturii europene, C. Dobrogeanu-Gherea a dezvăluit și apropiat valorile literaturii realiste universale de publicul românesc, de cerințele sale spirituale.

Din cimpul activității atât de complexe a gânditorului se detașază și preocupările sale sociologice, domeniu în care s-a dovedit un autentic creator. Și în domeniul publicisticii socialiste, democratice, Constantin Dobrogeanu-Gherea a avut o înfriure deosebită, stabilind numeroase direcții de orientare și atitudine revoluționară.

Remarcabile contribuții a adus C. Dobrogeanu-Gherea prin tot ceea ce a întreprins — am dori să subliniem mai ales la tribuna unor congrese și conferințe internaționale — la combaterea anarhismului, a militarismului, la dezbateră unor probleme importante ale mersului înainte al mișcării muncitorești și socialiste internaționale. El a relevat sistematic necesitatea solidarității frățești cu celelalte partide socialiste, a politicii de colaborare și înțelegere a poporului român cu celelalte popoare, a respectului reciproc, a unirii tuturor forțelor patriotice, progresiste împotriva politicii reacționare a marilor puteri imperialiste. El a abordat — în repetate rânduri — cu note de apreciazabilă obiectivitate, în spirit marxist, raportul dintre patriotism și internaționalism, categorii istorico-sociale care se condiționează reciproc, se completează și se armonizează în mod necesar una cu alta.

Angajându-se în munca de editare a operei complete a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, realizatorii ediției în 8 volume — la care ne referim — au considerat necesare și unele atrageri de atenție critice pe care le prezintă integral în cele ce urmează: „Alături de ceea ce este pozitiv și trainic, în opera lui C. Dobrogeanu-Gherea sînt formulate și unele puncte de vedere neconforme cu realitatea, idei depășite sau neconfirmate de practica vieții sociale. Cititorul zilelor noastre, înarmat cu teoria materialismului dialectic și istoric, se va orienta, desigur, în coordonatele gândirii vii și pătrunzătoare a lui Gherea, așa cum se desprind din bogata sa operă”³.

Primul volum al *Operele complete* a încorporat scrierile cu caracter politic, ideologic, sociologic, de estetică și critică literară, precum și corespondența gânditorului din intervalul cuprins între începutul anului 1883 și sfîrșitul anului 1885. Un număr important de texte sînt pentru prima dată editate în acest volum, de unde și marca lui valoare.

Identificarea după diverse pseudonime sau dovedirea unor articole nesemnate în publicistica timpului a nu fi fost decît contribuția lui Constantin Dobrogeanu-Gherea ridică din capul locului valoarea de excepție a întreprinderii științifice a realizatorilor acestui volum.

Cel de-al doilea volum cuprinde studiile și articolele social-politice ale remarcabilului teoretician al mișcării noastre socialiste și muncitorești, publicate în intervalul 1886 — februarie 1892 în „Revista socială”, „Critica socială”, în ziarele „Munca” și „Democrația socială”, multe dintre ele larg răspîndite și sub formă de broșură. Este cunoscut faptul că în acei ani studiile și articolele lui Constantin Dobrogeanu-Gherea au contribuit în măsură esențială la fundamentarea marxistă a teoriei și practicii revoluționare a proletariatului din țara noastră, la cristalizarea programului mișcării noastre muncitorești în lumina ideilor fundamentale ale

³ Prefață la Constantin Dobrogeanu-Gherea: *Opere complete*, vol. 1, Edit. politică, București, 1976, p. 11.

teoriei materialist-dialectice despre lume și societate, la accelerarea procesului de unire a mișcării muncitorești cu socialismul științific, ceea ce a pus la ordinea zilei, în mod deosebit, problema centralizării organizațiilor socialiste la scară națională în partidul politic revoluționar al clasei muncitoare din România.

Acest volum conține luarea *Ce vor socialiștii români*, publicată în 1886, care constituie întiiul program revoluționar marxist al mișcării muncitorești din țara noastră, documentul în care, cu limpezime de cristal, a fost formulată ideea necesității luptei revoluționare pentru cucerirea puterii în stat, instaurarea dictaturii proletarietului și construirea societății socialiste. Cunoșcând direct acest program, Fr. Engels l-a apreciat în termeni deosebiți, care constituie o foarte frumoasă carte de vizită pentru stadiul dezvoltării mișcării muncitorești și socialiste din țara noastră în acel timp. „Cu mare plăcere am văzut că socialiștii din România — în seria Fr. Engels acestora — primesc, în programul lor, principiile de căpetenie ale teoriei care a izbutit a aduna într-un mănunchi de luptători mai pe toți socialiștii din Europa și din America — e vorba de teoria prietenului meu. răposatul Karl Marx”⁴.

Ce vor socialiștii români a reprezentat efectiv o lucrare de căpătii pentru înțelegerea suflării mișcării muncitorești și socialiste din țara noastră. Ea a influențat o largă pleiadă de intelectuali care s-au format la școala ideilor socialiste.

Al treilea volum din *Opere complete* cuprinde studiile și articolele social-politice publicate de Constantin Dobrogeanu-Gherea în intervalul martie 1892 — noiembrie 1909, sub formă de broșuri sau în ziarele „Munca”, „Democrația socială”, „Lumea nouă”, „România muncitoare”, „Adevărul”, „Dimineața”, în revistele „Critica socială”, „Noua revistă română”, „Lumea nouă științifică și literară”, „Viitorul social”, „Calendarul muncii”. Sînt înscrise de asemenea interviurile acordate cu diverse prilejuri, textele conferințelor publice ținute la sediul organizațiilor muncitorești, luările de cuvînt la congresele și conferințele muncitorești.

În această perioadă, după cum este cunoscut, opera lui C. Dobrogeanu-Gherea a contribuit nemijlocit la constituirea, în 1893, a P.S.D.M.R. Din sumarul volumului desprindem cu mare interes studiul *Concepția materialistă a istoriei* în care se tratează la un înalt nivel științific această problemă. Studiul a fost amplu răspîndit nu numai în întreg spațiul românesc, dar a fost tradus, la scurtă vreme, și de socialiștii francezi, bulgari, sîrbi ș.a.

În același volum sînt incluse o serie de materiale care pun foarte semnificativ problemele industrializării, ca bază a creșterii potențialului economic al României, dar și a capacității de luptă revoluționară a clasei muncitoare, problemele soluționării chestiunii agrare și organizării țărănimii în spiritul ideilor socialiste, problemele democratizării vieții politice introducerii votului universal, instaurării republicii la noi.

Un mare interes prezintă în acest volum materialele care înfățișează contribuția lui C. Dobrogeanu-Gherea la dezbaterile unor probleme complexe ale mișcării muncitorești și socialiste internaționale, în special în calitate de participant la unele congrese socialiste internaționale.

Cel de-al patrulea volum al *Operele complete* cuprinde cunoscuta și remarcabila lucrare a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea — *Neobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*⁵, publicată în 1910. Consacrată studierii ample a problematicei agrar-țărănești din România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, această lucrare s-a înscris — se știe — ca un moment de referință în istoria gîndirii social-politice românești. *Neobăgia* poate fi apreciată ca o cutezătoare și originală strădanie de aplicare creației socializmului științific la o realitate dată, în vederea luminării traicetului evoluției țărilor subdezvoltate în contextul economiei capitaliste mondiale.

O sarcină istorică decisivă pentru depășirea stării de înapoiere a societății românești, în ansamblul său, pentru dezvoltarea României pe calea progresului și civilizației — remarcă C. Dobrogeanu-Gherea în acest studiu — o constituie industrializarea țării. Ridicîndu-se împotriva ideii reacționare conform căreia România trebuia să rămînă o țară eșminat agrară, C. Dobrogeanu-Gherea încheie lucrarea sa afirmînd cu hotărîre credința într-o Românie modernă, industrial-agrară: „Încît, dacă e foarte adevărat că viitorul țării românești e la sat, este însă tot așa de adevărat că viitorul satului însuși e la oraș și în dezvoltarea industrială a țării. Viitorul țării întregi e în îndrumarea ei, ca stat și organism social, către o organizație și o stare asemănătoare cu a statelor occidentale și împreună cu acestea, către o organizație socială mai înaltă în viitor — societatea socialistă”⁶. Și, în același spirit, mai departe, Gherea scria: „Acolo unde fierb viața și lupta, acolo unde strigătul strident al sirenei cheamă mul-

⁴ „Contemporanul”, anul VI, nr. 6 din ianuarie 1888.

⁵ În volum este reprodus textul apărut, în 1910, în Editura „Socec” din București.

⁶ Constantin Dobrogeanu-Gherea: *Opere complete*, vol. 4, Edit. politică, București, 1977, p. 362.

țimea muncitoare la muncă, acolo unde masele muncitoare în mine răscolesc măruntaiele pământului, unde ciocane uriașe pulberă blocuri de oțel, unde pădurea de coșuri înălțate spre cer anunță izbînda și victoria muncii omenești asupra naturii, unde vapoarele uriașe spîtecă oceanele, acolo unde în orașe gigantice se zbat și se izbesc pasiunile, se lovesc și se ciocnesc adevăratele, se plămădesc cultura formidabilă de azi și cea imensă de mîine, acolo unde fierbe și spumegă lupta uriașă dintre muncă și capital, din care trebuie să nască o lume nouă ..., acolo și numai acolo poate fi idealul nostru și al țării”⁷.

Cel de-al cincilea volum cuprinde materiale editate sau inedite din perioada care a urmat publicării *Neobișnutei* și pînă la sfîrșitul vieții (mai 1920) lui C. Dobrogeanu-Gherea. În mod deosebit atragem atenția asupra studiului *Asupra socialismului în țările înapoiate*, publicat în 1911, conceput ca o completare a *Neobișnutei*; de asemenea, demne de a fi relevate sînt în acest volum materialele privitoare la războaiele balcanice, la primul război mondial imperia- list al marilor puteri.

În economia generală a volumului apar de asemenea cu pregnanță materialele care atestă prezența, participarea efectivă a gînditorului și practicianului revoluționar la scrierea istoriei României a acelor ani, într-o perioadă în care avîntul revoluționar a ridicat la cote înalte, născînd pînă atunci, mișcarea muncitorească, socialistă, pentru făurirea unui partid comunist în țara noastră.

Cel de-al șaselea și al șaptelea volum conțin creația lui C. Dobrogeanu-Gherea în domeniul esteticii și criticii literare, creație pentru prima dată reunită într-un tot organic. Sînt incluse aici colaborări ale sale la revistele „Contemporanul”, „Literatură și știință”, „Lumea nouă științifică și literară”, „Drepturile omului”, „Gutenberg”, „Lumea nouă”, „Adevărul”, „Gazeta săteanului” ș.a., precum și numeroase lucrări și studii publicate separat⁸. Se găsec în aceste contribuții clar exprimate idei privitoare la caracterul militant al artei, al creației artistice. „Artă fără tendințe — subliniază C. Dobrogeanu-Gherea — n-a existat, nu există și nu va exista ... Poeții mari, în toate timpurile și la toate popoarele, au exprimat idei mari sociale, și cu cît au fost mai mari, cu atît mai deplin au exprimat și tendințele epocii și ale poporului”⁹.

Destinul culturii naționale în general, sarcinile sale în contextul transformărilor, mutațiilor de ordin socio-economic și politic din societatea românească, al problemelor majore aflate în fața poporului român pe linia împlinirii unor deziderate vitale se constituie drept axă centrală a preocupărilor lui Constantin Dobrogeanu-Gherea pe terenul esteticii și criticii literare. Parcurend volumele 6 și 7 ale *Operele complete* oricare cititor se va putea ușor convinge asupra acestor trăsături esențiale.

În sfîrșit, cel de-al optulea volum conține o bogată corespondență a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, pe fondul căreia ni se prezintă și mult material inedit. Din această corespondență desprindem informații prețioase asupra unor evenimente sociale, politice și culturale din România, îndeosebi asupra mișcării noastre muncitorești (de la finele secolului al XIX-lea și de la începutul celui de-al XX-lea). Concomitent ni se pun generos la dispoziție elemente de cunoaștere a legăturilor strînse ale lui C. Dobrogeanu-Gherea cu militanți de frunte ai mișcării muncitorești, ai partidului clasei muncitoare din România, precum și cu personalități ale mișcării muncitorești internaționale.

Din paginile acestei corespondențe ni se dezvăluie portretul moral și spiritual al acestor proeminente personalități a mișcării socialiste din România, fapt care contribuie la luminaarea unor momente din viața lui C. Dobrogeanu-Gherea, mai puțin cunoscute pînă acum.

Cu acest al optulea volum, realizatorii ediției *Operele complete* ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea își consideră misiunea îndeplinită. Este însă foarte posibil ca, în viitor, cercetări noi ce se vor mai face să certifice posibilitatea continuării *Operele* și cu alte descoperiri ce vor mai putea interveni.

Deocamdată, pentru ceea ce au întreprins și realizat, alcătuitorii și editorii seriei celor opt volume merită din plin mulțumirea noastră și a celor care vor veni după noi. Gestul editării *Operele complete* ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea semnifică, firește, reușita restituirii unei mari opere, dar, totodată, reprezintă un act de cultură pe care-l înregistrăm cu plăcere și-l salutăm ca atare.

Gh. I. Ioniță

⁷ Ibidem, p. 369.

⁸ Așa, de pildă, sînt publicate toate materialele cuprinse în cele trei volume de *Studii critice*.

⁹ Constantin Dobrogeanu-Gherea; *Opere complete*, vol. 6, Edit. politică, București, 1979, p. 197—198.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ PE TEMA „FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN — MOMENT CRUCIAL ÎN LUPTA MASELOR POPULARE PENTRU LIBERTATE ȘI PROGRES”

Sub egida Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie, Academiei Republicii Socialiste România, Academiei „Ștefan Gheorghiu” și Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., a avut loc în ziua de 26 noiembrie 1983 în Capitală, sesiunea științifică omagială pe tema „Făurirea statului național unitar român — moment crucial în lupta maselor populare pentru libertate și progres. Unitatea și coeziunea întregului popor în jurul Partidului Comunist Român, al secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu — factor fundamental al făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate”.

La lucrările sesiunii au luat parte tovarășii Constantin Olteanu, Gheorghe Pană, Dumitru Popescu, Miu Dobrescu, Petru Enache, Suzana Gădea, Mihai Gere, Ion Ursu, Nicu Ceaușescu, secretar al C.C. al U.T.C.

Au luat parte membri ai C.C. al P.C.R., ai guvernului, reprezentanți ai unor instituții centrale și organizații de masă, oameni ai muncii din întreprinderi bucureștene, academicieni, profesori, cercetători, studenți, activiști de partid și de stat, participanți la evenimentele de acum 65 de ani.

Lucrările sesiunii au fost deschise de tovarășul Petru Enache, membru supleant al Comitetului Politic Executiv, secretar al C.C. al P.C.R.

Au fost susținute comunicările: *Ideea de unitate, libertate și independență în opera secretarului general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu*, — Dumitru Popescu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., rectorul Academiei „Ștefan Gheorghiu”; *Tradițiile istorice bimilenare ale unității poporului român* — Mircea Petrescu-Dîmbovița, profesor, directorul Institutului de istorie „A.D. Xenopol”; *Epopeea românească în Evul Mediu pentru libertate și unitate* — Ștefan Ștefănescu, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de istorie „N. Iorga”; *Rolul maselor largi populare în înfăptuirea actului istoric de la 1 Decembrie 1918* — Ion Clopoțel, participant la Marea Adunare de la Alba Iulia; *Lupta pentru unitate, libertate și independență națională în epoca modernă* — Camil Mureșan, profesor, decanul Facultății de istorie-filosofie, Universitatea Cluj-Napoca; *Idealele unității și libertății poporului român în lupta partidului clasei muncitoare din România* — Ion Popescu-Puțuri, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de studii istorice și social-politice; *Lupta pentru făurirea statului național unitar român în împrejurările interne și internaționale ale anilor 1916 — 1918* — G-ral Col. dr. Constantin Olteanu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., ministrul apărării naționale; G-ral lt. dr. Ilie Ceaușescu, adjunct al ministrului apărării naționale, secretar al Consiliului Politic Superior al Armatei; *Unirea din 1918 — opera întregului popor român. Consolidarea statului național unitar român, cerință vitală a dezvoltării societății românești* — Acad. Ștefan Pascu, membru supleant al C.C. al P.C.R., președintele Secției de științe a Academiei R.S. România; *Adeziunea naționalității germane din România la actul istoric al Marii Uniri* — Eduard Eisenburger, membru al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului oamenilor muncii de naționalitate germană; *Ecoul internațional al luptei poporului român pentru unitate și independență națională* — Mihnea Gheorghiu, membru al C.C. al P.C.R., președintele Academiei de Științe Sociale și Politice; *Unitatea oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate — temelie a dezvoltării democrației muncitorești, revoluționare, a statului nostru socialist* — Mihai Gere, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului oamenilor muncii de naționalitate maghiară; *Unitatea și coeziunea întregului popor în jurul partidului, al secretarului său general, tovarășul*

Nicolae Ceaușescu, factor fundamental al făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate în România — Ion Ursu, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., prim-vicepreședinte al Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie.

La încheierea lucrărilor sesiunii științifice omagiale, participanții au adresat o telegramă Comitetului Central al Partidului Comunist Român, tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România.

SIMPOZIONUL ȘTIINȚIFIC „UNIREA — COLOANĂ INFINITĂ A ISTORIEI ROMÂNILOR

În ziua de 17 noiembrie 1983 a avut loc la Casa universitarilor București, sub egida Facultății de istorie și filozofie a Universității București și Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, simpozionul științific „Unirea — coloană infinită a istoriei românilor”.

Cuvîntul de deschidere, *Semnificația istorică a Marii Uniri din 1918*, a fost rostit de Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, decanul Facultății de istorie și filozofie.

În continuare, au fost susținute următoarele comunicări: — *Caracterul plebiscitar al marilor acte ale Unirii, salvate de poporul român în cursul anului 1918* — conf. dr. Iulian Cîrțină, șeful catedrei de istorie a României, Universitatea București; *Generația Marii Uniri* — dr. Vasile Carticăpeanu, conferențiar la Universitatea București; *Socialiștii români și actul istoric de la 1 Decembrie 1918* — dr. Gh. I. Ioniță, profesor la Universitatea București; *Universitatea și Academia în slujba Marii Uniri* — dr. docent Titu Georgescu, membru corespondent al Academiei de Științe Sociale și Politice, profesor la Universitatea București.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ „PONTICA” 1983

În zilele de 21–23 noiembrie 1983 a avut loc la Constanța Sesiunea științifică anuală organizată de Muzeul de istorie națională și arheologică Constanța în colaborare cu Filiala din localitate a Societății de studii clasice, închinată aniversării a 65 de ani de la înfăptuirea statului național unitar român, cu următoarea temă: „Civilizații, etnogeneză și unitate națională în cadrul evoluției istorice a României”. La ședința plenară desfășurată în sala de festivități a Muzeului în prezența unui mare număr de cercetători, cadre didactice universitare, muzcografi, arhiviști din localitate și din alte orașe ale țării precum București, Craiova, Iași, Tulcea, Călărași, Galați, Timișoara, etc. a luat cuvîntul tovarășa Elena Borodi secretar al Comitetului Județean Constanța al Partidului Comunist Român care a adus un *Cuvînt de salut* din partea organelor de partid și de stat județene. După aceea au fost prezentate următoarele comunicări: A. Rădulescu, directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța: *Dare de seamă asupra activității muzeului în perioada noiembrie 1982 — noiembrie 1983*; C. Preda, directorul Institutului de arheologie București, *Unele aspecte ale relațiilor grecești vest pontice cu geții, în secolele VI–IV î.e.n.*; Gh. I. Ioniță, prof. univ. dr., *Socialiștii din România — în cuget și simțire — alături de cauza Marii Uniri din 1918*; I. Spălățelu, prof. univ. dr. *Rolul maselor în făurirea statului național unitar român*; N. Ciachir, conf. univ. dr. *Contextul european al Unirii din anul 1918*; C. Mocanu, conf. univ. *Considerații istorico-teoretice privind unitatea națională din România în anii socialismului*; G. E. Bantea, *O latură specifică a continuității românilor*; *Contestări externe a istoricității lor*.

În după amiaza primii zile și în zilele următoare au fost expuse un număr de peste 100 de comunicări în cadrul a șase secții și anume: Secția Arheologia comunei primitive; Secția civilizației traco-getică; Secția Arheologia greco-romană și romano-bizantină; Secția Arheologia și istoria evului mediu; Secția de Istorie modernă și contemporană; Secția Artă, memorialistică, muzeografie și etnografie. Materialele prezentate au scos în evidență noile realizări în domeniul istoriografiei și arheologiei pe baza noilor rezultate ale săpăturilor arheologice efectuate în ultimii ani precum și al investigațiilor făcute în biblioteci și arhive din țară și de peste hotare. Astfel la Secția Arheologia comunei primitive au fost audiate comunicări și apoi discutate ca și la celelalte secții privind probleme ca: Viața economică, politică și culturală de pe teritoriul fostei Dacii (M. Brudiu, Al. Păunescu, S. Marinescu-Bîlcu, N. Harțușche), unele aspecte ale vieții materiale din Dobrogea în paleolitic și neolitic (P. Hașotti, Eug. Comșa, M. Șimon, W. Wisoschenschi, etc.). La Secția Civilizația traco-getică, s-a subliniat influența din afară exercitată asupra civilizației traco-getice (I. Preda, G. Simion, N. Moscalu), s-au sta-

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ PE TEMA „FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN — MOMENT CRUCIAL ÎN LUPTA MASELOR POPULARE PENTRU LIBERTATE ȘI PROGRES”

Sub egida Consiliului Național pentru Știință și Tehnologic, Academiei Republicii Socialiste România, Academiei „Ștefan Gheorghiu” și Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., a avut loc în ziua de 26 noiembrie 1983 în Capitală, sesiunea științifică omagială pe tema „Făurirea statului național unitar român — moment crucial în lupta maselor populare pentru libertate și progres. Unitatea și coeziunea întregului popor în jurul Partidului Comunist Român, al secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu — factor fundamental al făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate”.

La lucrările sesiunii au luat parte tovarășii Constantin Olteanu, Gheorghe Pană, Dumitru Popescu, Miu Dobrescu, Petru Enache, Suzana Gâdca, Mihai Gere, Ion Ursu, Nicu Ceaușescu, secretar al C.C. al U.T.C.

Au luat parte membri ai C.C. al P.C.R., ai guvernului, reprezentanți ai unor instituții centrale și organizații de masă, oameni ai muncii din întreprinderi bucureștene, academicieni, profesori, cercetători, studenți, activiști de partid și de stat, participanți la evenimentele de acum 65 de ani.

Lucrările sesiunii au fost deschise de tovarășul Petru Enache, membru supleant al Comitetului Politic Executiv, secretar al C.C. al P.C.R.

Au fost susținute comunicările: *Ideea de unitate, libertate și independență în opera secretarului general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu*, — Dumitru Popescu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., rectorul Academiei „Ștefan Gheorghiu”; *Tradițiile istorice bimilenare ale unității poporului român* — Mircea Petrescu-Dîmbovița, profesor, directorul Institutului de istorie „A.D. Xenopol”; *Epopoea românească în Evul Mediu pentru libertate și unitate* — Ștefan Ștefănescu, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de istorie „N. Iorga”; *Rolul maselor largi populare în înfăptuirea actului istoric de la 1 Decembrie 1918* — Ion Clopoțel, participant la Marea Adunare de la Alba Iulia; *Lupta pentru unitate, libertate și independență națională în epoca modernă* — Camil Mureșan, profesor, decanul Facultății de istorie-filosofie, Universitatea Cluj-Napoca; *Idealele unității și libertății poporului român în lupta partidului clasei muncitoare din România* — Ion Popescu-Puțuri, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de studii istorice și social-politice; *Lupta pentru făurirea statului național unitar român în împrejurările interne și internaționale ale anilor 1916—1918* — G-ral Col. dr. Constantin Olteanu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., ministrul apărării naționale; G-ral lt. dr. Ilie Ceaușescu, adjunct al ministrului apărării naționale, secretar al Consiliului Politic Superior al Armatei; *Unirea din 1918 — opera întregului popor român. Consolidarea statului național unitar român, cerință vitală a dezvoltării societății românești* — Acad. Ștefan Pascu, membru supleant al C.C. al P.C.R., președintele Secției de științe istorice a Academiei R.S. România; *Adeziunea naționalității germane din România la actul istoric al Marii Uniri* — Eduard Eisenburger, membru al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului oamenilor muncii de naționalitate germană; *Ecoul internațional al luptei poporului român pentru unitate și independență națională* — Mihnea Gheorghiu, membru al C.C. al P.C.R., președintele Academiei de Științe Sociale și Politice; *Unitatea oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate — temelie a dezvoltării democrației muncitorești, revoluționare, a statului nostru socialist* — Mihai Gere, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului oamenilor muncii de naționalitate maghiară; *Unitatea și coeziunea întregului popor în jurul partidului, al secretarului său general, tovarășul*

Nicolae Ceaușescu, factor fundamental al făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate în România — Ion Ursu, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., prim-vicepreședinte al Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie.

La încheierea lucrărilor sesiunii științifice omagiale, participanții au adresat o telegramă Comitetului Central al Partidului Comunist Român, tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România.

SIMPOZIONUL ȘTIINȚIFIC „UNIREA — COLOANĂ INFINITĂ A ISTORIEI ROMÂNILOR

În ziua de 17 noiembrie 1983 a avut loc la Casa universitarilor București, sub egida Facultății de istorie și filozofie a Universității București și Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, simpozionul științific „Unirea — coloană infinită a istoriei românilor”.

Cuvîntul de deschidere, *Semnificația istorică a Marii Uniri din 1918*, a fost rostit de Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, decanul Facultății de istorie și filozofie.

În continuare, au fost susținute următoarele comunicări: — *Caracterul plebiscitar al marilor acte ale Unirii, săvârșite de poporul român în cursul anului 1918* — conf. dr. Iulian Cîrțină, șeful catedrei de istorie a României, Universitatea București; *Generația Marii Uniri* — dr. Vasile Curticăpeanu, conferențiar la Universitatea București; *Socialiștii români și actul istoric de la 1 Decembrie 1918* — dr. Gh. I. Ioniță, profesor la Universitatea București; *Universitatea și Academia în slujba Marii Uniri* — dr. docent Titu Georgescu, membru corespondent al Academiei de Științe Sociale și Politice, profesor la Universitatea București.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ „PONTICA” 1983

În zilele de 21–23 noiembrie 1983 a avut loc la Constanța Sesiunea științifică anuală organizată de Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța în colaborare cu Filiala din localitate a Societății de studii clasice, închinată aniversării a 65 de ani de la înfăptuirea statului național unitar român, cu următoarea temă: „Civilizații, etnogeneză și unitate națională în cadrul evoluției istorice a României”. La ședința plenară desfășurată în sala de festivități a Muzeului în prezența unui mare număr de cercetători, cadre didactice universitare, muzeografi, arhiviști din localitate și din alte orașe ale țării precum București, Craiova, Iași, Tulcea, Călărași, Galați, Timișoara, etc. a luat cuvîntul tovarășa Elena Borodi secretar al Comitetului Județean Constanța al Partidului Comunist Român care a adus un *Cuvînt de salut* din partea organelor de partid și de stat județene. După aceea au fost prezentate următoarele comunicări: A. Rădulescu, directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța: *Dare de seamă asupra activității muzeului în perioada noiembrie 1982 — noiembrie 1983*; C. Preda, directorul Institutului de arheologie București, *Unele aspecte ale relațiilor grecești vest pontice cu geții, în secolele VI–IV î.e.n.*; Gh. I. Ioniță, prof. univ. dr., *Socialiștii din România — în cugel și simfîre — alături de cauza Marii Uniri din 1918*; I. Spălățelu, prof. univ. dr. *Rolul maselor în făurirea statului național unitar român*; N. Ciachir, conf. univ. dr. *Contextul european al Unirii din anul 1918*; C. Mocanu, conf. univ. *Considerații istorico-teoretice privind unitatea națională din România în anii socialismului*; G. E. Bantea, *O latură specifică a continuității românilor*; *Contestări externe a istoricității lor*.

În după amiaza primei zile și în zilele următoare au fost expuse un număr de peste 100 de comunicări în cadrul a șase secții și anume: Secția Arheologia comunei primitive; Secția civilizații traco-getică; Secția Arheologia greco-romană și romano-bizantină; Secția Arheologia și istoria evului mediu; Secția de Istorie modernă și contemporană; Secția Artă, memorialistică, muzeografie și etnografie. Materialele prezentate au scos în evidență noile realizări în domeniul istoriografiei și arheologiei pe baza noilor rezultate ale săpăturilor arheologice efectuate în ultimii ani precum și al investigațiilor făcute în biblioteci și arhive din țară și de peste hotare. Astfel la Secția Arheologia comunei primitive au fost audiate comunicări și apoi discutate ca și la celelalte secții privind probleme ca: Viața economică, politică și culturală de pe teritoriul fostei Dacii (M. Brudiu, Al. Păunescu, S. Marinescu-Bîlcu, N. Hartuiche), unele aspecte ale vieții materiale din Dobroga în paleolitic și neolitic (P. Hașotti, Eug. Comșa, M. Șimon, W. Wisosenschi, etc.). La Secția Civilizația traco-getică, s-a subliniat influența din afară exercitată asupra civilizației traco-getice (I. Preda, G. Șimon, N. Moscalu), s-au sta-

bilit noi limite cronologice pentru epoca bronzului și a fierului, pentru anumite regiuni din țara noastră (Seb. Morintz, P. Alexandrescu), au fost puse în circuitul științific noi materiale arheologice despre viața cotidiană la traco-geți (M. Irimia, V. Sirbu). La Secția Arheologia greco-romană și romano-bizantină autorii comunicărilor au scos în evidență probleme ca circulația monetară (I. Oberländer-Tirnovanu, Al. Suceveanu, Oet. Iliescu, R. Ochescanu, V. Teodorescu, G. Custurea), aspecte noi privind fortificațiile din Dobrogea (S. Baraschi, C. Chiriace), bilanțul unor cercetări arheologice în ultimii 20 de ani la Capidava (R. Florescu), navigația pe Dunăre (M. Comșa,) meșteșugurile tradiționale din Dobrogea preromană și romano-bizantină (I. Barnea, A. Panaiteșcu, I. Mitrea,) noi monumente rupestre în Dobrogea (C. Chiriace), interferențe de civilizație pontică și mediteraneană în Dacia romană (M. Sfirlcă, C. Mușeteanu, Al. Suceveanu, O. Bounegru, A. Opait), interpretarea noilor materiale descoperite la Calatis, Tomis și Rasova (M. Cheluță-Georgescu, L. Buzoianu, M. Alexandrescu-Vianu, Al. Ștefan, Tr. Cliante), viața militară în Dobrogea (I. Dragomir, L. Petculescu, A. Rădulescu, M. Bărbulescu, M. Bucovăla, Gh. Papuc, Al. Ștefan). La Secția de istoria și arheologia evului mediu în comunicările audiate s-au evidențiat probleme ca: formația politică românească de la Dunărea de Jos și Marca Neagră (A. Ghiță), noutăți privind viața economică în Dobrogea (A. Murat), circulația de carte în județul Constanța (S. Suceveanu), noi materiale privind viața militară (D. Căpățână, A. R. Popescu, T. Gemil, C. Chera, C. Crăciunoiu, T. Papasima). La Secția de istorie modernă și contemporană principalele probleme care au stat în fața autorilor comunicărilor prezentate s-au referit la: circulația de carte, urbanizarea localităților din Dobrogea, și de pe malul Dunării (P. Panait, T. Mateescu, E. Ioan), litoralul dobrogean într-un portulan din 1830 (C. Șerban, V. Șerban), mișcări demografice (N. Ursu, G. Maksutovici, M. Luca), viața culturală (L. Marcu), ecouri europene ale Unirii din 1918 (L. Deaconu, M. Suciu, St. Popescu, V. Dobrescu, D. Șandru, Al. Porțeanu), situația politică în România în 1917–1918 (M. Stănescu, M. Sofronie, P. Zaharia, Gh. Buzatu), dezvoltarea Dobrogei în epoca contemporană (O. Tudora, M. Nicol). În fine unii autori au făcut cunoscute noi documente privind Unirea din 1918 (C. Botoran, Gh. Florescu). La Secția Artă, muzeografie, memorialistică și etnografie noile documente prezentate de autori în comunicările lor au relevat modul cum s-a reflectat peisagiul dobrogean în arta plastică din secolul XX (S. Rusu, Fl. Cruțeru, A. Fărcașiu, C. Tudor, D. Păuleanu), viața unor personalități culturale din istoria Dobrogei moderne și contemporane (A. M. Diana), în fine noi achiziții de piese de artă (I. Pitrescu, A. Răducănescu).

În afară de cele șase secții în cadrul Sesiunii științifice și-a desfășurat separat activitatea secția de studii clasice unde au fost prezentate 40 de comunicări avind ca teme: „Marea și navigația în limbile și literaturile clasice” pe de o parte, iar pe de alta „Contacte între greci și romani în Balcani”. Aceste comunicări s-au concentrat asupra unor probleme ca: Marea ca subiect de inspirație în literatura indo-europeană (L. Wald, A. Bhoșe), marea reflectată în opera scriitorilor clasici greci și romani (F. Bechet, M. Tecusan, M. Nasta, S. Petecel, A. Sav, I. Cimpeanu, I. Micu, L. Andrei, St. Cucu, N. Frecca), navigația antică fluvială în lumina unor noi izvoare (S. Iosipescu), marea reflectată în literatura modernă și contemporană românească (E. Dumitrașcu), contacte lingvistice greco-romane în Balcani (I. Fischer), politica romanilor în Balcani (Al. Avram, Ec. Goga, R. Ardevan), noi interpretări a operelor lui Ovidiu și Virgiliu (E. Fruchter, G. Mihăescu, N. Barbu), influența literaturii clasice grecești asupra literaturii române (M. Ciucă, V. Mocanu), etc.

În cadrul Sesiunii a fost organizată în ziua de 22 noiembrie o vizită de lucru la Muzeul cetății Histria și la Muzeul de artă din Medgidia în cursul căreia participanții au luat cunoștință de noul ansamblu muzeistic din Histria, și de rezultatul ultimilor săpături arheologice de pe acest șantier precum și despre noile achiziții de opere de artă avind drept temă de inspirație Dobrogea socialistă.

Încheierea lucrărilor Sesiunii științifice anuale — Pontica 1983, a avut loc în ziua de 23 noiembrie în cadrul unei ședințe plenare unde Adrian Rădulescu, directorul Muzeului a făcut o serie de aprecieri elogioase la adresa comunicărilor prezentate care pe baza materialului documentar inedit aduc o contribuție valoroasă la îmbogățirea istoriografiei românești actuale în probleme de istoria României în general și a istoriei Dobrogei în special. Pentru aceste motive domnia sa a solicitat autorilor lucrărilor prezentate depunerea acestora pentru a fi publicate în revistele Muzeului: „Pontica” și „Studii și Comunicări de istoria Dobrogei”. În continuare prof. univ. N. Barbu a făcut în limba latină un bilanț al lucrărilor în special de la Secția de studii clasice apreciate ca foarte meritorii, pe de o parte iar pe de alta a adus în numele participanților la Sesiune mulțumirile sale adresate organelor de partid și de stat locale care au asigurat condiții optime desfășurării acestei manifestări științifice de un deosebit prestigiu.

A XV-a SESIUNE ANUALĂ DE COMUNICĂRI A COMPLEXULUI MUZEAL GOLEȘTI

În cadrul Festivalului național „Cîntarea României”, în zilele de 19 și 20 noiembrie 1983, s-au desfășurat lucrările celei de a XV-a sesiuni științifice anuale a Complexului muzeal Golești. Manifestarea s-a încadrat în șirul acțiunilor omagiale dedicate împlinirii a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român și totodată, prilejuită de împlinirea a 40 de ani de activitate muzeală la Golești.

În ședința plenară de deschidere, desfășurată în ziua de 19 noiembrie 1983 în sala de festivități a Consiliului popular județean din Pitești, au participat activiști de partid și de stat, cercetători științifici, cadre didactice, un mare număr de oameni ai muncii din municipiul Pitești. Au luat cuvîntul dr. Vasile Novac, directorul Complexului muzeal Golești, Aurica Petrescu, secretar al Comitetului județean Argeș al P.C.R., prof. Constantin Iliescu, instructor în Consiliul Culturii și Educației Socialiste, dr. Vasile Arimia, director al Direcției Generale a Arhivelor Statului, dr. Marin Badea, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., dr. Aurică Simion, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., dr. Ion Alexandrescu, Institutul de studii istorice și social-politice, dr. Petre Popa, președinte al Comitetului județean de cultură și educație socialistă, dr. Ionel Nicolae, lector al Comitetului Central al Partidului Comunist Român.

În continuare, lucrările sesiunii s-au desfășurat în cadrul a cinci secții: „Contribuția Goleștilor și a colaboratorilor lor la lupta pentru unitate, independență națională, democrație și propagare culturală”; „Mărturii arheologice și documentare privind practicarea viticulturii și pomiculturii”; „Dovezi materiale și spirituale despre viticultură și pomicultură, construcții specializate, arhitectură”; „Etnografia și arta populară a județului Argeș”; „Muzeografie și conservare”.

În cadrul primei secții, cei prezenți au putut audia comunicările: *Ideea de unitate națională în sigilii și ștampilele punctelor de frontieră din Muntenia și Moldova din perioada 1859—1871* de prof. Livia Creastă, Școala generală Mărăcineni, Ing. Octavian Dejan, I.R.N. Pitești; *A fost Pierre Ronsard fiu al Argeșului?* de Paul Ion Cruceană, București; *Goleștii în prima jumătate a sec. al XVII-lea*, de prof. Sebastian Tudor, complexul muzeal Golești; *Din activitatea literară a marelui vornic Iordache Goleseu*, de prof. Nicolae Moisescu, directorul Muzeului orașenesc Curtea de Argeș; *Unitatea națională în opera și activitatea lui Aron Florian* de prof. Marian Stroia, Institutul de istorie „N. Iorga”; *Dinicu Goleseu și descoperirea artei europene* de prof. Pavel Șușală, Muzeul jud. Călărași; *Legături între Principate și Transilvania prin intermediul presei periodice în deceniul anterior revoluției de la 1848* de dr. Apostol Stan, Institutul de istorie „N. Iorga”; *Elemente sociale în Principatele Române desprinse din „Însemnare a călătoriei mele ...”* de prof. Răzvan Filip, Muzeul jud. Călărași; *Const. D. Beldie — un remarcabil fiu al Argeșului*, de prof. Eugen Nițu, București; *Date noi privind iconografia unor revoluționari de la 1848, colaboratori ai Goleștilor* de prof. Maria Ioniță, Muzeul Național de Istorie al R.S.R.; *Mărturii documentare despre activitatea lui Alexandru G. Goleseu în timpul și după terminarea revoluției de la 1848* de prof. Mireea Dumitriu, Muzeul Național de Istorie al R.S.R.; *Nică B. Locusteanu luptător antimonarhic*, de dr. Paul Barbu, Centrul de științe sociale, Craiova; *Manifestări tirgoviștene dedicate Unirii* de prof. dr. Mihai Oproiu, directorul Muzeului județean Dimbovița; *Pe marginea unui manuscris al lui Dimitrie Goleseu*, de Ionel Hozoc, Biblioteca Academiei R.S.R.; *Goleștii și participarea lor la expoziția internațională din Paris, (1867)* de prof. Lucia Dalila Aramă; *Fotografii referitoare la familia Goleștilor și Carol Davila, aflate în colecțiile B.C.S.* de prof. Maria Polojințev, Biblioteca Centrală de Stat, București; *Realizarea statului național unitar român, rezultat al luptei întregului popor*, de conf. dr. Teodor Marinescu; *Un „incident revoluționar” la Pitești în anul 1870*, de prof. dr. doc. George Potra, București.

În celelalte trei secții au fost susținute un număr de circa 50 de comunicări cu o tematică diversă. Cu același prilej, a fost inaugurată și introdusă în circuitul expozițional al unităților muzeului gospodăria viticolă de la Ostrov, exemplar reprezentativ pentru habitatul rural dobrogean de la începutul secolului nostru.

Prin ținuta științifică elevată a materialelor susținute, buna organizare și conținutul său patriotic și politico-ideologic, sesiunea anuală de comunicări a complexului muzeal Golești, s-a înscris la loc de frunte în șirul manifestărilor consacrate aniversării actului de la 1 Decembrie 1918.

Marian Stroia

SIMPOZIONUL OMAGIAL „CONTINUITATE, UNITATE ȘI INDEPENDENȚĂ ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN” DE LA ALBA IULIA

La Casa de cultură a Sindicatelor din municipiul Alba Iulia a avut loc, în zilele de 29—30 noiembrie 1983 simpozionul omagial „Continuitate, unitate și independență în istoria poporului român” sub egida Comitetului de Cultură și Educație socialistă Alba, Muzeul Unirii și Consiliul Județean Alba al Sindicatelor.

În ședința plenară după cuvîntul de deschidere rostit de Nicolae Hurbean, membru al C.C. al P.C.R., prim-secretar al Comitetului județean Alba al P.C.R., președintele Comitetului Executiv al Consiliului Popular al județului Alba, au fost susținute comunicările : *Mărta Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918* acad. Ștefan Pascu; *Mihai Viteazul, simbol al unității românești*—prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R.S.R.; *Ideea unității și independenței românești în epoca modernă* prof. univ. dr. Camil Mureșan; *Îndemnul tricolorului național în lupta pentru Unire*—conf. univ. dr. Vasile Cristian.

Lucrările simpozionului s-au desfășurat pe mai multe secții : Comuna primitivă și civilizația daco-getică ; Epoca romană ; Istoria evului mediu ; Istoria modernă și contemporană ; Istoria artelor ; Istoria culturii.

La lucrările acestei reuniuni științifice au participat cercetători din domeniul istoriei, muzeografi și cadre didactice din București, Cluj-Napoca, Iași, Sibiu, Deva, Arad, Zalău, Tg. Mureș, Alba Iulia și alte localități.

SIMPOZIONUL DE LA SALONIC

În zilele de 21—26 septembrie 1983 s-au ținut la Salonic, în Grecia. lucrările celui de al IV-lea simpozion internațional „Vechea Macedonia” organizat de către Institutul de Studii Balcanice din Salonic. Desfășurat sub înaltul patronaj al președintelui Republicii Elene, Constantin Caramanlis, la simpozion au participat invitați din numeroase țări Anglia, Bulgaria, Cehoslovacia, Elveția, Franța, R. F. Germania, Italia, Israel, Iugoslavia, România, S.U.A. și U.R.S.S.

Se poate observa prin urmare o largă prezență internațională cu numeroase comunicări privind diferitele aspecte ale relațiilor lumii antice macedonene cu popoarele înconjurătoare. Din rîndul comunicărilor prezentate remarcăm pe cele ale lui D. Lazaridi (Grecia) — *Săpăturile de la Amphipolis* ; N.G. Hammond — *Via Ignatia în Macedonia de vest* ; F. Papazoglu (Iugoslavia) — *Probleme de romanizare în nord-vestul Macedoniei* ; H. Kyriacis (R.F.G.) — *Cauza macedoneană pe vechile sigilii ptolomaice* ; A. Antfertiev (U.R.S.S.) — *Relațiile externe ale Macedoniei în perioada războiului peloponesiac* ; E. Grzybek (Elveția) — *Despre Filip al II-lea și Alexandru cel Mare* ; D. Grammenos (Grecia) — *Descoperiri neolitice în centrul Macedoniei* ; K. Wardle (S.U.A.) — *Epoca veche a bronzului în Macedonia* ; B. Hänsel (R.F.G.) — *Descoperirile de la Castanas din Macedonia* ; J. Bouzek (Cehoslovacia) — *Macedonia și Thracia în prima epocă a fierului* ; M. Blanchaud (Franța) — *Culte orientale în Macedonia antică romană* ; G. Karadedos (Grecia) — *Teatrul elenistic de la Dion* ; B. Shefton (Anglia) — *Observații asupra răspîndirii obiectelor de lux grecești în nordul Mării Egee și în Macedonia în sec. VI—IV î.e.n.* ; B. Tripodi (Italia) — *Emblema casei regale macedonene* ; G. Mihailov (Bulgaria) — *Onomastica în aria traco-macedoneană* ; P. Alexandrescu (România) — *Pentru o cronologie a lezaurilor tracie*. Subsemnatul am prezentat comunicarea *Influențe elenistice în decorul vetrelor geto-dace*.

După fiecare reuniune era rezervat un timp de 30 minute pentru întrebări și discuții. Toate aceste discuții s-au purtat într-un perfect spirit colegial urmărindu-se doar lămurirea unor aspecte mai puțin cunoscute. Trebuie de asemenea remarcat faptul că toate comunicările au fost de un înalt nivel științific. Comunicările prezentate de membrii delegației române s-au încadrat în acest nivel fiind bine apreciate de către toți participanții. Prin desele lor referiri la lumea geto-dacă ele au contribuit la o mai bună cunoaștere a zonei nord-dunărene de către toți participanții la lucrările simpozionului.

Organizatorii au ținut de a prezenta participanților și rezultatele săpăturilor arheologice din ultimii ani. Pentru aceasta s-au făcut excursii de documentare la Vergina, Pella, Dion, Olynthos, Petralona și templul lui Amon Zeus. În toate aceste celebre stațiuni autorii săpăturilor — E. Andronicos, F. Petsas, A. Poulianos, M. Siganidou, etc. — au prezentat mici comunicări și au dat ample informații. De asemenea s-au vizitat depozitele de șantier precum și laboratoarele de restaurare ce se află în clădiri special amenajate chiar lângă șantiere.

Prin toate acestea simpozionul a fost deosebit de util tuturor participanților, el contribuind la o mai bună cunoaștere a istoriei Macedoniei antice și la aprofundarea strinselor legături ale ei cu lumea înconjurătoare.

George Trohani

IOAN CĂPREANU, *Mișcarea muncitorească în luptele politice din România între anii 1900—1914*, Edit. Junimea, Iași, 1983, 280 p.

Istoriografia noastră a înregistrat de-a lungul anilor progrese însemnate în acțiunea de valorificare a bogatelor și glorioaselor tradiții revoluționare ale proletariatului, ale partidului său politic, încorporate organic în lupta întregului popor român pentru emanciparea socială, unitate și independență națională.

În elaborarea lucrării autorul s-a călăuzit după principiile metodologice formulate de secretarul general al partidului nostru potrivit cărora poporul român „are o singură istorie, iar activitatea Partidului Comunist Român ca și a altor partide în diferite perioade, constituie o parte inseparabilă a istoriei patriei”. În acest spirit Ioan Căpreanu a integrat mișcarea muncitorească revoluționară în cadrul istoriei noastre naționale unice, ancorând activitatea organizațiilor politice și profesionale muncitorești în cadrul marilor țeluri politice, sociale și naționale ale întregului popor.

Lucrarea este structurată pe 6 capitole mari, ce la rândul lor sint împărțite în sub-capitole, care se recomandă prin temeinica ei documentare.

Demersul științific al lui Ion Căpreanu are meritul că pe baza unui material documentar inedit cit și edit, de arhivă, fără a se neglija cele mai importante și noi cuceriri istoriografice românești, relevă că la începutul secolului nostru mișcarea muncitorească deși s-a resimțit organizatoric ca urmare a confruntărilor ideologice din conducere privind condițiile de afirmare a mișcării socialiste, a continuat să-și facă simțită prezența în viața social-politică a țării, dovedindu-se a fi forța politică și socială cea mai înaintată a societății românești.

În elaborarea sintezei sale, autorul a pornit de la ideea că istoria politică de la începutul secolului al XX-lea cuprinde o perioadă bogată în evenimente, relevând faptul că puternic ancorați în realitățile patriei, socialiștii, partidul clasei muncitoare, au adus în peisajul politic românesc din perioada abordată, o viziune superioară asupra modalităților de rezolvare a marilor

probleme care frământau societatea românească, fapt care i-a conferit calitatea de purtător și apărător al intereselor vitale ale întregului popor.

Autorul analizează la început situația economică și socială a României în perioada tratată reliefând faptul că România era o țară agrară cu o industrie puțin dezvoltată, pe ansamblul economiei dominând relațiile capitaliste care se împleteau cu rămășițe feudale încă puternice în agricultură. O trăsătură caracteristică a economiei românești la începutul veacului nostru constă în faptul că aceasta devenea tot mai dependentă de capitalul străin.

Dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste în industria și agricultura României a avut ca rezultat apariția unor însemnate schimbări în structura socială a societății românești.

Apariția mișcării socialiste ca adversar hotărât în luptele politice, fapt care a însemnat începutul unei ere noi în arena politică a țării, a produs îngrijorare și neliniște în rândurile partidelor claselor dominante.

Se desprinde din lectura volumului faptul că mișcarea socialistă și muncitorească s-a situat de la început pe poziții marxiste clare, propunându-și ca obiective fundamentale soluționarea problemelor izvorite din realitățile concrete ale țării, din necesitățile dezvoltării României pe calca progresului material și social. La începutul veacului al XX-lea are loc o maturizare accentuată a clasei muncitoare, a mișcării muncitorești, ceea ce a dus la întărirea bazei proletare a organizațiilor politice ale clasei muncitoare și implicit la consolidarea acestora.

În anii de început ai secolului nostru mișcarea revoluționară din România a continuat să se manifeste pe planul confruntărilor participând la alegerile din 1907, 1911, 1912, și februarie și mai 1914.

Chiar dacă în acești ani nu s-au mai putut înregistra succese parlamentare socialiste fenomen explicabil, dacă se are în vedere extinderea represiunilor antimuncitorești, în-deosebi ca urmare a solidarizării militante a

proletariatului cu marea răscoală din 1907, campaniile electorale au reprezentat prilejuri favorabile pentru partidul clasei muncitoare de a răspîndi prin manifeste electorale, prin publicațiile centrale și locale și prin mari întruniri de masă, programul său revoluționar, ceea ce a determinat, alături de alte forme de luptă, penetrarea și mai adîncă a idcilor socialiste în rîndurile maselor de la orașe și sate, afirmarea puternică a social-democrației în viața politică a țării.

Cu ocazia campaniilor electorale desfășurate în perioada cercetată, istoricul ieșean menționează că mișcarea socialistă din România, demascînd politicianismul și demagogia partidelor claselor dominante, a cerut înfăptuirea unor reforme radicale care să acorde într-adevăr drepturi politice tuturor cetățenilor țării și să contribuie la înlăturarea relațiilor feudale din economie. să dea o legislație ocrotitoare muncii și să contribuie la emanciparea maselor muncitoare de la orașe și sate.

Din consistentele măturii aduse în lucrare, rezultă că idealul consolidării independenței și al fărîririi unității naționale depline a poporului român au constituit direcții esențiale de acțiune ale partidului clasei muncitoare.

Autorul relevă faptul că, creșterea prestigiului și autorității în rîndul maselor a P.S.D. și a mișcării sindicale reorganizate, afirmarea tot mai hotărîtă ca o puternică forță politică în apărarea intereselor maselor muncitoare au determinat clasele dominante să treacă la manevre pentru a sparge unitatea de luptă a muncitorimii.

Lupta politică a clasei muncitoare s-a desfășurat concomitent cu întărirea organizatorică a P.S.D. și a organizațiilor sindicale și cu intensificarea acțiunilor în rîndul oamenilor muncii.

Acțiunile organizate de P.S.D. și Comisia Generală a Sindicatelor pentru apărarea drepturilor poporului român și promovarea unei politici externe naționale juste, se imbinau cu lupta desfășurată de proletariat și celelalte categorii de oameni ai muncii împotriva scumpirii traiului pentru drepturi și libertăți cetățenești și pentru o legislație care să le asigure condiții mai bune de muncă.

De o mare însemnătate sînt informațiile din lucrare, relevînd meritul socialiștilor, în campania pentru introducerea votului universal, fapt ce a determinat P.N.L. să treacă la acțiuni mai hotărîte pentru a impune discutarea în cercurile politice burghezo-moșierești și apoi în parlament a reformelor electorale și agrare.

Poziția proletariatului român, cu privire la chestiunea introducerii votului universal și înfăptuirea reformei agrare a fost expusă cu o clară elocvență de C. Dobrogeanu-

Gherea în cîteva articole apărute în gazeta „România muncitoare”.

Mișcarea grevistă din România — desfășurată în condițiile cînd aveau loc dezbateri în parlament cu privire la chestiunea reformelor și a revizuirii Constituției — demonstrează că proletariatul român era o importantă forță politică de a cărui voință trebuia să țină seama clasele dominante.

Mișcarea muncitorească din țara noastră, a participat și mai activ la luptele politice după anul 1910, cînd s-a reorganizat P.S.D., singurul partid care-și identifica concepțiile programatice cu cele mai înaintate revendicări sociale ale vremii.

În perioada abordată, autorul relevă că socialiștii români s-au ridicat cu putere împotriva dominației străine, proclamînd solemn dreptul indescriptibil și inviolabil al națiunii noastre, ca de altfel al tuturor națiunilor, la o viață liberă și independentă. În concepția socialiștilor români lupta pentru eliberarea socială și națională formau două laturi inseparabile ale luptei generale unitare pentru dezrobirea de suh orice exploatare și asupra.

Datorită colaborării dintre mișcarea națională și mișcarea socialistă, lupta pentru fărîrarea statului național unitar român a căpătat un conținut politic nou.

În perioada cercetată, mișcarea muncitorească din România a întreprins relații cu socialiștii din provinciile românești aflate încă sub dominație străină, aceste legături permanente exprimînd năzuința firească a muncitorilor spre unitate, contribuind astfel la pregătirea și la înfăptuirea acestui hotărîtor moment din istoria poporului român. Autorul relevă că aceste legături au avut un rol deosebit de important nu numai în ce privește întărirea conștiinței de clasă, ci și în aprofundarea sarcinilor ce reveneau proletariatului român în ansamblu în lupta pentru desăvîrșirea unității statale. Multiplele și permanentele legături existente între socialiștii din provinciile românești aflate încă sub dominație străină și cei din România, nu au putut fi oprite, în ciuda oprcliștilor ridicate de stăpînirea austro-ungară, care a încercat să transforme Carpații într-o barieră de netrecut pentru românii aflați pe cele două versante ale lor.

Continuînd să fie o prezență activă în viața social-politică a țării proletariatul român a continuat să-și dezvolte, în perioada abordată, legăturile de solidaritate cu lupta proletariatului din alte țări.

Autorul menționează că în condițiile agravării situației internaționale, mișcării socialiste din România i-a revenit sarcina de a dezvălui primejdia ce amenința poporul român din partea ambelor tabere imperialiste. Socialiștii români au luptat pentru o politică

de neutralitate, ei situându-se în rindul partidelor și grupărilor de stînga din Internaționala a II-a, care au condamnat războiul imperialist.

Întocmit într-o manieră științifică modernă, conform ccrințelor actuale ale istoriografiei, lucrarea de față se prezintă bine încheagată și unitară, oferind cititorului o autentică frescă a luptelor politice în perioada 1900—1914. Totuși, se impun și citeva considerații critice.

De asemenea, era necesar ca volumul să cuprindă și un capitol de concluzii, deoarece acestea se impuneau cu acuitate, mai ales că perioada abordată este deosebit de impor-

tantă; era de dorit ca autorul să releve și cauzele pentru care mișcarea muncitorească nu a reușit în această perioadă să mai trimită în Parlament deputați socialiști.

Fotocopiile de la sfîrșitul lucrării dau acesteia o notă de variație și ridică nivelul științific al acesteia.

În concluzie, considerăm demersul științific datorat lui Ioan Căpreanu o contribuție științifică notabilă, la cunoașterea locului mișcării muncitorești în ansamblul istoriei României de la începutul secolului nostru.

Aurel Cernea

DAVID BRITTON FUNDERBURK, *Politica Marii Britanii față de România—1938—1940. Studiu asupra strategiei economice și politice*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 221 p.*

Cunoscutul istoric nord-american, David Britton Funderburk abordează în deosebit de interesanta sa lucrare — *Politica Marii Britanii față de România*** — spinoasa, alambicată și controversată problemă a relațiilor dintre o mare putere și un stat mic, în anii de vîrf ai crizei antebelice și în primul an al celui de-al doilea război mondial (1938—1940).

Deși își caracterizează, cu modestie, monografia, doar ca un studiu consacrat strategiei economice și politice, totuși autorul izbutește, de la bun început, să dea lucrării sale o efectivă perspectivă europeană prezentînd, de fapt, principalele caracteristici ale crizei antebelice; și, în acest cadru de largă respirație, situează cu deosebită luciditate, relațiile Marii Britanii cu România, ținînd seama, cu obiectivitate, de interesele particulare ale celor două state. Elaborîndu-și lucrarea în acest spirit, David B. Funderburk a putut descoperi atît complexitatea cit și specificul raporturilor dintre o mare putere și un stat mic, într-o etapă istorică de puternică încordare internațională. De asemenea, bîzuindu-se pe documente inedite și edite de prim rang și pe o solidă și bogată istoriografie de specialitate, el a scos la iveală nu numai noi și variate aspecte ale relațiilor anglo-române ci a dat și o explicație logică unor evenimente, în aparență, confuze. Implicit, el a putut răsturna astfel idci și teze ce apreciau liniar, simplist și nenuanțat această complicată etapă istorică.

În consecință, nu este de mirare că autorul nu a caracterizat rolul României pe arena europeană în funcție de aria teritorială sau

de numărul locuitorilor, ci în funcție de contribuția sa la marile valori perene, la marile cuceriri ale civilizației. Înțelegînd pe deplin sensul adînc al permanențelor istorice și deci și esența concepției, ce constituie baza politicii externe a României, el a putut prezenta logic dramatica, complexa și uneori controversată istorie a acestei politici, care a stat mereu sub obediența luptei de apărare a integrității teritoriale și a suveranității naționale a statului.

De asemenea, cu aceeași rigoare științifică, el prezintă nenumăratele și aparent discontinuele metode politice și economice utilizate de Londra în raporturile sale cu Bucureștiul dezvăluind, concomitent, aspecte cu totul noi în pozițiile luate de Imperiul britanic față de România.

Astfel, David B. Funderburk, în ciuda modestului subtitlu al cărții sale aduce, în primul rînd, o efectivă contribuție la cunoașterea, în adîncime, a cînzei antebelice; în al doilea rînd, dezvăluie aspecte cu totul noi ale istoriei politice și economice a Marii Britanii și, în al treilea rînd, scoate în evidență caracterul specific, substanța politicii externe a României din etapa interbelică, adăugînd, pagini noi și de mare interes la istoria relațiilor internaționale ale României.

★

** I : Relațiile politice și economice ale Marii Britanii cu România, 1920—1938

II : Strategia britanică față de România în timpul crizei mîuncheneze.

III : Politica Marii Britanii din martie pînă în mai 1939 : reacții la ocuparea Cehoslovaciei de către germani și la tratatul economic germano-român.

* Traducere, Ion Stanciu, Postfață, Ioan Chipere, Florin Constantin.

Fiecare dintre cele patru capitole, introducerea, ca și substanțialele concluzii ale autorului vădese o lucidă analiză, bazată pe fapte și documente, ce duc în mod realist și logic, spre rezultate ce se impun prin nuanțatul și solidul lor conținut.

Încă din Capitolul I (p. 21—60), consacrat relațiilor politice și economice ale Marii Britanii cu România, în anii 1920—1938, se degajă net ideea că istoricul american cunoaște în adâncime istoria României și, în decosebi, a relațiilor sale internaționale. Dar, pentru a defini cu o efectivă rigoare științifică relațiile Bucureștiului cu Londra, David B. Funderburk recurge și la metoda comparației istorice. (p. 35). prezentând esența legăturilor dintre România și alte mari puteri — U.R.S.S., Franța, Germania — totemai pentru a scoate în evidență caracterul relațiilor româno-britanice. De asemenea, el situează aceste relații și în evoluția istorică propriu zisă, stabilind, implicit, și un fel de grafic al intereselor britanice față de România, grafic din care reiese o linie evident ascendentă pentru anii 1914—1920 și o altă descendentă, cu sporadică ascensiuni, pentru anii 1920—1938.

Urmărind cronologic și în cadrul general istoric aceste relații, autorul remarcă, cu drept cuvânt, rolul din ce în ce mai important jucat de Marea Britanic în România în anii 1914—1919 (p. 22—23), fapt, la care ar fi de adăugat și apreciablele schimbări în politica economică a României față de Marea Britanică încă din anii 1913—1914*, schimbări ce vădese concomitent și o hotărâtă acțiune de rupere din Tripla Alianță. De asemenea, pe linia orareum descendentă stabilită de autor a raporturilor dintre Marea Britanic și România, după 1920, ar trebui marcat un punct efectiv ascendent, pentru etapa noiembrie 1922—iulie 1923, cind au avut loc la Lausanne negocierile privind Tratatul de pace cu Turcia. Atunci, România a sprijinit efectiv delegația britanică, deoarece avea interese similare cu Anglia în spinoasa problemă a libertății de navigație a vaselor comerciale prin Strimtori și a echilibrului de forțe în Marea Neagră**.

Incontestabil însă că autorul caracterizează cu totul remarcabil raporturile dintre România și Marea Britanic, situându-le în cadrul general al principiilor politice, eco-

nomice, juridice și teritoriale, sub obediiență cărora evolua întreaga politică internațională postbelică. În acest spirit, interesele Angliei și ale României erau identice cu privire la apărarea statu-quoului teritorial și a tuturor instituțiilor și instrumentelor politice, juridice, economice create în acest scop. De aceea, el poate defini în mod clar țelurile Micii Înțelegeri, întind pe deplin sensul reorganizării ei în anul 1933, în fața pericolului nazist (p. 33). În mod similar, este prezentată și Înțelegerea Balcanică dar este poate prea puțin vizibilă ideea de bază, ce a determinat crearea acestei organizații antirevizioniste în februarie 1934 și anume: tendințele de hegemonie ale celui de-al III-lea Reich, ca și modul primejdios în care evolua politica Italiei fasciste.

Noi și substanțiale sînt în acest capitol știrile referitoare la construirea unei baze navale la Taşaul, sub îndrumarea unor experți britanici (p. 43—44), ca și paragraful referitor la relațiile economice ale Marii Britanii cu România între anii 1920—38 (pp. 15—53). Problema interesului britanic pentru petrolul românesc este apreciată cu obiectivitate și competență de autor*** care notează, concomitent, și o sporadică ascensiune pe graficul relațiilor dintre cele două state prin semnarea, în august, 1930, a unui tratat de comerț și navigație, ce cuprindea clauza**** națiunii celei mai favorizate (p. 51). Se poate afirma, în consecință, că acest capitol cuprinde toate elementele, toți factorii necesari pentru a putea marca pe deplin sensul evoluției rapide a acțiunilor, aparent discontinue, ale Marii Britanii din anii 1938—1940, acțiuni pe care autorul le consideră însă că reprezintă, în fond, o reală continuitate a concepției politice britanice.

Capitolele II, III și IV demonstrează, pas cu pas, temeinicia acestor noi estimări. a acestor noi puncte de vedere la care a ajuns David B. Funderburk, în comparație cu alți istorici străini și români****, ce văd o profundă schimbare în politica externă britanică față de Europa de sud-est, de abia în martie 1939

*** Vezi în acest sens și ideile lui Maurice Pearton, care în comunicarea sa „British Involvement in Roumanian Oil”, Colocviul româno-britanic, Londra, 3—10 mai 1978, aduce idei similare ca și unele știri, care completează tabloul schițat de autor.

**** Tratatelor anterioare erau bazate „pe contingente reprezentând un sistem de comerț în compensație” (p. 51)

***** În ceea ce mă privește deși am constat primirea favorabilă a unui Memoriu confidențial înaintat de Petrescu Comnen în mai 1938, la Geneva, lordului Halifax, în legătură cu necesitatea stringentă ca Anglia să intensifice schimburile economice cu România;

IV: Ultimele eforturi britanice și neutralitatea României, mai 1939—iulie 1940.

* Achiziții la firme engleze; importante concesi în domeniul exploatarei petrolului, unor întreprinderi ca Roumanian Consolidated Oil Fields; Maisels Petroleum, etc. (Eliza Campus, *Dim politica externă a României 1913—1947*, Edit. politică, București, 1980, p. 28—30).

** *Ibidem*, p. 240.

Capitolul al II-lea (p. 61—92) dovedește, în mod convingător, că în ciuda politici, ce a dus la catastrofalul acord de la Munchen, din septembrie 1938, Marea Britanie pregătea încă, în mai 1938, o intensificare a activității sale politice și, mai ales, economice în România și în sud-estul Europei, fiind hotărâtă să se opună „ereșterii rapide a influenței economice a celui de al III-lea Reich în Balcani” (p. 61). În paragraful *Noua politică a Marii Britanii față de România* (p. 66—84), autorul, după ce prezintă pozițiile diferitelor grupări politice și ale unor personalități importante, din guvernul condus de Neville Chamberlain, arată că în mai 1938, în urma unor îndelungi și controversate discuții s-a ajuns la întocmirea unui plan de sporire a comerțului britanic și de consolidare a poziției politice a Angliei în sud-estul Europei și în România, în deosebi. România — arată autorul — „era unul dintre cele mai importante obiective ale acestuia (ale planului n. a), dacă nu chiar cel mai însemnat” (p. 76). După ce examinează organizațiile guvernamentale create pentru punerea în aplicare a planului, destinat să contracareze prezența și tendințele de hegemonie ale Germaniei naziste, autorul se oprește cu drept cuvânt asupra reacției germane față de acest plan, care, așa cum dovedesc documentele, de necontestat, utilizate de autor, îngrijora efectiv cel de al III-lea Reich (p. 77, 78).

În cadrul capitolului menționat, care atestă documentar, în mai 1938, existența, ca și începutul punerii în practică a planului englez, ce avea să capete surprinzătoarea extindere din martie—aprilie 1939, apar și unele teze, destinate să releve, odată mai mult, necesitatea politico-economică a acestui plan. Se arată, de pildă, că într-un moment în care „influența franceză pălea”, Chamberlain considera, că din punct de vedere psihologic,

planul putea constitui pentru statele amenințate de naziști, „o injecție întăritoare” sau „o încurajare morală” (p. 74). Desigur, ori ce acțiune, ce putea să contracareze nocivă activitate a naziștilor, era privită cu simpatie și studiată cu atenție, atît de România, cit și de aliatele ei central-sud-est europene. Asupra acestui punct de vedere, există un acord aproape unanim, în istoriografia actuală. Ceea ce se poate pune în discuție este momentul cînd influența franceză a slăbit, în mod evident, în Europa centrală și sud-estică. După unii istorici, care au consacrat studii și monografii perioadei interbelice*, prestigiul și în consecință influența Franței au suferit o lovitură mortală la 7 martie 1936, cînd acest stat a permis Germaniei naziste să ocupe zona demilitarizată a Rinului. Din acel moment — după opinia acestor istorici — influența britanică s-a exercitat în mod continuu asupra politicii externe a Franței, iar ideile și sugestiile guvernului englez au avut o pondere din ce în ce mai mare, mai ales în statele antirevizioniste central sud-est europene. Sînt încredințată, de aceea, că rădăcinile planului englez, din mai 1938, pot fi situate, în fond, în perioada martie — aprilie 1936, cînd încrederea în Franța scăzuse în forme absolut spectaculoase, creîndu-se un anumit fel de vacuum politic. În asemenea împrejurări, atenția tuturor s-a îndreptat spre Marea Britanie. Ori cum, luînd în considerație toate aceste fapte istorice, planul britanic, din mai 1938, poate fi înțeles și ca un rezultat al situației, ce se crease, după 7 martie 1936.

În acest spirit, se poate constata, așa cum arată autorul că în toamna anului 1938, Bucureștii acorda din ce în ce mai mare încredere inițiativelor luate de Londra, aceasta dacă nu ne-am referi decît la vizita lordului Lloyd (p. 80—82), la călătoria lui Carol al

deși am constatat dintr-o telegramă din 11 mai 1938 a lui Comnen că Marea Britanie era dispusă să „intensifice” aceste schimburi, nu am fost încredințată că Marea Britanie avea intenții serioase în acest sens. Aceasta, deoarece, în iulie 1938, s-a amînat sosirea la București a delegației economice britanice, conduse de Sir W. Leith Ross, iar Grigorcea, ministrul României la Londra informa, la 7 iulie 1938, că Chamberlain credea că nu este de dorit o politică „care ar duce la o încordare a relațiilor cu Germania” (Vezi Mica Înțelegere, Edit. științifică, București 1968, p. 304—305). Incontestabil însă că existența planului britanic, din mai 1938, dezvăluită de autor, îmi modifică punctul de vedere și dă și o explicație logică optimismului și încrederii față de Anglia manifestate, în mai 1938, de către ministrul de externe al României.

* Charles Bloch, *La place de la France dans les différents stades de la politique extérieure du III-e Reich (1933—1940)* în *Les Relations franco-allemandes 1933—1939*, Editions du C.N.R.S. Paris 1976, p. 23, 24; (R.F.A.) Jacques Bariéty, *Léon Blum et l'Allemagne (1930—1938)* R.F.A., p. 47; Général Gambiez, *Prélude à une étude sur l'évolution des conceptions militaires en France et en Allemagne au cours de la 2-e guerre mondiale*. R.F.A. p. 240, 253, 265, 269; R. Meyers, *Das Ende des Systems von Locarno. Die Remilitarisierung des Rheinlandes in britischer Sicht*. R.F.A., p. 299, 313, 315, 323; R.A.C. Parker, *Angle-French conversations, April and September 1938*, p. 37; Eliza Campus, *Înțelegera balcanică*, Edit. Acad. București, 1972, p. 181—184. *Din Politica Externă a României 1913—1947* p. 349.

II-lea în Marea Britanie și la convorbirile Petrescu Comnen — lord Halifax. (p. 83).

Sprijinind, așadar, pe fapte și pe documente această fază inițială a strategiei engleze. David B. Funderburk articulează, cu ușurință cea de a doua fază a aceluiași strategii, legind-o în mod organic, de prima. În consecință, în Capitolul al III-lea al monografiei (p. 93—144) el prezintă, pe larg, acțiunile dinamice inițiate de guvernul englez, considerate de autor ca „un răspuns la încercările Germaniei de a domina România” (p. 93) acțiuni concretizate prin Garanția acordată de Marea Britanie la 13 aprilie 1939 (p. 111—128) și prin Acordul româno-englez din 11 mai 1939 (p. 126—135). Prezintă aceste instrumente politico-diplomatice în contextul situației explozive europene, din martie-aprilie 1939, ca și în contextul situației particulare în care se găsea România, autorul scoate în evidență atât ponderea politică și economică pe plan european a Garanției și a Acordului, efectele pozitive, rezultând din însuși existența acestor noi instrumente diplomatice, cât și deficiențele lor. Trebuie să subliniez, în mod deosebit, și faptul că acest capitol conține multe și interesante știri noi, ca și aprecieri originale, aceasta, dacă nu ar fi decât să scot în evidență modul cum autorul prezintă cunoscutul incident diplomatic, provocat de afirmațiile lui V. V. Tilca din 16 și 17 martie 1939. Se știe că ministrul României la Londra a făcut atunci un dramatic demers în legătură cu presiunile ultimative exercitate de al III-lea Reich asupra României (p. 95—103). Evident, concluzia lui Funderburk potrivit căreia demersul lui Tilca la Foreign Office a oferit pretextul pentru o schimbare vizibilă a politicii britanice, care ori cum era în plină desfășurare, mi se pare logică, originală și pe deplin convingătoare. De asemenea, deosebit de interesante sînt nenumăratele știri noi prezentate în paragraful *Garanția acordată de Marea Britanie României* (p. 111—126). În acest sens subliniez, de pildă, importul de petrol, investițiile britanice în industria petrolieră, importul de produse românești, ce nu erau nici dorite și nici necesare (p. 113), faptul că garanția dată Poloniei, la 31 martie 1939, a fost considerată de Londra „folositoare și pentru apărarea României” (p. 114), presantele apeluri franceze pentru a garanta neîncetîrit integritatea teritorială a României (p. 118), ca și îndemnul unei importante personalități politice engleze guvernamentale și din afara guvernului* (p. 119). Toate acestea, ca și alte știri cu caracter similar, constituie, incontestabil, elemente ce construiesc, pentru etapa martie-aprilie 1939, o nouă statură Garanției acordate de Marea Britanic

României. Concomitent, trebuie relevat faptul că autorul scoate în evidență ideea că în optica britanică, acordarea garanției avea și semnificația unei efective priorități acordate politicii de „sprijinire a independenței atât a înțelegerii balcanice în ansamblu, cât și a membrilor ei în parte, cum era cazul României” (p. 125). În ceea ce privește problema curenților acestei garanții, autorul pare că își însușește părerea multor istorici români, părere potrivit căreia, ea nu a avut, în fond, o reală valoare practică, adăugînd însă că garanția a constituit „poate un răgaz” și că „românii au cîștigat timp” (p. 124)..

În aceeași formă, pe deplin obiectivă, utilizîndu-se serioase și noi documente, este prezentat Acordul economic româno-englez, din 11 mai 1939 (p. 126—135), caracterizat ca o continuare efectivă a planului britanic din mai 1938 și ca „menținerea unei influențe suficient de însemnată pentru a da României pirghii de manevră în relațiile economice cu Germania” (p. 127). Concomitent, David B. Funderburk face, de la bun început, o serioasă rezervă asupra eficacității Acordului din 11 mai 1939, arătînd că „strădaniile britanicilor se îndreptau de fapt mai mult spre aminarea unei dominații economice germane”. De aceea, deși arată că acest Acord era destinat să contracareze Acordul economic româno-german din 23 martie 1939, ajunge la concluzia că el „nu echivala ca însemnătate cu acordul semnat de Wohlthat” (p. 134). Adaugă însă că „totuși efortul făcut de Marea Britanie, însoțit de achizițiile crescînde de petrol din lunile următoare, nu pot fi socotite documente de importanță minoră” (p. 134). Dat fiind însă faptul că Acordul economic româno-german nu a intrat practic în vigoare, decît în toamna anului 1940; dat fiind și faptul, consemnat, de altfel, și de autor, că nici noul tratat economic româno-german, din 21 decembrie 1939 „o extindere a celui semnat la 23 martie același an” (p. 157), nu a putut funcționa normal, deoarece din decembrie 1939 pînă în aprilie 1940, Marea Britanie a purtat „cu succes războiul economic angajat în jurul petrolului românesc” (p. 157), consider că pentru etapa menționată, Acordul româno-englez a avut o reală însemnătate și de aceea a putut contribui la handicaparea Acordului româno-german, servind efectiv puternicei opoziții ce se manifesta în România față de punerea în vigoare a Acordului româno-german. De altfel, în capitolul al IV-lea (p. 145—167), autorul pune în circulație un număr important de știri noi care atestă că Marea Britanie urmărea în continuare să sprijine Acordul economic româno-englez și aceasta, dacă nu ne-am referi decît la crearea Societății British Centropa Co. Ltd. (p. 158—159, 160). Ceea ce este însă remarcabil în acest capitol este, mai

* Autorul dă de exemplu pe conducătorii Partidului laburist și ai Amiralității (p. 119).

ales, faptul că autorul, ocupându-se de ultimele eforturi britanice, în scopul de a sprijini România în fața puternicii amenințări hitleriste, apreciază eficacitatea acestor eforturi atît în lumina împrejurărilor rezultate în urma semnării Pactului Sovieto-german, din 23 august 1939, cît și în lumina situației de izolare în care se găsea România (p. 150—156, 173). În tot acest capitol, autorul vădește nu numai o adîncă cunoaștere, o adîncă înțelegere a dramei istorice din vara anului 1940, ci și o reală stimă și prietenie pentru poporul român, fapt subliniat, dealtfel, și de interesanta și deosebit de documentată postfață, semnată de Ioan Chiper și Florin Constantiniu.

Conținutul bogat în știri și idei al monografiei elaborate de David B. Funderburk adaugă, așa cum am mai arătat, pagini noi în istoria Europei anilor 1938—1940, autorul izbutind, concomitent, să răstoarne metode și sistematice teza multor istorici privind căreia, începînd din martie 1939, ar fi avut loc o schimbare fundamentală în politica Marii Britanii, Reiese însă clar din documentele ce stau la baza acestei monografii că, în legătură cu Europa de sud-est, a existat în politica Marii Britanii o evidentă continuitate și că

în acest sens țelurile Angliei au rămas permanent neschimbate, față de această regiune europeană.

Însemnătatea României și locul deținut de acest stat în cadrul politicii britanice, atît în perioada interbelică cît și în anii 1938—1940, indeosebi, constituie, încontestabil, obiectivul cel mai important al monografiei. Este pentru prima oară, cînd se tratează, cu obiectivitate, relațiile dintre o mare putere și un stat mic; și, din acest punct de vedere mai trebuie subliniat faptul că David B. Funderburk a îmbogățit istoria relațiilor internaționale ale României cu pagini noi, aducînd în cîrîntul științifice fapte necunoscute și idei originale, temeinic sprijinite pe un deosebit de bogat material documentar.

Se poate afirma, de asemenea, că monografia *Politica Marii Britanii față de România (1938—1940)* se înscrie, cu succes, în meritoriul curent, ce se schițează în istoriografia contemporană, curent ce urmărește prezentarea, cît mai completă a tabloului istoric, ținînd seamă de contribuția tuturor statelor, mari sau mici.

Eliza Campus

MEHMET ALI EKREM, *Civilizația turcă*, Edit. Sport—Turism, București, 1981, 247 p. + il.

Continuînd astfel o frumoasă tradiție de orientalistă românească și totodată acoperînd una din zonele puțin străbătute de istoriografia noastră, Mehmet Ali Ekrem este autorul primei lucrări românești de sinteză asupra civilizației turcești, istoricii contemporani cu preocupări turcologice, fiind cantonați pe alte direcții de cercetare, stringente pentru cunoașterea trecutului românesc. Valoarea lucrării pe care o prezentăm aici, nu este dată de calitatea de pionierat întreprinsă de autor, ci de modul sintetic și elaborat în care este asimilată o impresionantă bibliografie (sînt citate peste 120 de lucrări) ce ne rețușează, în bună măsură, imaginea noastră asupra civilizației turcești. Înainte de a o prezenta succint, aproape schematic, determinați de spațiul afectat, subliniem o altă calitate și anume: modestia autorului ce nu-l împinge spre contestări sau afirmații violente, M. A. Ekrem ferindu-se de exagerările — fie spre o supraevaluare, fie spre o subdimensionare pătimașă — ce nu au ocolit nici rîndurile turcologilor. S-a preferat în locul unei prezentări liniare, evolutive, dezvăluirea sinuoasă dezvoltării unor instituții economice, sociale, politice și artistice a turcilor pre și anatolienii, pe răs-timpul unui mileniu prin aplicarea unei duble

segmentări: cronologice și tematice — ceea ce nu este deloc comod pentru autor — deoarece implică inserarea capitolului și subcapitolului pe un sistem de prezentare clasic, pe care nu se poate plia perfect atît de puțin cunoscuta istorie a triburilor turcece din Asia Centrală și partea răsăriteană a Anatoliei.

Volumul debutează printr-un concis *Cuvînt înainte* și este structurat în două părți: prima parte intitulată *Civilizația turcă, din cele mai vechi timpuri pînă la turcii otomani*, cuprinde 7 capitole (cu 28 de subcapitole) iar a doua parte *Civilizația turcilor otomani* include tot 7 capitole (cu 46 de subcapitole), încheindu-se prin sintetice *concluzii* și o utilă *Bibliografie selectivă*.

Se poate observa că M. A. Ekrem, în nevoluminoasă dar densă lucrare, a urmărit cîteva domenii ale civilizației turcești — o tratare exhaustivă ar fi imposibilă — corelînd analiza acestora cu informații politice, militare și diplomatice. Astfel, sînt prezentate în mod atractiv date referitoare la evoluția pe multiple planuri a triburilor turcece din Asia Centrală în perioada dintre veacul al VI-lea pînă la destrămarea statului selgiukid (sfîrșitul sec. XII),

Etapci postselgiukide i se rezervă pagini despre rosturile militare și sociale, asemănătoare cu ordinele monaho-cavaleresti din Occident, a unor conferii de acest gen: *gazii* (viteji), *ahii* (călugării), *Badjiyan-i Rum* (organizația femeilor războinice din Anatolia) și *Abdalan-i Rum* (organizația călugărilor din Anatolia). În desfășurările politico-militare a turcilor, pe parcursul a mai mult de 6 secole (din sec. XIII până în 1923) M. A. Ekrem insistă asupra a trei momente: cucerirea Constantinopolului, epoca apogeei puterii osmane sub Mehmed Fatih și Suleyman Kanunî și perioada dezvoltării „problemei orientale” cu încercările, infructuoase, de reformare inițiate de Selim III (1789–1807) și Mahmud II (1808–1839). Remarcăm că autorul se realizează ideilor susținute de Afet Inan, unul din fondatorii noii școli de istorie din Turcia republicană, referitoare la etapele ascendenței și descendenței Imperiului otoman. De asemenea, sînt analizate organizarea administrativă și militară a imperiului, secțiunile importante ale oștirii de uscat și marinei militare cit și măsurile de reorganizare, din sec. al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor, inefficiente în bună măsură, mai ales în rîndurile tulburenților ieniceri, „drapelul” armatei osmane din secolele XIV–XVI. Nu lipsesc date privitoare la regimul proprietății și procesul de feudalizare, structura socială, raporturile dintre sultan și calif, mai elxins fiind subcapitolul referitor la viața economică a statului selgiukid, surprinzîndu-ne aria de deplasare a mărfurilor selgiukizilor anatolieni: Egipt, Iran, Irak, Siria, statele nord-pontice, Veneția, Genova și Franța.

Substanța cărții este dată de capitolele afectate artelor selgiukide și otomane. În această direcție sînt prezentate geneza și realizările din domeniul arhitecturii religioase, militare și civile: moschei, medresele, mausolee, palate, sisteme de fortificații, hanuri și caravanscrauri; artei decorative: tapițerii, sculptura, pictura, ornamentica și miniatura; artei industriale: ceramica, faianța, covoare, țesături și broderii; evoluția stilurilor otomane; creațiile literare în limba turcă din sec. XII, cînd deși rare, constituie breșe incipiente în rîndurile limbilor dominatoare: araba și persana, pînă în epoca Tanzimatului și etapa școlii literare „*Servet-i Flinün*” (Bogăția științei).

Viața cotidiană, subiectul capitolului IV, din prima parte, intitulat *Modalitatea de viață. Tradiții și obiceiuri la vechii turci* (*oguzi, pecenegi, cumani, tătari*). *Relațiile cu românii*, interesează mai îndeaproape pe istoricii români, cunoscut fiind faptul că impactul populațiilor menționate asupra zonei carpato-danubiano-pontice nu s-a limitat la o simplă relație politică. Sînt prezentate de

asemenea, tradiții și obiceiuri ocazionate de victorii militare, evenimente din viața sultanului și a familiei acestuia, obiceiuri tradiționale ce erau însoțite de întreceri sportive, tradițiile legate de căsătorie, etc. Deși nu pot fi încadrate în capitolul despre tradiții și obiceiuri, sînt analizate aici și două instituții de sorginte turco-islamică: instituțiile de binefacere (imaret) și haremul.

Interferențele culturale între români și turci sînt analizate în capitolul IV, *Relațiile artistice dintre Imperiul otoman și țările române* (p. 162–169), care este cel mai scurt din partea a doua, prin detalierea a două aspecte a acestor relații: penetrația țesăturilor și ceramicii orientale la nordul Dunării și prezența pe malurile Bosforului a două palate românești: Vlah Serai și Bogdan Serai. În capitolul următor un loc aparte este oferit lui D. Cantemir, Ibrahim Muteferrika, originar din Cluj, și prezenței țărilor române în istoriografia otomană.

În text sau în note, ultimele, deși destul de numeroase pentru o sinteză, nu împietcăză urmărirea textului, ar fi fost poate, necesar, traducerea unor toponime și onomastice mai puțin cunoscute. De asemenea, o privire mai atentă a autorului cărții ar fi dus la eliminarea unor evidente greșeli de tipar, îndeosebi în prima jumătate a lucrării, unde și notele sînt mai abundente (p. 11, 20, 22, 24, 32 n. 39, 36 n. 65, 61 n. 8. etc.), cit și la întregirea unor note, cărora uneori le lipsește publicația (p. 12 n. 1, 36 n. 64, 61 n. 10, 63 n. 18 și 19, 96 n. 12, 109 n. 1 etc.) iar alteori, paginația (p. 25 n. 12, 41 n. 4, 49 n. 2, 100 n. 30, etc.) sau în cazul izvoarelor, ediția (p. 26 n. 16, 32 n. 41, 64 n. 20, 96 n. 8, 97 n. 15 și 18, 99 n. 26 etc.).

Remarcăm că M. A. Ekrem a fost mai puternic atras de primele etape ale civilizației turcești, acestora deși în economia lucrării le-a acordat circa o treime, paginile aferente civilizației selgiukide, sînt foarte bine detaliate, cu numeroasele amănunte interesante, ce nu deranjează fluiditatea excursului științific.

În încheiere, considerăm că această sinteză asupra civilizației turcești, va rămîne ca o remarcabilă realizare în istoriografia românească din acest domeniu, prin modul în care autorul a parcurs cu îndeminare și probitate un mileniu de civilizație, reușind prin condensarea la maximum a informației, să încurceze fidelitatea amănuntului cu ideea sintetizatoare, pe fundament istoric cunoscut. Asemenea lucrări de civilizație a popoarelor, care în decursul istoriei și-au împlinit destinul cu cel al poporului român, ca aceasta întocmită de M. A. Ekrem, sînt necesare, autorul reușind o reactualizare, așteptată, a imaginii noastre asupra milenarei civilizații turcești,

Nagy Dan Pienaru

GIANLUIGI ROSSI, *L'Africa italiana verso l'indipendenza (1941-1949)*, Giuffrè Editore, Roma, 1980, XVI+626 p.

Lucrarea profesorului Gianluigi Rossi, aparținând într-o prestigioasă colecție publicată sub egida Facultății de științe politice a Universității din Roma, impresionează din mai multe puncte de vedere. În primul rând prin dimensiuni, fapt care demonstrează că ne aflăm în fața unui volum ce adună în paginile sale rezultatele unor investigații îndelungate, întreprinse cu perseverență și responsabilitate, cu aspirația manifestă de a elucida tema abordată. Apoi, prin bogăția surselor informaționale compulsate și deci prin șafodajul documentar care a stat la baza unei întreprinderi de o asemenea anvergură.

Tema luată în studiu este dintre cele mai importante, întrucât privește evoluția raporturilor internaționale dintr-o vastă arie geopolitică, cu repercusiuni mai mult sau mai puțin directe, dar demne de luat în seamă, asupra relațiilor diplomatice survenite în anii celui de al doilea război mondial și după aceea între Italia, Anglia, S.U.A., U.R.S.S., America de Sud, Africa și o parte a lumii arabe. Desigur, faptul că un cercetător italian s-a angajat la realizarea acestui demers poate fi interpretat ca un avantaj, după cum, privită din alt unghi, această circumstanță este în măsură să fie întimpinată cu oarecare reticență. În principiu, până la un punct, amândouă atitudinile sînt justificate și chiar firești. Dar, nu în cazul de față. În fiecare pagină scrisă, Gianluigi Rossi dă dovadă de o probitate științifică îndubitabilă, iar sondejul său atinge aceași profunzime în întreaga arie investigată. O parte însemnată a acestui demers istoriografic este fondată pe informația inedită extrasă din arhive italiene, engleze, publicații oficiale și documente braziliene, etiopiene, franceze, engleze, italiene, americane etc. La toate acestea se adaugă numeroase lucrări, studii, articole, ziare și reviste consultate în Italia, Etiopia, Anglia și S.U.A. Așadar, rectitudinea acestui cercetător este desăvîrșită, iar cartea la care ne referim a devenit, din chiar momentul apariției, o lucrare de referință.

Vom transcrie sumarul ei pentru a se vedea cât de sistematic și exigent a fost concepută o asemenea întreprindere științifică. Înainte de toate, în *Introducere* autorul își explică intențiile, după care prezintă stadiul actual al cercetărilor și realizează o succintă trecere în revistă a istoriografiei acestei teme. Urmează apoi cele opt capitole ale cărții: I *Proiecte engleze și americane asupra viitorului coloniilor italiene (1941-1943)*; II *Consultări între cei mari: Conferința de la Potsdam*; III *Conferința de la Londra (septembrie -*

octombrie 1945); IV *Conferința de la Paris (aprilie iulie 1946)*; V *Tratatul de pace (19 februarie 1947)*; VI *Tentativa unei înțelegeri între cei mari*; VII *Compromisul Bevin-Sforza*; VIII *Hotărîrea O.N.U. (21 noiembrie 1949)*. Sumarul se încheie cu o utilă *Bibliografie*, limitată la titlurile citate în lucrare, și cu un *Indice de nume*, devenit indispensabil unei asemenea cărți.

Așa cum lesne se poate observa, Gianluigi Rossi și-a propus să urmărească, cum mărturisesc de altfel, îndelungata controversă privitoare la soarta coloniilor italiene din Africa, de la primele proiecte engleze, concepute în perioada ocupației militare, pînă la rezoluția Adunării generale a O.N.U., din 21 noiembrie 1949, care prevedea independența Libiei, începînd cu 1 ianuarie 1952, independența Somaliei, după zece ani de administrație fiduciară italiană, și o anchetă suplimentară ce urma să decidă situația Eritreii. Opțiunea autorului nu este întîmplătoare, cu atît mai mult cu cît unele cercetări mai vechi abordaseră în mod unilateral problema și nu o dată subiectivismul unor asemenea demersuri contraveneau adevărului sau escamotau diferite puncte de vedere emise la *Palazzo Chigi*. Prin urmare, o investigație care să stabilească locul și rolul Italiei în angrenajul complicat al unor raporturi internaționale atît de complexe era reclamată de împrejurări. Or, o asemenea întreprindere nu putea atinge finalitatea dorită decît în cazul în care realizarea ei și-ar fi asumat-o un cercetător care să beneficieze de toate sursele de informare italiene. Este tocmai cazul lui Gianluigi Rossi. Angajîndu-se la o cercetare de asemenea amploare, el a avut în vedere, desigur, și alte raționamente. Determinant a fost faptul că chestiunea ordinii politice a coloniilor italiene, deci a unor teritorii africane, s-a constituit într-un aspect distinct al politicii internaționale din anii ce au urmat imediat după cea de a doua conflagrație mondială și un moment important al politicii externe italiene. Rămăsă nesoluționată în urma încheierii tratatului de pace din 10 februarie 1947, această problemă a contribuit, nu o dată și nu fără consecințe remarcabile, la deteriorarea progresivă a raporturilor Est-Vest, repercutîndu-se bineînțeles și asupra politicii interne italiene.

Referindu-se la teritoriile în jurul cărora se poartă confruntările de opinii ale acestei cărți, autorul precizează dintru început că ele nu aveau atît o pondere economică și politică deosebită de luat în seamă, cît mai ales una de ordin militar și strategic. Acest fapt

I-au remarcat și englezii, implicați așadar în rezolvarea unei asemenea chestiuni. Nu o dată la *Foreign Office* au fost exprimate temeri după care Italia putea acționa oricând, din aceste colonii, împotriva Marii Britanii, limitându-i posibilitatea de control a mărilor. Dealtfel, de aici s-a ajuns și la primele proiecte britanice, iar soluțiile avansate ulterior au fost inspirate de aceeași stare de fapt. Englezii, observă cu îndreptățire Gianluigi Rossi, erau preocupați nu atât de soarta unor teritorii, cât mai ales de posibilitatea de a împiedica Italia să le controleze. Așa se explică, bunăoară, prevederile proiectelor engleze din 1945, potrivit cărora Cyrenaica urma a fi menținută sub control britanic, odată cu crearea unei Somalii mari și împărțirea Eritreii între Etiopia și Sudan. Prin toate acestea se încerca instaurarea unui control efectiv al Angliei asupra teritoriilor amintite, vizându-se mai ales importanța lor strategică. Dacă, în 1912, de pildă, Anglia recunoștea aspirațiile politice ale populației din Cyrenaica, în spatele acestei pretense afabilități se ascundea, precizează autorul, o evidentă tendință hegemonică. O atitudine asemănătoare a adoptat diplomația britanică și față de celelalte două colonii din Africa orientală, pe care urmărea să le includă în sfera ei de dominație. În acest sens, Londra a încercat să canalizeze naționalismul somalian și eritrean într-o direcție care să consune cu obiectivele ei. Propunând Sudanului o parte a Eritreii, aceeași recomandare o preconizau și în cazul Etiopiei, lăsând să se înțeleagă că aspirațiile acestora erau menajate de către *Foreign Office*.

Luând în disente poziția S.U.A. față de aceeași chestiune, autorul conchide, înainte de orice alte considerații, că aceasta era vagă, întrucât Washingtonul nu era amestecat direct în Africa. O schimbare de atitudine a intervenit însă odată cu înrăutățirea raporturilor Est-Vest, atunci când S.U.A. au acordat o oarecare atenție Libiei și Eritreii, încercând totodată să împiedice o mină influență a U.R.S.S. în această zonă. La rîndul ei, U.R.S.S. și-a modelat atitudinea față de chestiunea coloniilor italiene, relevă Gianluigi Rossi, în funcție de orientarea Peninsulei către blocul occidental și de evoluția tensiunii Est-Vest.

Odată cu complicațiile survenite pe arena raporturilor internaționale, prin recrudescența antagonismelor Est-Vest, dezbaterile privind soarta coloniilor italiene au intrat într-o altă fază a desfășurării lor. S.U.A. s-au arătat interesate de soluționarea acestei probleme, afirmând însă că nu pot sprijini revenirea Italiei la Tripoli, atât timp cât acest fapt i-ar fi exasperat pe arabi. Washingtonul încerca să demonstreze că prezența italienilor în Tripolitania ar fi transformat

această țară într-o a doua Palestină, cu atât mai mult cu cât la Roma continua a se comenta, ca o necesitate, problema emigrației italiene. S.U.A. și Anglia, subliniază autorul, referindu-se la evoluția acestei chestiuni în cursul anului 1948, n-au renunțat la atitudinea lor reticentă privind cererea Italiei de a i se acorda teritorii pentru colonizare, considerând că revenirea ei în Tripolitania era exclusă, întrucât arabii ar fi reacționat, deteriorându-se astfel prestigiul anglo-american în zona respectivă.

Adeziunea Italiei la Pactul atlantic, în primăvara anului 1949, nu a determinat o modificare imediată și sesizabilă a vechilor atitudini. Gestul Peninsulei reprezenta mai degrabă, cum consideră autorul, o condiție indispensabilă, dar nu și suficientă, întrucât între timp au intervenit alte criterii de evaluare a acțiunilor incluse în sfera raporturilor internaționale. În noile împrejurări, italienii au încercat, în vara anului 1949, să obțină sprijinul englezilor în favoarea unei teze în conformitate cu care Eritrea urma să devină independentă, rămânând Italiei posibilitatea de ași exercita influența în Tripolitania. Dar, tentativa a eșuat înainte chiar de a fi fost pe deplin conturată, datorită manifestărilor de la Tripoli, care au confirmat în mod dramatic ostilitatea arabilor față de Italia. În aceste împrejurări, treptat, treptat, pretențiile Italiei s-au limitat la simple tatonări, cu atât mai mult cu cât, așa cum declara încă din 1937 Carlo Sforza, mai mulți conaționali ai săi se aflau la New York decât în Eritrea, Libia și Somalia. Însă, cu toate că Italia și-a modificat atitudinea, prin diminuarea progresivă a pretențiilor coloniale, raporturile ei cu Anglia au rămas dominate, constată Gianluigi Rossi, de problema africană, care a generat o permanentă tensiune subterană. În timp ce englezii n-au renunțat la rigiditatea lor față de pretențiile italienilor, aceștia din urmă au interpretat o asemenea atitudine ca pe o formă de umilire a acelor care au încercat să contracareze influența britanică în Mediterana. O atare inflexibilitate reciprocă a influențat negativ ansamblul raporturilor italiano-britanice. Totodată, maniera politică afirmată de *Palazzo Chigi* a reprezentat un impediment care, deși temporar, s-a dovedit capabil să întârzie ameliorarea raporturilor sale cu lumea arabă.

Dincolo de toate obstacolele întâmpinate de diplomația italiană, care revenea uneori la vechea insistență, deși fără șanse de a-și impune punctul de vedere, opinia publică peninsulară continua încă a spera în revenirea în aproape toate fostele colonii. Făcînd o asemenea afirmație, autorul evidențiază o stare de fapt, fără a o justifica și susține. Dealtfel, continuîndu-și analiza, el constată că autori-

tățile diplomatice italiene, confruntându-se cu aceste realități insurmontabile, au căutat să renunțe la vechile pretenții, aducându-se în discuție erorile săvârșite în „era fascistă” și faptul că Libia, Eritrea și Somalia nu puteau soluționa problema suprapopulației italiene. Continenta afirmată de *Palazza Chigi* exprima realismul la care ajunseseră cercurile politice italiene, convinse de caducitatea pretențiilor lor coloniale. Paralel cu opoziția deschisă a englezilor, începând din toamna anului 1948 Italia a înțeles că doleanțele sale aveau de împlinit și opoziția multor delegații prezente la O.N.U., care judecau totul în funcție de pierderea războiului, de amintirea practicilor fasciste experimentate în Libia și, în general, de creșterea curentului anticolonialist și a intoleranței la soluții intermediare.

Discutind complicațiile unei chestiuni atât de complexe, Gianluigi Rossi își extinde treptat aria investigațiilor sale, aducând în dezbatere, de pildă, atitudinea latino-americanilor față de Italia, sprijinită de o serie de țări ale Americii de Sud. Deși considerat drept un succes al diplomației italiene, sprijinul Americii latine nu a fost în măsură să modifice datele problemei, chiar dacă guvernele argentinian, peruvian și chilian au făcut demersuri la Washington și Londra pentru a se acorda Italiei „o pace dreaptă și condiții cit mai puțin dure posibile” (p. 586). Explicația pe care o dă autorul acestui succes este aceea că el a fost generat și de interese de ordin sentimental, provocate de afinitățile de rasă, cultură și religie, proprii unei civilizații latine comune. În discuție este adus și faptul că țările favorabile Romei își exprimau astfel recunoștința față de emigranții italieni, considerați la Buenos Aires, Lima și Santiago un factor de progres economic și social. Se avea în vedere, de asemenea, și forța economică a Italiei, care se exercita asupra acestor țări. Și, în sfârșit, procedând astfel, latino-americanii încercau ei înșiși, remarcă Gianluigi Rossi, să devină o forță pe scena diplomației internaționale. Justificând o ase-

menea atitudine, delegația braziliană prezentă la Conferința de pace explica rațiunea pentru care America de Sud milita pentru „o pace dreaptă cu Italia”. Eficiența acestui gest a fost mai evidentă la O.N.U., atunci când s-a propus o înțelegere între Anglia și Italia, avansându-se în același timp ideea apropierei arabilor de punctul de vedere italian. Grație intervenției latino-americane, Italia a ajuns la o înțelegere cu Somalia, obținând în același timp un loc în Consiliul consultativ pentru Libia și blocând orice propunere de anexare totală sau parțială a Eritreei de către Etiopia. Această soluție, considerată drept finală, a constituit un succes pentru diplomația anglo-americană. Faptul în sine a fost confirmat de încheierea acordurilor anglo-libian, în 1953, și anglo-american, în 1954. Anglia și S.U.A. și-au asigurat astfel folosirea bazelor din Cyrenaica și Tripolitania, pentru ca ulterior Washingtonul să-și consolideze relațiile cu Etiopia. Treptat, Italia s-a văzut pusă în situația de a accepta o soluție de compromis aparent, adoptând însă o politică înțeleaptă, de respect mutual al identității fiecărui stat, renunțând la ideea de putere colonială. Dealtfel, aceasta era soluția firească a unei controversă îndelungate, ce părea la un moment dat ireconciliabilă. Autorul relevă acest fapt, fiind de acord cu el din chiar momentul de început al demersului său, atunci când l-a intitulat *Africa italiană spre independență*.

Monografia semnată de istoricul Gianluigi Rossi nu este așadar o încercare de justificare a punctului de vedere italian. Dimpotrivă. Întreaga demonstrație, care prilejuiește discutarea celor mai diverse argumente, formulate de cercuri diplomatice europene, americane și africane, nu urmărește altceva decât adevărul istoric. Iar acesta nu putea fi altul decât statornicirea independenței depline a fostelor colonii italiene.

Gh. I. Florescu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi presecurate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE—CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Cu privire la structura socială a comunităților sătești dintre Carpați și Dunăre în secolul al IV-lea e.n.

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Instituția agiei în Țara Românească.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania.

Artă și politică în Țările române în secolele XV—XVII.

Relațiile comerciale româno-spaniole pînă la pacea de la Adrianopole, (1829).

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale canalului Dunăre-Marea Neagră.

Conferința colonială de la Berlin (1884—1885).

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

Ecoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).

„Noaptea euțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curențe social-economice românești în perioada interbelică : doctrina economică a țărănismului.

Evoluția structurii sociale a României în etapa actuală și procesul omogenizării sociale.

Matematica și istoria social-economică. Începutul impactului.

RM ISSN 0567 — 6304

